

112 DONES ECONOMISTES I EMPRESÀRIES CATALANES REFERENTS

112 DONES ECONOMISTES I EMPRESÀRIES CATALANES REFERENTS

Barcelona

2026

112 dones economistes i empresàries catalanes referents

Edició a cura de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria, Serveis i Navegació de Barcelona i del Col·legi d'Economistes de Catalunya

Compost per Kit-Book Serveis Editorials, SCP

© Cambra Oficial de Comerç, Indústria, Serveis i Navegació de Barcelona,
Avinguda Diagonal, 452, 08006 Barcelona

© Col·legi d'Economistes de Catalunya
Plaça de Gal·la Placídia, 32, 08006 Barcelona

Amb la col·laboració de Basi Group

ARMAND BASI

Primera edició: *Dones economistes i empresàries catalanes referents*, març de 2025

Segona edició: *112 dones economistes i empresàries catalanes referents*, març de 2026

ISBN: 979-13-991394-3-3

DL B 4137-2026

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del copyright, la reproducció —total o parcial— d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

ÍNDIX

PRESENTACIÓ DE LA SEGONA EDICIÓ	5
Eduard Arruga i Valeri	
PRÒLEG.....	11
Carme Poveda Martínez	
PRÒLEG.....	13
Ester Oliveras Sobrevias	
ÍNDIX ALFABÈTIC.....	15
ÍNDIX CRONOLÒGIC	19
ÍNDIX GEOGRÀFIC	23
DONES ECONOMISTES I EMPRESÀRIES CATALANES REFERENTS	29
REDACTORS DELS ARTICLES	263
BIBLIOGRAFIA RELACIONADA	269

PRESENTACIÓ DE LA SEGONA EDICIÓ

PROPÒSIT DEL LLIBRE

Donar a conèixer dones referents que, al llarg de la història de les terres del nostre comú patrimoni històric, lingüístic i cultural, terres que també són conegudes com terres de llengua i cultura catalanes, han contribuït al desenvolupament de la ciència econòmica o d'altres ciències socials o bé al de l'economia catalana i les seves empreses o entitats, econòmiques o socials.

Disposar d'un llibre planer, útil i de lectura fàcil, que contingui una descripció clara i accessible dels principals trets biogràfics i del llegat científic, empresarial o social de les dones més destacables en el sentit indicat.

PERSONES RESSENYADES

Es tracta de dones que han destacat, per la seva tasca com economistes o en altres camps de les ciències socials, o bé com empresàries o emprenedores o activistes, i que poden ser rellevants o servir de referència.

Molt poques d'elles tenen estudis d'economia o d'administració d'empreses, però que, amb voluntat i perseverança, han assolit èxits professionals en els seus respectius camps.

Aquesta obra no és ni pretén ser exhaustiva, però aplega pràcticament tots els noms de dones conegudes i possibles de ser tingudes en compte, dins del criteri suara indicat.

No hem fet cap tria especial ni aplicat cap altre criteri subjectiu d'exclusió; ans al contrari, hem incorporat totes aquelles de les quals, complint dit criteri, ens ha arribat informació suficient. Involuntàriament, potser hem oblidat algunes persones o algunes dades que mereixen figurar en aquesta publicació. Agraïrem al lector que ens ajudi a completar-la en posteriors versions d'aquesta.

Des del punt de vista geogràfic, considerem catalanes a totes aquelles que han nascut o han treballat (durant un temps adequat) en terres del nostre comú patrimoni històric, lingüístic i cultural, en el sentit de geografia humana abans indicat.

Des del punt de vista temporal, la limitació és cap endavant, no enrere. No ens veiem en cor de tractar persones vives. No ens podríem permetre tractar-ne algunes i oblidar-ne altres, algunes en la maduresa intel·lectual o professional, altres encara començant. Potser còmodament, hem recollit només economistes o empresàries amb l'obra ja complida.

Les comparacions entre elles esdevenen altament complicades, fútils i innecessàries. Cada persona és també producte d'una època, unes circumstàncies personals i familiars, unes restriccions i unes possibilitats de desenvolupament personal, professional i científic molt diferents, de forma que els mèrits i demèrits cal contextualitzar-los en un marc molt ampli.

Si en la primera edició hi comptàvem amb seixanta-sis biografies, ara, gràcies als esforços dels redactors, hem arribat a les cent dotze. I estem segurs de que ens en manquen moltes. Agraïrem a l'amable lector que ens faciliti aquesta tasca d'ampliació.

GÈNESI D'AQUESTA OBRA

El 2019, la Comissió d'Economia de la Igualtat i la Diversitat, del Col·legi d'Economistes de Catalunya, presidida per Ester Oliveras Sobrevias, amb la col·laboració de Basi Group, comença un llistat de panells (exhibidors verticals enrotllables) de Dones Economistes referents, de les quals deu estrangeres i dues catalanes. Però, a causa de la pandèmia declarada el 2020, aquests panells no poden ser exhibits públicament, només en el web del Col·legi.

El juliol de 2020, la Societat Catalana d'Economia, presidida per qui subscriu, publica, amb la col·laboració del Grup Santander, el llibre *Diccionari d'Economistes Catalans*, on es presenta la biografia i aportacions a la ciència econòmica o a l'economia catalana de 310 persones nascudes o amb activitat professional a les terres abans indicades. Només onze pertanyen al gènere femení.

El 2021, sobre aquesta base, la Societat Catalana d'Economia amplia el llistat de panells elaborat el 2019 per l'esmentada Comissió amb altres vuit economistes i amb dues empresàries catalanes.

El març de 2023, la Universitat Rovira i Virgili publica el llibre *Dones economistes: dels inicis de la ciència econòmica a l'actualitat*, on presenta una selecció de vint-i-nou dones que han contribuït o estan contribuint a l'avenç del coneixement científic en economia. Entre elles, tres nascudes o amb activitat científica a les nostres terres.

Finalment, sota l'impuls i la determinació de qui subscriu, recurrent a molt diversos coneixedors de la biografia i les aportacions de dones economistes i de dones empresàries catalanes, el març de 2025 es publica, amb la col·laboració econòmica de Basi Group i de l'Observatori Dona, Empresa i Economia, de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria, Serveis i Navegació de Barcelona, la primera edició d'aquesta obra, que conté seixanta-sis biografies.

La presentació del llibre té lloc el març de 2025, en una sessió organitzada per l'Observatori Dona, Empresa i Economia, de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria, Serveis i Navegació de Barcelona, i el maig següent en una altra organitzada pel Col·legi d'Economistes de Catalunya.

RESPONSABILITAT DEL CONTINGUT

Aquesta responsabilitat correspon plenament als redactors dels articles, que respectivament els signen, sense que els editors en siguin responsables.

En tot cas, sempre hem procurat respectar el tractament que cada redactor fa de la persona ressenyada, sense més esmenes que les derivades d'una presentació suficientment homogènia. Potser per raó de les diferents èpoques i persones examinades, hem considerat escaient descriure la respectiva situació utilitzant preferentment el present d'indicatiu, de manera que el lector es pugui sentir transportat a aquella època.

Malgrat l'interès i la dedicació esmerçats en la redacció i en la revisió dels articles, és molt probable que hi hagi alguna errada ortogràfica o cronològica. Demanem ben sincerament ésser-ne disculpats.

Algun lector potser trobarà alguna omisió que consideri important. Si aquest és el cas, li agraïrem que ens disculpi i ens ho comuniqui. Tractarem d'esmenar-ho en properes edicions.

DRETS DELS REDACTORS I DE LES IMATGES

Els redactors dels articles passen a les entitats editores els seus drets com a tals, per a aquesta publicació.

Les imatges que es reproduïxen provenen de fonts públiques, en la majoria dels casos, o bé tenen el permís explícit de les persones que en tenen dret i que ens les han facilitat gentilment. En els casos en els quals no hem pogut obtenir un record gràfic adequat, l'hem substituït per una imatge que representi l'àmbit geogràfic o professional de la persona considerada.

PREMI JOAN SARDÀ I DEXEUS 2025

La primera edició d'aquest llibre, publicada el març de 2025, ha estat guardonada, pel Jurat corresponent, amb el Premi Joan Sardà i Dexeus 2025 al llibre de més rellevància d'Economia i Empresa, publicat entre el mes de juny de 2024 i el mes de maig de 2025, que atorga la *Revista Econòmica de Catalunya*, del Col·legi d'Economistes de Catalunya.

La decisió es basa reconeixent que el propòsit de l'obra és el de «fer aflorar les històries d'una seixantena de dones que han contribuït de manera clara al desenvolupament econòmic, empresarial i professional de Catalunya, des del segle XV fins als nostres dies».

I afegeix que «el Jurat celebra l'objectiu d'aquest manual de visibilitzar referents femenins en diferents àmbits de la societat, fonamentals per al progrés de la nostra societat, gràcies al seu talent, esforç i visió».

AGRAÏMENTS

Als redactors dels articles (esmentats al final de cada article i de la publicació), als correctors d'estil, als membres del Col·legi d'Economistes de Catalunya, de l'Observatori Dona, Empresa i Economia, de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria, Serveis i Navegació de Barcelona, i de l'Institut Català de les Dones, que han col·laborat en aquesta publicació.

Mereixen esment especial les presidentes de la Comissió d'Economia de la Igualtat i la Diversitat del Col·legi, Ester Oliveras Sobrevias, i de la Comissió d'Economia Industrial, Carme Poveda Martínez, així com l'historiador Francesc Cabana Vancells, i els economistes i professors universitaris Albert Carreras de Odriozola, Inmaculada Fernández de Retuerto, Guillem López Casasnovas i Francesc Roca i Rosell.

EDUARD ARRUGA i VALERI

Impulsor i director del llibre

President del Centre d'Estudis Econòmics i Socials

PRÒLEG

Al llarg de la història, les aportacions de les dones en l'àmbit econòmic, empresarial i professional han estat fonamentals per al progrés de la nostra societat. Tot i això, moltes vegades aquestes contribucions han quedat minimitzades o invisibilitzades en un món econòmic predominantment masculí.

Aquest llibre, que recull més de cent biografies d'economistes, professionals i empresàries catalanes, és una invitació a reconèixer i donar veu a aquelles dones que, amb talent, esforç i visió, han contribuït decisivament al desenvolupament econòmic i social de Catalunya. Aquestes dones representen una rica diversitat de perfils, experiències i èxits que, a mesura que es donen a conèixer en aquestes pàgines, esdevenen fonts d'inspiració per a les generacions presents i futures.

El valor d'aquestes històries transcendeix l'individual: juntes, ens parlen de la importància de la igualtat de gènere en l'àmbit econòmic, un objectiu encara llunyà en molts sentits. Segons l'Observatori Dona, Empresa i Economia (ODEE), de la Cambra de Comerç de Barcelona, la representació femenina en posicions de responsabilitat i lideratge continua sent baix i avança molt lentament: amb prou feines arriba al 30% dels càrrecs d'alta direcció, i en àrees clau com la tecnologia o l'energia, la xifra és encara menor. La Llei de Paritat, aprovada el 2024, que exigeix una representació femenina mínima del 40% en l'alta direcció i els consells d'administració de grans empreses i companyies cotitzades és, sens dubte, un pas endavant cap a la paritat, però no hem de confiar-ho tot a la legislació. La igualtat real requereix una transformació cap a una cultura empresarial més inclusiva i diversa, on el talent femení no només tingui espai, sinó que també sigui activament promogut i valorat.

Estudis recents subratllen que les empreses amb una estructura paritària i un lideratge divers són més competitives i resilients. Disposar d'una major representació femenina no és només una qüestió de justícia social, sinó també de beneficis tangibles per a la productivitat i sostenibilitat de les empreses i del conjunt de l'economia. Però assolir aquests beneficis exigeix compromisos clars i

mesures proactives en els àmbits de formació, promoció i selecció que permetin el desenvolupament ple de les dones a tots els nivells de l'economia.

Aquest llibre també és un homenatge a les pioneres que ens han precedit. Elles van obrir el camí, van superar barreres i van trencar sostres de vidre en èpoques encara més adverses, i gràcies al seu esforç i determinació, avui moltes de nosaltres podem continuar aquest camí. No obstant això, la igualtat és una fita en construcció constant, i hem de mantenir viu el llegat d'aquelles que ens van precedir. És la nostra responsabilitat avançar en aquesta lluita, promoure la visibilitat de les dones en tots els àmbits econòmics i empresarials i seguir reivindicant el nostre paper per construir una societat més justa, productiva i corresponsable.

Des de l'Observatori Dona, Empresa i Economia estem fermament compromeses amb aquest objectiu, i és per això que elaborem estudis, organitzem jornades, impartim formació en igualtat i promovem projectes que busquen promoure la presència de les dones en el món econòmic i empresarial.

Que aquestes pàgines inspirin a qui busca referents, a qui construeix empresa i economia, i a qui desitja que el futur sigui inclusiu i equitatiu. Us convidem a través del seu llegat a seguir construint una economia on totes i tots tinguem espai per prosperar.

CARME POVEDA

Directora de l'Observatori Dona, Empresa i Economia, de la
Cambra de Comerç de Barcelona, i Presidenta de la Comissió
d'Economia Industrial, del Col·legi d'Economistes de Catalunya

PRÒLEG

Biografies rescatades de l'oblit, d'altres recuperades de les memòries difuminades de familiars i conegudes. Un conjunt de vides que queden impreses per poder-ne aprendre, referenciar-les i preservar-ne el llegat. Amb l'esperança que la difusió d'aquest recull contribueixi a fer aflorar moltes més biografies de dones que han caigut injustament en l'oblit. Que aquest llibre no sigui un punt d'arribada, sinó un punt de partida. Que les pàgines que avui recullen aquestes històries demà en puguin acollir moltes més, fins a convertir-se en una font de referents a les aules, perquè les joves coneguïn les aportacions de les generacions que les han precedit.

L'avenç lent, però imparable, cap a una igualtat real d'oportunitats i de tracte adquireix una nova dimensió quan coneixem el treball i l'alè —sovint invisible— de les dones que ens han precedit. Només així podem prendre consciència del camí recorregut i del que encara queda per fer. Només coneixent el que s'ha fet podem continuar avançant amb criteri i responsabilitat.

Aquest recull es proposa contribuir a revertir la criptogínia: l'ocultació sistemàtica dels referents femenins en diferents àmbits de la societat. Una pràctica habitual fa dècades, quan les obres de les dones quedaven amagades darrere el cognom d'un marit o sota un pseudònim. Avui, tot i que ja no cal ocultar noms, continuem immersos en un entramat de biaixos de gènere inconscients que actuen de manera subtil però persistent. Tal com posa de manifest *Dones invisibles*, de Caroline Criado Perez, les persones que es defineixen com a objectives o no sexistes sovint són, paradoxalment, més propenses a reproduir conductes esbiaixades. Per avançar cap a una societat més justa, el primer pas és reconèixer aquests biaixos que tots i totes portem adherits. Només des d'aquest reconeixement l'avenç serà real i menys dependent exclusivament de la legislació. La meritocràcia no serà efectiva fins que aquests biaixos no hagin estat identificats i corregits.

Tant la Junta de Govern com les Comissions de treball del Col·legi d'Economistes de Catalunya treballen de manera transversal per construir una professió més equitativa. Des de la Comissió d'Economia de la Igualtat i la Diversitat es dona visibilitat a dones economistes i empresàries, contribuint a fer conscients els biaixos inconscients que ens afecten a totes les persones i, fins i tot, a canviar la mirada.

Per últim, agrair la col·laboració en fer realitat aquest llibre a Núria Basi Moré i sobretot a Eduard Arruga i Valeri, impulsor i director d'aquesta obra. Dues persones tocades de prop per dones referents que han contribuït a la seva generositat i humilitat. Una combinació difícil de superar.

ESTER OLIVERAS SOBREVIAS

Professora al Departament d'Economia i Empresa, a la Universitat
Pompeu Fabra, i Presidenta de la Comissió d'Economia de la
Igualtat i la Diversitat, del Col·legi d'Economistes de Catalunya

ÍNDEX ALFABÈTIC

ALABART i VILÀ, Anna (1942-2012)	29
ALBERT i PARADÍS, Caterina (1869-1966)	32
ÁLVAREZ i BROSA, Rosa (1903-1996)	34
AMATLLER i CROS, Teresa (1873-1960)	37
AMIGÓ RIUS, Concepció (1926-2017)	41
ARQUIMBAU i CARDIL, Rosa Maria (1909-1992)	44
ARRUFAT i JULIÁN, Alícia (1940-2023)	47
AYGUAVIVA PLANA, Conxita (1895-1964)	49
BALCELLS i SEGALÀ, Carme (1930-2015)	50
BALDÓ i MASSANET, Maria (1884-1964)	52
BALLVÉ AGUILÓ, Maria (1879-1969)	53
BARCELÓ i ROSSELLÓ, Margalida (1932-2007)	55
BASTIDA PIBERNAT, Asunción (1902-1995)	56
BOFILL i PORTABELLA, Roser (1931-2011)	58
BONASET MONER, Laura (1904-1995)	61
BONNEMAISON i FARRIOLS, Francesca (1872-1949)	64
BOVÉ i MONSENY, Amàlia (1830-1897)	67
BRACH, Ignàsia (1790-1845)	68
BUIRA SABATÉ, Teresa (1927-2025)	70
CADENA SENALLÉ, Flora (1917-2011)	72
CAIMARI VILA, Margalida (1839-1921)	75
CAPMANY i FARNÉS, Maria Aurèlia (1918-1991)	77
CARLES TOLRÀ, Emília (1848-1915)	79
CASADEMUNT, Lola (1931-2024)	81
CASALS BAQUÉ, Montserrat (1882-1945)	82
CASALS i COUTURIER, Muriel (1945-2016)	84

CASAMITJANA MENJA, Rosa (1881-1956)	88
CHALMETA i MARTÍ, Micaela (1863-1951)	89
CHOPITEA y de VILLOTA, Dorotea de (1816-1891)	91
CLARAMUNT CREUS, Teresa (1862-1931)	93
COBARSÍ i CORRETGER, Maria (1923-2013)	96
CODINA ARNAU, Dolors (1878-1944)	97
COMPTE i POUGET, Antònia (1772-1822)	99
CORTÉS GOTERRIS, Dolores (1926-2025)	100
CORTINA i PASCUAL, Maria (1879-1954)	101
CREUS CASANOVAS, Dolors (1881-1954)	102
CRUAÑAS i ALBERTI, Camil·la (1922-1991)	104
DALLA CORTE i CABALLERO, Gabriela (1968-2017)	105
ESCUDER FÀBREGAS, Eulàlia (1808-1868)	108
FÀBREGA COSTA, Dolors (1888-1964)	110
FERNÁNDEZ de RETUERTO, Inmaculada (1946-2021)	111
FERRER GINER, Isabel (1736-1794)	114
FERRER i MONTSERRAT, Eulàlia (1776-1841)	116
FONTANALS GRANELL, Odila (1921-1985)	119
FORTEZA-MAURA CORTÈS, Maria Bonaventura (1826-1917)	121
FROUCHTMAN CORACHÁN, Herminia (1942-2000)	122
GALÉS, Felipa Jerònima (1525-1587)	124
GARCI-LARA CATALÀ, Elia (1850-1910)	127
GIBERT de SASTRES, Maria dels Socors (1760-1825)	128
GIL ESTALLO, Maria dels Àngels (1950-2024)	130
GIL i LLOPART, Manuela (1875-1952)	132
GIRONELLA i LLOBET, Anna (1881-1967)	134
GÓMEZ de ORGA, Antonia (1715-1780)	136
GUILLÉN i PIJOÁN, Montserrat (1946-2025)	138
GUIMERÀ ROCAFORT, Vicenta (1805-1877)	139

GUMFAUS CULI, Maria (1922-1998)	140
HAMMERL, Clara (1858-1931).....	141
HAZELIP, Emilia (1937-2003)	144
HOERLER NEIER, Elsa (1908-2001)	145
IBARRA COUS, Maria Antònia (1739-1805).....	148
JANER CABANYES, Manuela (1696-1760).....	149
JORDANA i MARIMÓN, Dolors (1901-1987)	150
JORDANA i MARIMÓN, Rosa (1903-1989)	154
KARR i ALFONSETTI, Carme (1865-1943)	156
LAJUSTICIA BERGASA, Ana María (1924-2024)	160
LAMO JIMÉNEZ, Regina (1870-1947)	162
LLONC, Maria (1463-1542)	165
LLULL i SABASTIDA, Caterina (1440-1495)	168
MARIMÓN ROURA, Manuela (1921-2019)	170
MARTÍ GALÍ, Maria Àngela (1710-1775)	172
MASFERRER i BOSCH, Dolors (1857-1905).....	173
MASSANA i CALVETE, Carme (1942-2016).....	174
MINOBIS i PUNTONET, Montserrat (1942-2019)	176
MOLINS CLEMENTE, Teresa (1792-1856)	179
MONSERDÀ i VIDAL, Dolors (1845-1919).....	181
MONTSENY MAÑÉ, Frederica (1905-1994)	186
MORALES GODOY, María Luz (1896-1980)	189
NICOLAZZI i ROVIRA, Maria Assumpció (1922-2018).....	193
ORRIOLS i MONSET, Maria Dolors (1914-2008)	195
PALOMERA i GIRÓ, Maria (1905-1937)	197
PÀNIKER i ALEMANY, Mercè (1920-2012).....	199
PERETTI, Elsa (1940-2021).....	201
PÉREZ IBORRA, Montserrat (1906-1981).....	203
PÉREZ MOLLÀ, Matilde (1858-1936)	204

PI i FERRER, Maria (1884-1960).....	205
PRAT GABALLÍ, Lluïsa (1896-1977).....	207
PUIG BUCHACA, Carme (1927-2025)	208
RABASA i NEGRE, Margarita (1933-2018).....	209
RAGUER MOLINÀS, Antònia (1854-1944).....	211
RAVENTÓS i FATJÓ, Maria (1897-1951)	212
RIGAU ROS, Joana (1911-1997)	214
ROCA i SOLER, Àngela (1880-1960).....	215
SABI MARTÍNEZ, Mercè (1885-1963)	219
SALA i MIRALPEIX, Tecla (1886-1973).....	220
SALA i SCHNORKOWSKI, Mercè (1943-2008).....	225
SALA VIVÉ, Dolors (1889-1978).....	228
SANPERA RODÉS, Josefa (1862-1926)	229
SÁRRAGA HERNÁNDEZ, Belén de (1872-1950)	232
SERRA TUR, Catalina (1939-2017)	235
SIMÓ i MONLLOR, Isabel Clara (1943-2020)	237
SOLANS HUGUET, Pilar (1946-2022).....	240
SURÓS JULIÀ, Rosario (1909-1976)	242
TALTAVULL SERRA, Eulàlia (1743-1818).....	243
TRABAL i TALLADA, Isabel de Portugal (1924-2014)	244
TRIAS JOAN, Maria (1892-1960)	246
TUSQUETS i GUILLÉN, Esther (1936-2012).....	248
UDAETA GIL, Margarita (1915-2017).....	250
VEHILS i GRAU-BOLÍVAR, Maria del Carme (1881-1925)	252
VIDAL BOU, Josepa (1881-1931).....	253
VILA i PUJOL, Isabel (1843-1896)	255
ZAFORTEZA i de TOGORES, Catalina (1833-1912)	260
ZENDRERA TOMÀS, Concepció (1919-2020).....	261

ÍNDEX CRONOLÒGIC

LLULL i SABASTIDA, Caterina (1440-1495)	168
LLONC, Maria (1463-1542)	165
GALÉS, Felipa Jerònima (1525-1587).....	124
JANER CABANYES, Manuela (1696-1760).....	149
MARTÍ GALÍ, Maria Àngela (1710-1775)	172
GÓMEZ de ORGA, Antonia (1715-1780)	136
FERRER GINER, Isabel (1736-1794)	114
IBARRA COUS, Maria Antònia (1739-1805).....	148
TALTAVULL SERRA, Eulàlia (1743-1818).....	243
GIBERT de SASTRES, Maria dels Socors (1760-1825).....	128
COMPTE i POUGET, Antònia (1772-1822)	99
FERRER i MONTSERRAT, Eulàlia (1776-1841)	116
BRACH, Ignàsia (1790-1845)	68
MOLINS CLEMENTE, Teresa (1792-1856)	179
GUIMERÀ ROCAFORT, Vicenta (1805-1877)	139
ESCUDER FÀBREGAS, Eulàlia (1808-1868).....	108
CHOPITEA y de VILLOTA, Dorotea de (1816-1891)	91
FORTEZA-MAURA CORTÈS, Maria Bonaventura (1826-1917)	121
BOVÉ i MONSENY, Amàlia (1830-1897)	67
ZAFORTEZA i de TOGORES, Catalina (1833-1912)	260
CAIMARI VILA, Margalida (1839-1921).....	75
VILA i PUJOL, Isabel (1843-1896)	255
MONSERDÀ i VIDAL, Dolors (1845-1919).....	181
CARLES TOLRÀ, Emília (1848-1915)	79
GARCI-LARA CATALÀ, Elia (1850-1910).....	127
RAGUER MOLINÀS, Antònia (1854-1944).....	211

MASFERRER i BOSCH, Dolors (1857-1905).....	173
HAMMERL, Clara (1858-1931).....	141
PÉREZ MOLLÀ, Matilde (1858-1936)	204
CLARAMUNT CREUS, Teresa (1862-1931)	93
SANPERA RODÉS, Josefa (1862-1926)	229
CHALMETA i MARTÍ, Micaela (1863-1951).....	89
KARR i ALFONSETTI, Carme (1865-1943)	156
ALBERT i PARADÍS, Caterina (1869-1966)	32
LAMO JIMÉNEZ, Regina (1870-1947)	162
BONNEMAISON i FARRIOLS, Francesca (1872-1949)	64
SÁRRAGA HERNÁNDEZ, Belén de (1872-1950)	232
AMATLLER i CROS, Teresa (1873-1960)	37
GIL i LLOPART, Manuela (1875-1952)	132
CODINA ARNAU, Dolors (1878-1944).....	97
BALLVÉ AGUILÓ, Maria (1879-1969).....	53
ROCA i SOLER, Àngela (1880-1960).....	215
CASAMITJANA MENJA, Rosa (1881-1956)	88
CREUS CASANOVAS, Dolors (1881-1954).....	102
GIRONELLA i LLOBET, Anna (1881-1967)	134
VEHILS i GRAU-BOLÍVAR, Maria del Carme (1881-1925)	252
VIDAL BOU, Josepa (1881-1931).....	253
CASALS BAQUÉ, Montserrat (1882-1945)	82
BALDÓ i MASSANET, Maria (1884-1964)	52
PI i FERRER, Maria (1884-1960).....	205
SABI MARTÍNEZ, Mercè (1885-1963)	219
SALA i MIRALPEIX, Tecla (1886-1973).....	220
FÀBREGA COSTA, Dolors (1888-1964)	110
SALA VIVÉ, Dolors (1889-1978).....	228
TRIAS JOAN, Maria (1892-1960)	246

AYGUAVIVA PLANA, Conxita (1895-1964)	49
MORALES GODOY, María Luz (1896-1980)	189
PRAT GABALLÍ, Lluïsa (1896-1977)	207
RAVENTÓS i FATJÓ, Maria (1897-1951)	212
JORDANA i MARIMÓN, Dolors (1901-1987)	150
BASTIDA PIBERNAT, Asunción (1902-1995)	56
ÁLVAREZ i BROSA, Rosa (1903-1996)	34
JORDANA i MARIMÓN, Rosa (1903-1989)	154
BONASET MONER, Laura (1904-1995)	61
MONTSENY MAÑÉ, Frederica (1905-1994)	186
PALOMERA i GIRÓ, Maria (1905-1937)	197
PÉREZ IBORRA, Montserrat (1906-1981)	203
HOERLER NEIER, Elsa (1908-2001)	145
ARQUIMBAU i CARDIL, Rosa Maria (1909-1992)	44
SURÓS JULIÀ, Rosario (1909-1976)	242
RIGAU ROS, Joana (1911-1997)	214
ORRIOLS i MONSET, Maria Dolors (1914-2008)	195
UDAETA GIL, Margarita (1915-2017)	250
CADENA SENALLÉ, Flora (1917-2011)	72
CAPMANY i FARNÉS, Maria Aurèlia (1918-1991)	77
ZENDRERA TOMÀS, Concepció (1919-2020)	261
PÀNIKER i ALEMANY, Mercè (1920-2012)	199
FONTANALS GRANELL, Odila (1921-1985)	119
MARIMÓN ROURA, Manuela (1921-2019)	170
CRUAÑAS i ALBERTI, Camil·la (1922-1991)	104
GUMFAUS CULI, Maria (1922-1998)	140
NICOLAZZI i ROVIRA, Maria Assumpció (1922-2018)	193
COBARSÍ i CORRETGER, Maria (1923-2013)	96
LAJUSTICIA BERGASA, Ana María (1924-2024)	160

TRABAL i TALLADA, Isabel de Portugal (1924-2014)	244
AMIGÓ RIUS, Concepció (1926-2017)	41
CORTÉS GOTERRIS, Dolores (1926-2025)	100
BUIRA SABATÉ, Teresa (1927-2025)	70
PUIG BUCHACA, Carme (1927-2025)	208
BALCELLS i SEGALÀ, Carme (1930-2015).....	50
BOFILL i PORTABELLA, Roser (1931-2011).....	58
CASADEMUNT, Lola (1931-2024)	81
BARCELÓ i ROSSELLÓ, Margalida (1932-2007)	55
RABASA i NEGRE, Margarita (1933-2018).....	209
TUSQUETS i GUILLÉN, Esther (1936-2012).....	248
HAZELIP, Emilia (1937-2003)	144
SERRA TUR, Catalina (1939-2017)	235
ARRUFAT i JULIÁN, Alícia (1940-2023)	47
PERETTI, Elsa (1940-2021).....	201
ALABART i VILÀ, Anna (1942-2012)	29
FROUCHTMAN CORACHÁN, Herminia (1942-2000)	122
MASSANA i CALVETE, Carme (1942-2016).....	174
MINOBIS i PUNTONET, Montserrat (1942-2019)	176
SALA i SCHNORKOWSKI, Mercè (1943-2008).....	225
SIMÓ i MONLLOR, Isabel Clara (1943-2020)	237
CASALS i COUTURIER, Muriel (1945-2016)	84
FERNÁNDEZ de RETUERTO, Inmaculada (1946-2021)	111
GUILLÉN i PIJOÁN, Montserrat (1946-2025)	138
SOLANS HUGUET, Pilar (1946-2022).....	240
GIL ESTALLO, Maria dels Àngels (1950-2024).....	130
DALLA CORTE i CABALLERO, Gabriela (1968-2017).....	105

ÍNDEX GEOGRÀFIC (segons data i lloc de naixement)

COMARQUES DE BARCELONA

1440	LLULL i SABASTIDA, Caterina	168
1710	MARTÍ GALÍ, Maria Àngela	172
1760	GIBERT de SASTRES, Maria dels Socors	128
1776	FERRER i MONTSERRAT, Eulàlia	116
1792	MOLINS CLEMENTE, Teresa	179
1808	ESCUDEU i FÀBREGAS, Eulàlia	108
1845	MONSERDÀ i VIDAL, Dolors	181
1848	CARLES TOLRÀ, Emília	79
1857	MASFERRER i BOSCH, Dolors.....	173
1862	CLARAMUNT CREUS, Teresa	93
1862	SANPERA RODÉS, Josefa	229
1865	KARR i ALFONSETTI, Carme	156
1872	BONNEMAISON i FARRIOLS, Francesca	64
1873	AMATLLER i CROS, Teresa	29
1875	GIL i LLOPART, Manuela	132
1880	ROCA i SOLER, Àngela.....	215
1881	CASAMITJANA MENJA, Rosa.....	88
1881	GIRONELLA i LLOBET, Anna	134
1881	VEHILS i GRAU- BOLÍVAR, Maria del Carme.....	252
1882	CASALS BAQUÉ, Montserrat	82
1885	SABI MARTÍNEZ, Mercè	219
1886	SALA i MIRALPEIX, Tecla.....	220
1889	SALA VIVÉ, Dolors.....	228
1896	PRAT GABALLÍ, Lluïsa.....	207

1897	RAVENTÓS i FATJÓ, Maria	212
1902	BASTIDA PIBERNAT, Asunción	56
1903	ÁLVAREZ i BROSA, Rosa	34
1905	PALOMERA i GIRÓ, Maria	197
1906	PÉREZ IBORRA, Montserrat	203
1909	ARQUIMBAU i CARDIL, Rosa Maria	44
1914	ORRIOLS i MONSET, Maria Dolors	195
1915	UDAETA GIL, Margarita	250
1918	CAPMANY i FARNÉS, Maria Aurèlia	77
1919	ZENDRERA TOMÁS, Concepció	261
1920	PÀNIKER i ALEMANY, Mercè	199
1921	FONTANALS GRANELL, Odila	119
1921	MARIMÓN ROURA, Manuela	170
1922	GUMFAUS CULI, Maria	140
1924	TRABAL i TALLADA, Isabel de Portugal	244
1926	AMIGÓ RIUS, Concepció	41
1927	BUIRA SABATÉ, Teresa	70
1931	BOFILL i PORTABELLA, Roser	58
1931	CASADEMUNT, Lola	81
1933	RABASA i NEGRE, Margarita	209
1936	TUSQUETS i GUILLÉN, Esther	248
1937	HAZELIP, Emilia	144
1940	ARRUFAT i JULIÁN, Alícia	47
1942	ALABART i VILÀ, Anna	29
1942	FROUCHTMAN CORACHÁN, Herminia	122
1942	MASSANA i CALVETE, Carme	174
1943	SALA i SCHNORKOWSKI, Mercè	225
1946	FERNÁNDEZ de RETUERTO, Inmaculada	111
1946	SOLANS HUGUET, Pilar	240
1950	GIL ESTALLO, Maria dels Àngels	130

COMARQUES DE GIRONA

1843	VILA i PUJOL, Isabel	255
1854	RAGUER MOLINÀS, Antònia.....	211
1869	ALBERT i PARADÍS, Caterina	32
1881	VIDAL BOU, Josepa.....	253
1884	PI i FERRER, Maria.....	205
1892	TRIAS JOAN, Maria.....	246
1895	AYGUAVIVA PLANA, Conxita.....	49
1904	BONASET MONER, Laura.....	61
1909	SURÓS JULIÀ, Rosario	242
1911	RIGAU ROS, Joana.....	214
1922.....	CRUAÑAS i ALBERTI, Camil·la	104
1922.....	NICOLAZZI i ROVIRA, Assumpció	193
1923	COBARSÍ i CORRETGER, Maria.....	96
1942.....	MINOBIS i PUNTONET, Montserrat.....	176

COMARQUES DE LLEIDA

1463	LLONC, Maria.....	165
1696	JANER CABANYES, Manuela	149
1739.....	IBARRA COUS, Maria Antònia	148
1790	BRACH, Ignàsia	68
1868	FÀBREGA COSTA, Dolors.....	110
1878	CODINA ARNAU, Dolors.....	97
1881.....	CREUS CASANOVAS, Dolors.....	102
1917	CADENA SENALLÉ, Flora.....	72
1927	PUIG BUCHACA, Carme	208
1930	BALCELLS i SEGALÀ, Carme.....	50

COMARQUES DE TARRAGONA

1771	COMPTE i POUGET, Antònia.....	99
1830	BOVÉ i MONSENY, Amàlia	67
1879	BALLVÉ AGUILÓ, Maria.....	53
1879	CORTINA i PASCUAL, Maria	101
1901	JORDANA i MARIMÓN, Dolors.....	150
1903	JORDANA i MARIMÓN, Rosa.....	154

ILLES BALEARS

1743	TALTAVULL SERRA, Eulàlia	243
1826	FORTEZA-MAURA CORTÉS, Maria Bonaventura	121
1833	ZAFORTEZA i de TOGORES, Catalina	260
1932	BARCELÓ i ROSSELLÓ, Margalida	55
1939	SERRA TUR, Catalina	235

PAÍS VALENCIÀ

1525	GALÉS, Felipa Jerónima.....	124
1715	GÓMEZ de ORGA, Antonia.....	136
1736	FERRER GINER, Isabel	114
1850	GARCI-LARA CATALÀ, Elia	127
1858	PÉREZ MOLLÀ, Matilde.....	204
1863	CHALMETA i MARTÍ, Micaela.....	89
1926	CORTÉS GOTERRIS, Dolores	100
1943	SIMÓ i MONLLOR, Isabel Clara.....	237

RESTA DEL MÓN

1805.....	GUIMERÀ ROCAFORT, Vicenta	139
1816	CHOPITEA y de VILLOTA, Dorotea de	91
1839	CAIMARI VILA, Margalida.....	75
1858	HAMMERL, Clara	141
1870	LAMO JIMÉNEZ, Regina	162
1872.....	SÁRRAGA HERNÁNDEZ, Belén de.....	232
1884	BALDÓ i MASSANET, Maria	52
1896	MORALES GODOY, María Luz	189
1905	MONTSENY MAÑÉ, Frederica.....	186
1908	HOERLER NEIER, Elsa	145
1924	LJUSTICIA BERGASA, Ana María.....	160
1940	PERETTI, Elsa.....	201
1945	CASALS i COUTURIER, Muriel	84
1946	GUILLÉN i PIJOÁN, Montserrat.....	138
1968.....	DALLA CORTE i CABALLERO, Gabriela	105

A

ALABART i VILÀ, Anna

Barcelona, 1942 – Barcelona, 2012

Economista i sociòloga

Economista de formació, urbanista i catedràtica de Sociologia Urbana de la Facultat de Ciències Econòmiques i Empresarials, de la Universitat de Barcelona —es doctora amb la tesi sobre *Los barrios de Barcelona y el movimiento asociativo vecinal* (1982)— i és la introductora d'aquesta matèria a la seva Facultat en els anys 80.

Destaca per la seva intensa dedicació a la direcció d'estudis sobre el creixement de la ciutat de Barcelona, l'anàlisi de la seva demografia i el desenvolupament dels seus barris, així com l'actuació i els problemes plantejats pels moviments i associacions de veïns. Manté sempre una intensa mirada interdisciplinària en el conjunt dels seus treballs de recerca.

Destaca per la seva concentració en l'estudi dels aspectes relacionats amb l'evolució i els canvis dels entorns econòmics, polítics i arquitectònics de les ciutats, així com per l'anàlisi del seu impacte sobre l'entorn econòmic, demogràfic i social en què viuen i es relacionen els seus habitants.

Preocupada per les desigualtats socials —un tema que té sempre present— prioritza l'estudi i la denúncia d'aquells processos i polítiques de construcció i modificació de l'espai urbà generadors de dinàmiques de desequilibris econòmics i de desigualtats socials. Defensa amb fermesa un model de ciutat equilibrada i sostenible, com objectiu pel que caldrà lluitar sempre com a «espai de ciutadania».

Militant del PSUC, figura com la primera en signar, l'any 1974, un escrit adreçat al Govern Civil demanant la legalització de l'Associació de Veïns

de l'Esquerra de l'Eixample. Un cop celebrades les eleccions municipals democràtiques, en acabar el decenni dels 70, participa en l'elaboració del primer pla de barris que tingué Barcelona, que acaba permetent configurar els nous districtes de la ciutat, mitjançant l'organització d'un procés participatiu amb les entitats i associacions de veïns.

Anys més tard, en un entorn caracteritzat per la celebració dels Jocs Olímpics de l'any 1992, dirigeix un equip tècnic que, actuant conjuntament amb les associacions de veïns, acaba definint i impulsant el que s'anomena *La Barcelona dels barris*, amb l'objectiu de combatre eficaçment les desigualtats i desequilibris socials, aportant una nova visió, lluny de la imatge oficial de la ciutat com a gran aparador.

Sòlidament instal·lada en la tradició barcelonesa de l'urbanisme d'esquerres, i hereva de l'ideari del Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània (GATCPAC), acaba formant part d'un important llegat d'obres i actuacions, tant de millora de la ciutat com d'enfortiment dels moviments veïnals democratitzadors de Barcelona.

Entre els anys 2005 i 2009 dirigeix nombrosos estudis i projectes de recerca aplicada al davant del grup de recerca que ella mateixa crea *Territori, Població i Ciutadania*, i del que n'és directora entre 2005 i 2009. La seva intensa activitat intel·lectual està sempre íntimament relacionada amb l'activisme social i orientada pel seu compromís de lluita política i de treball a favor dels barris.

Del seu pensament, presentem aquestes idees:

«A les grans ciutats tothom està tant atrafegat que sembla que ningú no podrà preocupar-se més que dels propis problemes (...) A tots els països industrialitzats, des de finals dels anys 60, ha sorgit una sèrie de grups que, davant dels problemes socials que consideren urgents, es proposen canviar la percepció dels ciutadans i crear estats d'opinió que impulsin el canvi (...) Són els nous moviments socials (...) [que actuen] amb l'objectiu d'arribar a crear estats d'opinió que impulsin la creació d'una consciència col·lectiva dels problemes (...) encara que no els incumbeixin directament». (1998)

«L'any 1996, tots els districtes de Barcelona reduïen la seva població. El 2006 (...) en canvi, tots en guanyen, excepte Nou barris que en perd. Els que més augmenten són Ciutat Vella i el districte de Sant Martí. Al "Raval" i al "Barri Gòtic" més de la meitat de la població ha nascut fora d'Espanya. A partir de l'any 1996, l'economia ha travessat una època de bonança econòmica en termes de renda i activitat i d'alça en l'esperança de vida, i dels preus d'habitatge, (...) mentre l'atur ha baixat; tanmateix les diferències entre barris es mantenen i en algun cas s'aguditzen ben fortament». (2009)

Bibliografia de:

Los barrios de Barcelona y el movimiento asociativo vecinal, tesi doctoral, Facultad de Ciencias Económicas y Comerciales, Universidad de Barcelona, 1982.

La població i l'habitatge a Sabadell, Sabadell, 1983.

La política local a Catalunya: 1983, coautor: Juli Sabaté Delgado, Barcelona, 1984.

«Retroceder 20 años por decreto-ley», *El País*, 24 julio 1991.

«La Seguridad catalana y las encuestas de victimización de Barcelona y su zona metropolitana», coautors Josep M. Aragay i Joan Sabaté, *Política y Sociedad*, núm. 19, 1992.

Clase, poder y ciudadanía, coautors: Soledad Gràcia i Salvador Giner, Madrid, 1994.

«Territori i societat», *Educació Social. Revista d'intervenció socioeducativa*, núm. 3, Hivern 1996.

«Els moviments socials urbans a Catalunya», *Revista Catalana de Sociologia*, núm. 7, 1998.

El sistema polític a Catalunya, coautors: Miquel Caminal i Jordi Matas Dalmases, Barcelona, 1998.

«Praxis ciudadana de los excluidos (el caso de los "sin papeles")», *Documentació Social*, núm. 139, 2005.

«El mercat de l'habitatge», *Nous Horitzons*, núm. 195, 2009.

«Mobilitat residencial, solidaritat familiar i ciutadania a les regions metropolitanes», *Revista Catalana de Sociologia*, núm. 22, 2013.

Bibliografia sobre:

SEMPERE, Joaquim: «Fallece la socióloga Anna Alabart, luchadora de los barrios barceloneses», *El País*, 2 enero 2013.

SOCIETAT CATALANA D'ECONOMIA: «Ana Alabart», *Panells de dones economistes catalanes referents*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2021.

PUIG i BASTARD, Pere: «Anna Alabart i Vilà», *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na. edició, p. 41-43, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

PERE PUIG i BASTARD

ALBERT i PARADÍS, Caterina

L'Escala, 1869 – L'Escala, 1966

Emprenedora, escriptora i activista feminista

Més coneguda pel pseudònim de Víctor Català.

El seu pare, Lluís Albert Paradedà, natural de Verges, advocat de professió i polític republicà i federal, que lidera el fallit foc de La Bisbal d'Empordà, després del qual s'exilia a França. De retorn, arriba a ser alcalde de L'Escala i diputat provincial en diferents legislatures. La seva mare, Dolors Paradís Farrés, és la pubilla de Can Botonada, de L'Escala, i escriu poesia. Es tracta doncs d'una important família de propietaris rurals, que esperona les seves afeccions artístiques. Apart l'escriptura, desenvolupa una carrera com a pintora, esculptora i dibuixant.

Interessada també per l'arqueologia, adquireix un camp a Empúries per a poder excavar-hi. Els objectes obtinguts li són requisats per la Generalitat republicana durant la guerra 1936-1939 i no els pot recuperar.

El seu poema *Lo llibre nou* i el seu monòleg teatral *La infanticida* són distingits als Jocs Florals d'Olot l'any 1898, però l'escàndol que es produeix arran de saber-se que n'és autor «una senyoreta de L'Escala» la determina a amagar més endavant la seva identitat sota un pseudònim masculí, primer el de «Virgili d'Alacseal», adoptant finalment el de «Víctor Català i Montseny», nom del protagonista d'una novel·la seva inacabada, *Calze d'amargor*.

Les seves obres més destacades són *Drames rurals* (1902), *Ombrívols* (1904) i la novel·la *Solitud* (1905), considerada la seva obra mestra, i amb la que obté el

premi Fastenrath, en la seva primera convocatòria, als Jocs Florals de Barcelona de 1909, presidits per Dolors Monserdà i Vidal. La protagonista d'aquesta novel·la, Mila, és l'exemple d'una dona que lluita contra el seu entorn social i cerca la seva pròpia individualitat.

El 1917 presideix els Jocs Florals de Barcelona. És membre de l'Acadèmia de la Llengua Catalana i de l'Acadèmia de Bones Lletres.

El 1953 crea els Premis Víctor Català per a narracions, amb dotació econòmica d'ella mateixa.

En tota la seva obra, sovintegen les referències a la situació de la dona, i particularment a la seva marginació per raons de gènere. En aquest sentit, els temes que inaugura són: l'expressió del desig femení, la crítica a la institució del matrimoni, les relacions entre dones, la maternitat, la solitud o la vellesa. Té plena consciència del que pretén, el que dona idea d'una autora sagaç, independent i plenament innovadora.

La casa museu del Clos del Pastor, a L'Escala, és seu del Museu Arxiu Víctor Català, i al jardí hi ha un conjunt escultòric dedicat a Víctor Català. També a L'Escala hi ha una Biblioteca que porta el nom del seu pseudònim més conegut.

Des del 2005, el Museu de l'Anxova i la Sal, de L'Escala, organitza l'anomenada *ruta Víctor Català*, de caràcter històric i literari, que fa una passejada pel barri vell i la rodalia de L'Escala, amb lectura de textos en els indrets inspiradors de l'escriptora.

El pseudònim Víctor Català es troba també en un carrer de Figueres, de Parets del Vallès, i de Platja d'Aro, en una escola de Nou Barris, a Barcelona, i en jardins de Cadaqués i de Sant Martí d'Empúries.

Bibliografia de:

Drames rurals, Barcelona, 1902.

Ombrívols, Barcelona, 1904.

Solitud, editorial Joventut, Barcelona, 1905.

Bibliografia sobre:

MONSERDÀ i VIDAL, Dolors: *El feminisme a Catalunya*, Llibreria Francesch Puig, Barcelona, 1907.

MONSERDÀ i VIDAL, Dolors: *Estudi feminista. Orientacions per a la dona catalana*, Lluís Gili, Barcelona, 1909.

OLLER i RABASSA, Joan: *Biografia de Víctor Català*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1967.

MIRACLE i MONTSERRAT, Josep: *Caterina Albert i Paradís, Víctor Català*, Dopesa, Barcelona, 1978.

CHARLON, Anna: *La condició de la dona en la narrativa catalana femenina*, edicions 62, Barcelona, 1990.

PESARRODONA i ARTIGUES, Marta, i AYMERICH i PUIG, Pilar: *Caterina Albert. Un retrat*, Institut Català de les Dones, Barcelona, 2004.

GUANTER i FLAQUER, Ricard: *Caterina Albert i Paradís, Víctor Català, vista per un escalenc: allò que les biografies no diuen*, CCG Edicions, Girona, 2006.

PADROSA GORGOT, Inés: «Albert Paradís, Caterina», *Diccionari biogràfic de l'Alt Empordà*, p. 45-46, Diputació de Girona, Girona, 2009.

BARTRINA MARTÍ, Francesca: «Caterina Albert Paradís, Víctor Català», *Diccionari Biogràfic de Dones*, núm. 35, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

MUÑOZ i PAIRET, Irene: *Caterina Albert-Víctor Català*, edicions Vitel·la, Belcaire d'Empordà, 2016.

BASTONS i VIVANCO, Carles, i BASTONS i GARCÍA, Montserrat: «Caterina Albert i Paradís ("Víctor Català")», *Dones de les terres gironines que han fet història*, p. 21 a 30, Editorial Base, Barcelona, 2018.

ALBERTÍ i CASAS, Elisenda: *Dones de l'Empordà. Històries femenines des del segle XII fins al XX*, p. 125-130, Albertí Editor, Barcelona, 2023.

GARCÍA MASCARELL, Purificació: «Casar-se i compartir compte corrent... és antifeminista», *La Vanguardia*, p. 48, Barcelona, 1 setembre 2025.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

ÁLVAREZ i BROSA, Rosa

Barcelona, 1903 – Barcelona, 1996

Empresària avicultora

Neix al barri de Sant Gervasi de Cassoles, antic municipi independent, agregat a la ciutat de Barcelona el 1897.

El 1925 es casa amb l'avicultor Josep Colominas Vergés, que havia après l'ofici al costat de l'enginyer agrònom i professor Salvador Castelló i Carreras, fundador

l'any 1896 de la Reial Escola d'Avicultura, a Arenys de Mar, i figura clau en la definició i posterior difusió de la Raça Prat.

La jove parella s'instal·la en una finca d'un cèntric carrer de Prat de Llobregat, i es dedica a criar aviram de la Raça Prat (de pota blava, entre altres característiques). Allà tenen la incubadora, aplicant els avenços més moderns.

El 1928, l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre organitza un Concurs Exposició Avícola Raça Prat, en el que Josep i Rosa obtenen el primer premi.

L'èxit del petit negoci els anima a adquirir uns terrenys als afores del nucli urbà de Prat de Llobregat, prop de la Carretera de l'Aviació, on porten l'aviram nascut i seleccionat al local del centre de la vila. La nova Granja Avícola Prat es construeix el 1932. Ocupa una extensa superfície i disposa d'un gran llac artificial i diferents galliners per a la multiplicació i selecció dels exemplars en les diferents fases de creixement. A més de gallines, també s'hi crien ànecs i altres aus.

A ple rendiment, la granja té 27 galliners de selecció, amb 12 gallines i un gall cadascun, amb una mitjana de posta de 210 ous anuals per gallina.

Per fer extensiva la cria d'aviram, la Granja estableix els anomenats «condicionats», que consisteix en subministrar pollets a unes quantes masies d'El Prat de Llobregat per a que els criïn. Els millors exemplars son per a la Granja i la resta per als pagesos. Ella s'encarrega de controlar la cria i de triar aquells que tenen més potencial per millorar la Raça Prat. Els exemplars seleccionats es marquen amb una cinta.

Els elevats costos de producció i la creixent competència de les espècies híbrides, més barates al mercat i cada cop més introduïdes a les granges industrials, causen una forta davallada en la producció de races tradicionals. La Granja Avícola Prat entra en decadència a finals del decenni dels cinquanta.

El 1961 mor Josep Colominas.

La Granja també es veu afectada pel creixement urbanístic de la ciutat i el soroll dels reactors dels avions propers, que estressen les gallines i no ponen ous.

Ella, vídua i sense fills que puguin continuar amb el negoci, ven la Granja i torna a Barcelona amb la seva família.

Durant el decenni dels anys setanta, lluny d'oblidar la seva passió, encapçala, amb altres entusiastes com Enric Corominas, Enric Castelló i Roman Ferreres, una sèrie d'accions per tal de recuperar la Raça Prat. L'any 1975, l'Ajuntament del Prat de Llobregat presenta un projecte per estimular la producció avícola i fer-ne difusió, a través del que acaba sent la Fira Avícola, que es consolida i constitueix un referent del sector.

Ella actua com a membre del Jurat a les Exposicions, Fires i Concursos del sector, contacta amb els millors restaurants de Barcelona per a que incloguin el capó de la Raça Prat en les seves cartes i menús, i visita a criadors, atenent les seves consultes.

El 1985 es funda la *Asociación de Criadores de la Raza Prat*, que presideix, i que després aconsegueix el reconeixement de l'aviram de la Raça Prat com a Indicació Geogràfica Protegida.

El mateix any, coincidint amb la XI Fira Avícola, l'Ajuntament del Prat de Llobregat la nomena Filla Adoptiva de la ciutat, en homenatge i reconeixement a la seva tasca.

Als terrenys que ocuparen les instal·lacions de la Granja Avícola Prat, s'hi aixeca el polígon d'habitatges de La Granja, que manté el nom en record dels seus orígens avícoles.

Bibliografia sobre:

UNIVERSITAT AUTÒNOMA de BARCELONA: «Ha fallecido una gran avicultora, Doña Rosa Álvarez, Viuda de Colominas», marzo 1996.

CONSELL REGULADOR del POLLASTRE i CAPÓ del PRAT: *Història del Pota Blava*.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

AMATLLER i CROS, Teresa

Barcelona, 1873 – Barcelona, 1960

Empresària del sector de la xocolata

Filla d'Antoni Amatller i Costa i Cànida Cros i Circuns. Els seus pares signen, el 1877, un conveni privat de divorci: ella es queda amb el pare, que no torna a casar-se, mentre que la mare marxa a viure a Itàlia, però sense perdre el contacte entre mare i filla.

El seu besavi patern, Gabriel Amatller i Mas (1768-1830), darrer fill —d'entre 8 germans— una família de pagesos de Molins de Rei, es trasllada a Barcelona, on aprèn l'ofici de mestre xocolater, i es casa amb Antònia Ràfols, filla del xocolater Domingo Ràfols. El 1797, al Born, amb els diners de l'herència familiar, obre un comerç amb un obrador de xocolata.

A ell segueixen (1830-1873) els seus fills Antoni i Domingo Amatller i Ràfols (segona generació), que a l'inici operen de forma individual, fins que el 1868 constitueixen la societat Amatller Hermanos. La fàbrica ocupa ja uns 50 treballadors.

El 1878, Antoni Amatller i Costa (1851-1910, fill d'Antoni Amatller i Ràfols, o sigui tercera generació d'aquesta saga), després d'haver-se format en països de llarga tradició xocolatera, com França i Suïssa, passa a dirigir la companyia, important directament el cacau i el sucre des de les zones productores — amb alts aranzels duaners—, aportant-hi nous mètodes de producció i de comercialització, que inclouen tècniques de màrqueting —cartells, cromos— i contractant artistes coneguts, com: Alphonse Mucha, Paul Charles Chocarne-Moreau, Vicente Climent, Rafael de Penagos, Miquel Soldevila, i Josep Triadó, per als cartells, i Apel·les Mestres, Gaspar Camps, Alexandre de Riquer, i José Segrelles, per als cromos.

Antoni Amatller i Costa obre una fàbrica a Sant Martí de Provençals, amb maquinària d'origen francès, una mescladora de Bruyère Frères i un refrigerador de Raoul Pictet, mantenint la seu social i les oficines al carrer de Manresa, a

Barcelona. Tot plegat confereix a la companyia diversos i importants avantatges competitius. El nom de l'empresa és A. Amatller.

El 1890 l'empresa pateix, durant com a mínim 15 dies, una vaga dels treballadors masculins, impulsada pel recentment creat sindicat obrer *Unión General de Trabajadores* (UGT), denunciant la creixent substitució de treballadors masculins per femenins a la nova fàbrica de Sant Martí de Provençals. Les altres 2 reivindicacions dels treballadors són la reducció de la jornada laboral (de 10,5 hores a 10 hores) i l'augment dels sous (de 13,50 rals a 14 rals). Nogensmenys, la participació de mà d'obra femenina a la fàbrica continua creixent.

A finals del segle XIX, Antoni Amatller i Costa encomana a l'arquitecte, historiador i polític Josep Puig i Cadafalch —un home de la seva generació i amb qui comparteix inquietuds culturals i polítiques— la remodelació d'un edifici situat al número 41 del Passeig de Gràcia, a Barcelona, que aquest dissenya a l'estil modernista que aleshores triomfava, si bé, per diverses desavinences posteriors entre els Amatller i l'arquitecte Puig i Cadafalch, l'obra és acabada per Luis Sala i Cortés.

El 1900 pare i filla es traslladen a la nova llar, coneguda com Casa Amatller, que serveix de domicili familiar i d'exposició de l'abundant col·lecció artística familiar. Doncs Antoni Amatller i Costa era un gran aficionat a la fotografia i a l'art, compartint amb la seva filla nombrosos viatges a països exòtics, així com la passió pel col·leccionisme. En aquesta casa hi entra un dels primers cotxes particulars de Barcelona, i és una de les primeres cases de la ciutat amb electricitat i ascensor.

El 1910 mor Antoni Amatller i Costa, deixant a la seva única filla com a hereva universal de la seva fortuna, i al capdavant d'una empresa puixant i moderna, amb la llibertat de vendre l'empresa familiar si no es veia capaç de gestionar-la. Però ella no només accepta el repte de dirigir l'empresa, anomenant-la Hija de A. Amatller (1910-1928), sinó que durant mig segle condueix l'empresa xocolatera als nivells més grans de la seva història, primer a través de gestors aliens a la família (Santiago Fisas, que ja exercia aquesta funció de gerent des de finals de l'època d'Antoni Amatller i Costa, succeït entre 1921 i 1935 per Federico Corominas), i després personalment.

El 1913 convoca un concurs per decidir un nou cartell per a l'empresa. Els cartells participants (al concurs s'hi presenten 596 candidatures) s'exposen pels carrers de Barcelona, i crea la marca de xocolata *Luna*.

El 1915, a la fàbrica situada a Sant Martí de Provençals, després d'una nova ampliació de la capacitat de fabricació, s'hi produeixen 11.000 quilos de xocolata al dia, amb cacau provinent d'Equador, Fernando Poo i Veneçuela, canyella de Ceilan, i sucre (fins 1898) de Cuba. Hi treballen 150 persones, de les quals més d'un 60 % són dones.

El 1924 inaugura una fàbrica a Banyoles, i la companyia es constitueix en societat anònima, amb el nom de Chocolate Amatller, i ocupant Teresa Amatller el càrrec de Presidenta del Consell d'Administració.

En el decenni dels anys 30 aporta a la marca una nova imatge de modernitat, que evoluciona amb el llançament d'un dels eslògans més recordats: «Hoy como ayer, Chocolates Amatller», i utilitza l'experiència fotogràfica de Josep Sala Tarragó com instrument per la publicitat de l'empresa. Un altre eslògan utilitzat, demostratiu del seu enginy publicitari, és: «Probad el CHOCOLATE AMATLLER cuando estéis cansados de probar otros chocolates» (*La Veu de Catalunya*, 23 octubre 1924).

Destaca també pel gran nombre de patents i marques que registra, així com per l'ampliació de la xarxa logística i comercial, amb la inauguració de nous magatzems (Alacant, Múrcia i València) i arribant a 3.000 punts de venda al territori espanyol.

A l'inici de la guerra 1936-1939 s'exilia a Torí, on resideix la seva mare, qui mor a finals de 1936, i després es trasllada a París i a Donostia, per a tornar a Barcelona a l'acabament de la contesa, continuant amb la direcció de l'empresa fins a la seva mort, el 1960, cosa que suposa la fi del règim familiar de l'empresa, ja que no té descendència.

El 1972 l'empresa és adquirida per la firma Chocolates Simón Coll, de Sant Sadurní d'Anoia, que manté la raó social de Chocolate Amatller.

A més de la seva activitat empresarial, Teresa té moltes altres activitats, de caire cultural i social. Per exemple, segueix les passes del seu pare, qui havia col·laborat

estretament amb el Centre Excursionista de Catalunya, i ella participa en actes com la Federació de Pirineistes de Barcelona el 1908.

El 1910 col·labora amb l'Institut d'Estudis Catalans en comprar, juntament amb altres personalitats, un cançoner Català-Provençal, datat del segle XIV, per evitar que acabi en mans d'un estranger.

Des de la mort del seu pare, i almenys fins el 1931, convoca un guardó anual pel millor servent a Barcelona, premiant la fidelitat del treball domèstic.

Entre 1917 i 1920 fa construir una casa a Cabrera de Mar, anomenada Torre Rosa, essent Lluís Bonet i Garí l'autor del projecte tècnic de l'edifici, i Nicolau Maria Rubió i Tudurí el dissenyador del jardí. Aquesta casa es converteix en la seva residència estiuenca habitual. Després de la guerra 1936-39, el règim franquista la converteix en un centre anomenat de reeducació de nenes orfes del bàndol republicà. I d'ençà de 1985 és un dels Albergs de Joventut, de la Generalitat de Catalunya.

El 1943, seguint també les aficions del seu pare, i d'ella mateixa, crea l'*Institut Amatller d'Art Hispànic*, sota la figura jurídica de Fundació, amb dos objectius principals: la conservació de la Casa Amatller i les seves col·leccions, i l'impuls a la investigació en Història de l'Art. L'any següent és condecorada amb la medalla d'Alfonso X el Sabio, per part del Ministro de Educación Nacional, José Ibáñez Martín, en reconeixement de la seva tasca en la preservació i difusió de la cultura espanyola. L'Institut es localitza a la primera i segona planta de la Casa Amatller, disposant de biblioteca (amb més de 30.000 títols dedicats a la història de l'art) i de fototeca (amb més de 360.000 còpies fotogràfiques en paper i amb un banc de més de 90.000 imatges digitals).

És nomenada membre de la Real Academia de la Historia i de la New York University.

Bibliografia sobre:

Diario de Barcelona, 15 marzo 1944.

PUJOL ANDREU, Josep: «Sobre los orígenes de la industrialización en el sector alimentario: Cataluña, 1880-1935», *Las industrias agroalimentarias en Italia y España durante los siglos XIX y XX*, Antonio di Vittorio y Antonio Barciela López editores, p. 247-252, Alicante, 2003.

MONTAÑÉS, José Ángel: «La Casa Amatller, única», *El País*, 18 marzo 2015.

COL·LEGI d'ECONOMISTES de CATALUNYA: «Teresa Amatller», Panells d'empresàries industrials catalanes referents, Barcelona, 2024.

JOU BADAL, Xavier: «Chocolate Manufacturing in Spain, 1850-1925», *Food&History*, vol. 22, p. 123-155, Institut Européenne d'Histoire et des Cultures de l'Alimentation, Tours, 2024.

JOU BADAL, Xavier: «Gender Conflicts on the Shopfloor: Barcelona Women at Chocolates Amatller, 1890-1914», *International Review of Social History*, p. 1-28, Cambridge University Press, 2024.

JOU BADAL, Xavier: «The recipe to sweet success: competitive advantages for a Spanish chocolatier, 1874-1910», *Journal of Management History*, Emerald Insight, September 2024.

JOU BADAL, Xavier: *Industrializing Chocolate in Barcelona: Market Transformation, Competitive Advantages, and Gender Dynamics at Chocolates Amatller, 1850-1925*, tesi doctoral, llegida a la Universitat de Barcelona, el 20 desembre 2024.

EDUARD ARRUGA i VALERI

AMIGÓ RIUS, Concepció

Sant Just Desvern, 1926 – Sant Just Desvern, 2017

Empresària del sector immobiliari i d'administració de finques

Més coneguda com Vídua Amat.

Filla de Just Amigó i Gelabert (paleta que treballa a Barcelona) i Teresa Rius, s'educa a l'Escola Ateneu, de Sant Just Desvern, una de les primeres escoles de la República, on —a part dels materials escolars— els ensenyen a ser dones independents i l'amor a la pàtria.

Heus ací un escrit a la seva llibreta escolar, a l'edat de 10 anys: «*Faré el que calgui per adquirir totes aquelles qualitats que són pròpies d'una dona culta. La ignorància ens exposa a grans mals; és a l'ànima el mateix que una nit sense llum i sense estrelles. La instrucció cultiva l'esperit i obre l'enteniment a la llum de la veritat. Tinc el deure d'instruir-me per a ésser útil a la societat, a la meua pàtria i a la humanitat*».

Als 15 anys entra a treballar, com a secretària, als laboratoris farmacèutics Orodonal, empresa francesa molt moderna per a l'època. Es casa amb Joan Amat Sala, qui, després de treballar a Finques Guinot, als 24 anys d'edat decideix independitzar-se, obrint un despatx professional d'administració de finques —a casa seva— al seu poble (Sant Just Desvern) i a un local a Gràcia (Barcelona), propietat d'un germà seu.

El 1952 mor el seu espòs, als 28 anys d'edat, d'un càncer fulminant. Contra quasi tot pronòstic i consell, decideix continuar el projecte de Joan Amat Sala, passant a ser una de les primeres dones del sector immobiliari a l'Estat espanyol. Els primers anys són molt difícils. Ella mateixa diu que és menystinguda, invisibilitzada, i fins i tot maltractada, per un sector immobiliari totalment masclista, que no l'acull. Tot al contrari, li diuen a la cara que pren la feina d'un home.

Encara que perd quasi la meitat dels 80 clients del seu espòs, ella resisteix. Com que les institucions tampoc l'atenen, si no va acompanyada d'un home, es presenta arreu (clients, organismes oficials, etc.) amb el seu germà Just Amigó i Rius, tot i que aquest no està per res al despatx.

Nogensmenys, el 1961 obté el carnet d'afiliació a la *Asociación Sindical de Administradores de Fincas de Barcelona y su Provincia*.

La Llei 49/1960, sobre Propietat Horitzontal, facilita ampliar el negoci inicial d'administració de finques al de comunitats, i l'activitat s'estén de Sant Just Desvern als pobles de l'entorn (Esplugues de Llobregat, Sant Feliu de Llobregat, Cornellà de Llobregat, i —a Barcelona— al Barri Gòtic i Santa Maria del Mar).

Quan es crea el *Colegio Nacional Sindical de Administradores de Fincas* (després, *Col·legi d'Administradors de Finques de Barcelona-Lleida*), l'any 1968, passa a ser Administradora col·legiada de Finques. I segueix en plena activitat fins els 80 anys.

Tota aquesta situació genera una consciència feminista. Comença a contractar dones, al cap de més de 10 anys de treballar sola.

Una treballadora, Maria Lluïsa Pérez, explica que Concepció Amigó Rius la va a buscar a l'escola, quan només té 14 anys, doncs «*Havia quedat vídua i ja havia començat a repuntar el negoci i tenia més feina. Necessitava algú que l'ajudés a fer els rebuts a mà i va preguntar a la directora de l'Escola Núria si tenia alguna*

nena espavilada i treballadora que li pogués recomanar. Jo estudiava comerç, i a les tardes ajudava a fer rebuts i a cobrar lloguers. Els rebuts els feia amb paper de calcar —llavors no hi havia noves tecnologies— i es guardaven a primers de cada mes en una carpeta marró. Però, després, Finques Amat va ser una de les primeres empreses del sector que van apostar per la informatització dels processos i la informació».

Conjuntament amb les seves dues filles (Inmaculada, nascuda el 1950, i Joana, nascuda l'endemà del funeral del seu espòs), decideixen que només contractaran dones, demostrant que les dones soles també poden tirar endavant. Només després de l'entrada en vigor de la Llei 3/2007, per a la Igualtat efectiva de dones i homes, quan ja en tenen més de 45, l'any 2008 incorporen el primer home a l'empresa.

Rep una oferta de compra de l'empresa l'any 1992, fet que li serveix per analitzar i valorar l'empresa, i diu a les seves filles, que havien agafat completament les regnes del negoci l'any 1990: «*Vosaltres mateixes, però no em sembla bona idea; l'empresa és un llegat del vostre pare, per passar als vostres fills*».

La Llei 29/1994, d'Arrendaments Urbans, suposa un augment de les oportunitats del negoci de lloguer.

L'any 1999 rep, de mans de Jordi Pujol i Soley, president de la Generalitat de Catalunya, la Medalla Francisc Macià, guardó que s'atorga com a reconeixement a aquelles persones que han destacat per les seves qualitats o mèrits personals o pels serveis prestats en benefici dels interessos generals, dins del món del treball. .

L'any 2003 rep el Premi Empresarial i Institucional Família, organitzat pel Grup d'Entitats Catalanes de la Família, i que consisteix en una rèplica artística del Monument a la Família, obra de l'escultor tortosí Joan Escudé Monguió.

Les seves filles reconeixen en ella l'ensenyament dels valors de la humilitat, la austeritat, la resiliència, i sobretot el compromís social.

Bibliografia sobre:

FONT, Àngel: «Finques Amat», *Empresàries de Catalunya*, 3er volum, p. 70-71, Models Photo, S.L., Barcelona, 1998.

CARRILLO PUJOL, Jordi: «La participació femenina i la governança. El cas Amat Immobiliària», *Revista de Comptabilitat i Direcció*, vol. 25, p. 159-169, Associació Catalana de Comptabilitat i Direcció, Barcelona, 2017.

CARRILLO PUJOL, Jordi: *Amat Immobiliaris. Afrontando los retos del siglo XXI*, Associació Catalana de Comptabilitat i Direcció, Barcelona, 2018.

TARRAGONA COROMINA, Jordi: *La lluita de les Amat s'escriu en femení*, Associació de Mitjans d'Informació i Comunicació, 2020.

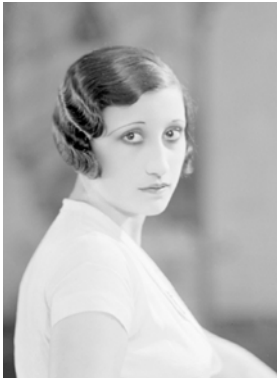
AMAT AMIGÓ, Imma i Joana: *Amat... 75 anys*, 2023.

EDUARD ARRUGA i VALERI

ARQUIMBAU i CARDIL, Rosa Maria

Barcelona, 1909 – Barcelona, 1992

Analista social i feminista

D'origen humil, comença a escriure de molt jove, debuta a la premsa als 15 anys, amb col·laboracions a les revistes *Joventut Catalana* (1924-1925) i, a continuació, a *La Dona Catalana* i a *Flames Noves* (1926-1927), desenvolupant, de manera natural, un estil formal i directe que resulta innovador i que aplica a descriure els canvis en els costums i les relacions socials.

A partir de l'any 1930 publica, a la revista gràfica *Imatges*, un seguit de reportatges de temàtica social i variada, que incorporen protagonistes que normalment no apareixen a la premsa. Com que el setmanari *Imatges* no arriba a l'any de vida, passa a escriure en un altre, *La Rambla*. Hi publica entrevistes i en especial una columna que li proporciona una primera identitat pública: «Film & Soda». Hi expressa el seu punt de vista sobre la vida personal i sentimental d'homes i dones, de la qual denuncia en general la hipocresia que l'envolta. Els seus textos tenen un tarannà pràctic, directe i provocador que barreja un feminisme de vegades iconoclasta amb la capacitat per a la polèmica, la paròdia i la ficció humorística contra les postures de la moral pública conservadora. Defensa que «la llibertat personal de les dones en les relacions sentimentals està sempre per sobre de la moral catòlica, i hauria de ser tan permissiva com la llibertat dels homes».

El 1932, després de treballar com a secretària particular de Joan Casanovas, regidor de l'Ajuntament de Barcelona, al setembre obté la plaça de funcionària

de carrera de l'Ajuntament de Barcelona, i passa a dirigir la pàgina femenina del setmanari *L'Opinió*, amb el mateix estil lleugerament descregut, irònic i desimbolt mostrat abans, i deixa de col·laborar amb *La Rambla*.

Els seus articles sovint provoquen polèmica amb els diaris de caràcter més conservador.

El periodisme i la literatura, en tot cas, no l'aparten de la política ni del feminisme: participa —tot i que aleshores les dones encara no tenien dret de vot— en la campanya de recollida de signatures femenines a favor de l'Estatut de Núria (1931-1932) —se'n van recollir més de 400.000— i promou l'agrupament de les dones catalanes a favor del vot femení. El juny de 1932 és elegida presidenta del *Front Únic Femení Esquerrista*, essent també militant d'Esquerra Republicana de Catalunya (partit polític fundat el març de 1931).

Però una llarga anèmia l'obliga a passar un període de convalescència que s'estira, amb curtes interrupcions, des del febrer de 1933 fins al 1936, havent de passar llargues temporades a diversos sanatoris fora de Barcelona, com a l'Hotel Petit, de Begues, i a l'Hotel Prudenci, de Castellterçol.

Retorna al periodisme de nou a *La Rambla de Catalunya*, una publicació que el 1936 està sota l'òrbita del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), amb una secció sobre la premsa internacional: «de dilluns a divendres», que dura poc més de 2 mesos, just fins que esclata la guerra 1936-1939, durant la que s'allunya de la vida pública.

El 1939 marxa a l'exili amb el seu espòs, el polític Joaquim Giró, amb qui es casa el març del 1937, i després de viure uns mesos a París, Marseille i Perpinyà, s'aixopluguen amb uns familiars d'ell a Sos, a uns 170 quilòmetres a l'oest de Tolosa de Llenguadoc. El 1942 intenten arribar en vaixell a Mèxic, però les autoritats els obliguen a tornar a França quan desembarquen a la ciutat algerina d'Oran, i l'opció d'arribar a Mèxic s'esguerra del tot. El 1945 viatgen a Barcelona per instal·lar-s'hi, però ella no recupera la plaça a l'Ajuntament de Barcelona, i no torna a escriure a la premsa mai més.

El seu espòs comença a treballar com a representant per a la família Rius, propietària d'una fàbrica de cacau soluble, que crearia la marca Cola-Cao, i és enviat a Tanger per a ocupar-se del negoci d'importació i exportació de l'empresa,

activitat que du a terme fins al 1956. Ell mor el 1973, i des d'aleshores, ella viu, segons sembla, de l'ajut econòmic de la família Rius, i a partir del 1985 es beneficia de l'amnistia als funcionaris de la República, fins la seva mort, en una residència de Barcelona, el febrer de 1992.

En conjunt, segons indica Francesc Salgado de Dios, la seva visió periodística es considera un articulisme de costums, marcat per una personalitat aguda i àgil, penalitzada per tenir una vida personal que determinats sectors de la societat i la premsa de Barcelona consideren poc respectable.

Des del 2024, la Biblioteca Vila de Gràcia, a Barcelona, porta el seu nom.

Bibliografia de:

«Los gitanos de Barcelona», *Imatges*, 27 agost 1930.

«Feminisme, feminitat», *La Rambla*, 25 gener 1932.

La pau és un interval, Editorial Pòrtic, Barcelona, 1970.

Quaranta anys perduts, Comanegra, Barcelona, 2016.

Bibliografia sobre:

ALTÉS RUFÍAS, Elvira: *Les periodistes en el temps de la República*, Col·legi de Periodistes, Diputació de Barcelona, Barcelona, 2007.

MASSÓ i REIG, Elena: *Les dones d'Esquerra. 1931-1939*, Fundació Josep Irla, Barcelona, 2007.

GUILLAMÓN i MOTA, Julià: *L'enigma Arquimbau: Sexe, feminisme i literatura a l'era del flirt*, Comanegra, Barcelona, 2016.

SALGADO de DIOS, Francesc: «Rosa Maria Arquimbau i Cardil (Rosa de Sant Jordi)», *Diccionari Històric de Periodistes Catalans* (dir. Josep Maria Casasús i Guri), Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 27 agost 2020.

«Film & Soda», *antologia dels articles de l'autora, apareguts als diaris La Rambla, L'opinió i Imatges, 1930-1932*, Comanegra, 2022.

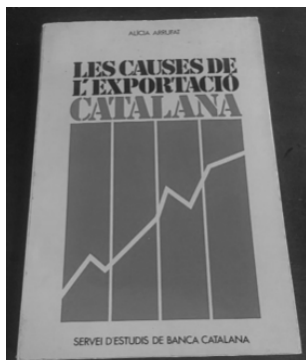
AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Qui eren les sis dones que donen nou nom a sis biblioteques de la xarxa ?*, Barcelona, 6 març 2024.

EDUARD ARRUGA i VALERI

ARRUFAT i JULIÁN, Alícia

Barcelona, 1940 – Barcelona, 2023

Economista docent i empresària

Estudia a l'Escola d'Alts Estudis Mercantils, de Barcelona, mentre treballa a l'empresa familiar de petit material elèctric, Accesorios Eléctricos Gilma. Entra a l'escoltisme i es converteix en noia guia.

Llicenciada en Ciències Econòmiques i Comercials, per la Universitat de Barcelona, estudis que comparteix amb dues companyes i grans amigues seves: Muriel Casals i Carme Massana. Totes tres, per cert, futures militants del PSUC i professores d'universitat. El seu treball acadèmic final de carrera és un projecte de «fàbrica d'alumini».

Compagina el treball en l'empresa familiar amb l'activitat docent, esdevenint professora en el Departament de Teoria Econòmica de la Universitat de Barcelona, dirigit aleshores per Joan Hortalà i Arau. La teoria econòmica era —i és— el nucli dur de l'economia com a ciència.

És membre activa de la Secció d'Economia de la Societat Catalana d'Estudis Jurídics, Econòmics i Socials (de l'Institut d'Estudis Catalans), que el 1986 es transforma en Societat Catalana d'Economia.

El 1970 tradueix un llibre clàssic —del 1911— de Frederik Winslow Taylor, titulat *Management científico*, publicat per l'editorial Oikos-Tau, de Vilassar de Mar, amb un pròleg del professor Antoni Serra Ramoneda, en una col·lecció dirigida per Ernest Lluch i Martín.

Entra al Servei d'Estudis de Banca Catalana, dirigit per Artur Saurí del Ríu. D'aquest important centre de recerca, en surten molts estudis. Ella coordina un dels més destacats: *Les causes de l'exportació catalana* (Barcelona, 1976, elaborat amb l'assessorament d'Ernest Lluch i Martín i la col·laboració de Joan Gaspar i Farreras, i altres, com Eugeni Giral Quintana).

Les causes de l'exportació catalana té un doble interès. D'una banda, descobreix que, des dels anys 60 —i, com a mínim, fins el 1973— les exportacions catalanes es diversifiquen molt, creixen considerablement i arriben molt més lluny. Catalunya comença a exportar molt, i arreu. Qui ho descobreix, ho estudia i ho presenta és el Servei d'Estudis d'un banc fundat l'any 1960 amb vocació de banc nacional.

D'altra banda, aquest llibre explica les causes d'aquest inesperat creixement de les exportacions catalanes. Es presenten les teories realistes del comerç internacional. La idea és que bona part de les exportacions es basa en el treball superqualificat. Catalunya ja no exporta únicament allò que té més a mà (potassa, vins, avellanes, taps de suro), sinó uns productes que són resultat d'un treball intensiu especialitzat, i, sovint, originats en innovacions. Només un exemple: l'automòbil Seat 600 E, un dels microcotxes més grans, fabricat a la Zona Franca, del Port de Barcelona, que al 1970 és el cotxe més venut a Finlàndia i als Països Baixos.

El 1982 publica també un treball seminal: *Dinàmica exportadora a les petites i mitjanes empreses catalanes*. En aquest llibre s'analitza el comportament exterior del model d'empresa que és la base de l'economia catalana: el model de la petita i mitjana empresa. Es descobreix que, a més d'algunes de les grans —com Seat—, també exporten moltes de les petites i mitjanes.

Bibliografia de:

Les causes de l'exportació catalana, Servei d'Estudis de Banca Catalana, Barcelona, 1976.

Dinàmica exportadora a les petites i mitjanes empreses catalanes, Societat Catalana d'Estudis Econòmics, 1982.

Bibliografia sobre:

ROCA i ROSELL, Francesc: «Alicia Arrufat», *L'Econòmic*, *El Punt Avui*, 14 abril 2024.

FRANCESC ROCA i ROSELL

AYGUAVIVA PLANA, Conxita

Lladó, 1895 – Lladó, 1964

Gestora patrimonial i benefactora

Filla de Pere Ayguaviva Estela, propietari, natural de Lladó, i de Rosa Plana Cals, natural de Fitó. Es casa amb Josep Pujal Palme, farmacèutic. El matrimoni no té fills. A la mort del seu espòs, regenta la farmàcia.

Entre les seves propietats, figura el Mas Reixach, de 80 vessanes de terra (una vessana té 2.187,4 metres quadrats).

Com que no té descendència, el 1951 fa testament a favor dels pobres de Lladó. L'any 1991 l'Ajuntament accepta la donació, i inclou la Masia en el Catàleg de masies i cases rurals, per a preservar-ne la conservació.

La masia de Mas Reixach és descrita per l'Ajuntament com: «Masia antiga de gran bellesa, de planta baixa, planta pis i golfes, de forma quasi rectangular, Coberta a 2 vessants, de teules. Façana arrebossada, sense elements sortints. Carreus de pedra. Coberts i magatzems al seu voltant, aïllats. Ús actual: habitatge permanent vinculat a l'activitat agrícola. Estat de conservació: Bo. Entorn cuidat. No es detecta cap situació de risc». Inclòs en el catàleg de patrimoni per: «L'ocupació permanent de la masia i la seva vinculació directa amb l'explotació agrícola, i la seva antiguitat i situació, afavoreixen el reequilibri territorial i econòmic. Preservació per raons socials, històriques i arquitectòniques. Masia protegida».

Un dels carrers del poble porta el nom de Conxita Ayguaviva Plana.

Bibliografia sobre:

TREMOLEDA i TRILLA, Joaquim: «Lladó», *Revista de Girona*, núm. 100, p. 77, Diputació de Girona-Caixa de Girona, Girona, octubre 2002.

PADROSA GORGOT, Inés: «Aiguaviva Plana, Conxita», *Diccionari biogràfic de l'Alt Empordà*, p. 40, Diputació de Girona, Girona, 2009.

AJUNTAMENT de LLADÓ: «Pla d'ordenació urbanística municipal de Lladó, Catàleg de masies i cases rurals», maig 2013.

EDUARD ARRUGA i VALERI I INÉS PADROSA GORGOT

B

BALCELLS i SEGALÀ, Carme

Santa Fe de Segarra, 1930 – Barcelona, 2015

Empresària del sector editorial

Neix al si d'una família de petits propietaris rurals. Als 16 anys es trasllada a Barcelona, on cursa el Batxillerat com interna, es gradua en Comerç, segueix cursos de llengua anglesa, i treballa com a secretària en una empresa del sector tèxtil.

Després entra a treballar a l'agència literària ACER, propietat de l'escriptor romanès Vintilă Horia Iucal, i —per mitjà del poeta Jaume Ferran i Camps, de Cervera— coneix als escriptors Carles Barral i Agesta, Josep Maria Castellet i Díaz de Cossío, Joan Ferraté i Soler, Gabriel Ferrater i Soler, Jaume Gil de Biedma y Alba, i Luis Goytisolo i Gay, entre altres.

El 1960 entra a treballar a l'Editorial Seix Barral. Arran d'una proposta de gestió de drets d'autor feta per Carles Barral, funda l'*Agència Literària Carmen Balcells*, que comença gestionant els drets de traducció d'autors estrangers, i després els drets d'autor d'alguns escriptors espanyols i iberoamericans, per a aquella Editorial.

Representa a una llarga llista d'autors, com ara 6 Premis Nobel de Literatura —Vicente Aleixandre y Merlo, Miguel Ángel Asturias Rosales, Camilo José Cela Conde, Gabriel García Márquez, Pablo Neruda (pseudònim de Ricardo Eliezer Neftalí Reyes Basoalto), i Mario Vargas Llosa—, i altres com Isabel Allende Llona, Julio Florencio Cortázar Descotte, Miguel Delibes Setién, Terenci Moix (pseudònim de Ramon Moix i Meseguer), i Manuel Vázquez Montalban.

Se la considera així en gran part responsable del boom de la literatura iberoamericana. De fet, ha estat l'agent literària més famosa en el món de les lletres hispanes.

La seva principal aportació és la de canviar el model de gestió dels drets d'autor: aconseguir eliminar els contractes vitalicis i altres excessos editorials, i imposar als editors les clàusules de cessió per temps limitat d'un llibre.

La seva personalitat, la seva sensibilitat i el seu tracte personalitzat amb els escriptors van contribuir a crear una extraordinària complicitat entre els autors i l'agent literària. De manera generosa, però ferma, va fer sempre tot el possible perquè els autors no haguessin de viure angoixats, en haver de lliurar de qualsevol manera una novel·la cada 6 mesos, o cada any, per poder arribar a final de mes.

El 1991 cofunda l'empresa RBA (Rodrigo, Balcells i Altarriba), empresa de serveis editorials, de la que posteriorment se'n desvincula, quan els altres 2 socis entren com a directius a Planeta-De Agostini.

El 2005 és investida Doctora Honoris Causa per la Universitat Autònoma de Barcelona.

El 2014, un any abans de la seva mort, signa un preacord amb l'editor nord-americà Andrew Wylie per a crear Balcells&Wylie, amb el propòsit de reunir en una mateixa agència de representació literària la majoria dels primers escriptors contemporanis del món hispànic i anglosaxó.

Bibliografia de:

«Discurs llegit a la cerimònia d'investidura celebrada a la Sala d'actes del Rectorat», Universitat Autònoma de Barcelona, 20 desembre 2005.

Bibliografia sobre:

INSTITUT CATALÀ de les DONES: *Dones de Lleida, Dones rurals*, Generalitat de Catalunya, 2021.

INSTITUT CATALÀ de les DONES

BALDÓ i MASSANET, Maria

Hellín, 1884 – Tolosa de Llenguadoc, 1964

Economista i feminista

Mestra, primera directora de l'escola pública La Farigola, de Barcelona, professora de l'Escola Normal de la Generalitat, implicada en el moviment feminista i en la política republicana.

En la seva obra *El libro del hogar* (Burgos, 1933), defineix minuciosament, fins al detall, el funcionament d'una petita unitat de producció i consum: la família urbana de classe mitjana.

Incorpora i debat els pros i els contres dels diversos avenços tecnològics i energètics de l'època.

El text està dividit en 19 capítols.

Als tres primers, es defineixen els tipus d'ingressos d'una família estàndard, l'estructura de la despesa i l'organització (i la comptabilitat) de l'empresa familiar, on el rol de direcció correspon a la dona/mare. Sovint però aquesta dona té un treball fora de casa que, a més d'un augment dels ingressos de la unitat familiar, significa deficiències en les dues ocupacions, o una despesa afegida (si una part del treball domèstic és assalariat) o una situació d'estrès continu. Així i tot, ella s'ocupa d'aquest treball extra domèstic.

Els capítols 4-9 presenten l'«organització material de l'habitatge», inclosa la calefacció.

Els capítols 10-15 són dedicats a l'alimentació, que significa el 50% de la despesa familiar, i que, segons l'autora, té, també, funcions, sanitàries, educatives i creatives.

Només un capítol —el 16— és dedicat a la roba de vestir.

Els tres darrers capítols (17-19) del seu manual s'atansen a grans qüestions: els fills, la salut i «la vida social femenina». Al darrer capítol, la dona/mare que és directora del hogar té, també, una misió social. Segons ella, comprar un llibre pot ésser més profitós que comprar una peça de roba.

Presidenta del Lyceum Club català (creat el 1931), durant la guerra 1936-1939 s'integra al CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada), a la Unió de Dones, i treballa al Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya. Exiliada el 1939, codirigeix la residència d'intel·lectuals de Tolosa de Llenguadoc.

Bibliografia de:

El libro del hogar, Burgos, 1933.

Bibliografia sobre:

SOCIETAT CATALANA d'ECONOMIA: «Maria Baldó i Massanet», *Panells de dones economistes catalanes referents*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2021.

ROCA i ROSELL, Francesc: «Maria Baldó i Massanet», *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na. edició, p. 84-85, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

FRANCESC ROCA i ROSELL

BALLVÉ AGUILÓ, Maria

Reus, 1879 – Reus, 1969

Empresària reformadora d'escoles de magisteri i directora de centres docents

Neix en el sí d'una família dedicada a la docència, doncs el seu pare és professor d'ensenyament secundari a Reus i el seu oncle, músic, es dedica a l'ensenyament musical. Estudia batxillerat a l'Institut de Reus i magisteri a l'Escola Normal de Tarragona, ampliant estudis a l'Escola superior de mestres de Madrid, on s'especialitza en la docència de matemàtiques i geometria. El 1905 obté la plaça de numerària, per oposició, i va a treballar a l'Escola Normal de Badajoz fins el 1907, traslladant-se després a Alacant, on exerceix la major part de la seva vida laboral, a l'Escola Normal de mestres.

Coneix els plantejaments de l'Escola Moderna i de la Institución Libre de Enseñanza. La innovació educativa la porta a reivindicar noves formes per a les escoles de magisteri, que podrien ser un instrument eficaç per a propiciar un canvi ideològic, ja que d'allí en surten els formadors de la joventut. Escriu

dotzenes d'articles als diaris i a les publicacions professionals, així com articles científics, imparteix conferències, i fa altres activitats, sempre mostrant una gran erudició i cultura.

Destaca també en la reivindicació de les dones per a exercir qualsevol ocupació, indicant que tenen els mateixos drets i les mateixes capacitats que els homes, i que poden tenir un paper actiu a la societat.

El 1927 és nomenada directora de l'Escola Normal d'Alacant, i gestiona el trasllat d'aquest centre a una nova seu. Un cop fusionades les dues escoles normals, femenina i masculina, en continua essent la directora, fins la seva substitució.

Durant la guerra 1936-1939, aquesta Escola funciona de manera intermitent, i ella, com altres professors, és depurada i expulsada de la docència.

El 1939 és restituïda i nomenada directora de l'Escola (femenina) Normal de mestres San José de Calasanz, en un ambient completament diferent, que la decep.

Es retira el 1950, i torna a Reus, ciutat que li dedica un carrer.

Bibliografia sobre:

PUYOL TORRES, Carme: *Miralls de lluna: dones als espais urbans de Reus*, Ajuntament de Reus, Reus, 2008.

TRICAZ MARTÍN, Enric: *Homes i dones pels carrers de Reus*, Cossetània Edicions, Valls, 2010.

SEBASTIÀ ALCARAZ, Rafael: *Las escuelas normales de magisterio en la provincia de Alicante (1898-1975). Contribución a la memoria democrática del magisterio*, Universitat d'Alacant, Alacant, 2018.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

BARCELÓ i ROSSELLÓ, Margalida

Palma de Mallorca, 1932 – Palma de Mallorca, 2007

Empresària del sector turístic

Comença la seva trajectòria com empresària del sector hostaler i turístic amb l'Hostal Corb Marí. Esdevé propietària i gestora, durant un llarg període de temps (1963-1990), de l'Hotel Albatros, a Calvià (Mallorca). Després, aquest és gestionat per Confortel, i actualment pel Grup Barceló, creat el 1931 a Felanitx (Mallorca).

El 1973 funda, de la mà de Maria Teresa Rattier Nadal i una desena de dones empresàries, la *Asociación de Mujeres Empresarias de Baleares* (ASEME), amb l'objectiu d'ajuntar les dones empresàries i les que ocupen càrrecs d'alta gestió en les empreses balears, per a fer un front comú en pro de la igualtat. En paraules de Margarida Barceló, «*la entidad se gestó en el seno de los sindicatos verticales franquistas*», de manera que representa a aquests «sindicatos» en un congrés de dones empresàries argentines celebrat a Madrid el mateix any de la fundació.

Treballa en pro de la integració i de la igualtat de les dones en el món empresarial, i —des d'ASEME— promou, no només aquesta participació de les dones, sinó també la fundació de la *Confederació d'Associacions d'Empresaris de Balears* (CAEB), de la *Confederación Española de Organizaciones Empresariales* (CEOE), de la que ASEME n'és sòcia cofundadora, de la *Federación de Mujeres Empresarias y Gerencia Activa* (OMEGA), de la *Federación Iberoamericana de Mujeres Empresarias* (que el 2004 li ret un homenatge), i de la *Federació de Dones Empresàries del Mediterrani* (AFAEMME).

És pionera en moltes iniciatives turístiques, i fins i tot en matèria de formació de dones empresàries, activitat en la que s'avança a temps més moderns.

Guardonada amb un dels premis importants del *Diari de Mallorca* (1998), la medalla de plata del Mèrit Turístic, la medalla Johann Strauss, i la medalla d'or de la Asociación Española de Skâl Clubs.

La seva filosofia és senzilla, però eficaç: «*Crec que tota dona, si vol, pot aconseguir ser empresària, encara que ha d'assumir que aquesta condició comporta una responsabilitat*».

Bibliografia sobre:

«Fallece Margarita Barceló, presidenta de la Asociación de Mujeres Empresarias de Baleares», *Diario de Mallorca*, Palma de Mallorca, 2007.

SEGUÍ PALOU, Iraï: «Margalida Barceló i Rosselló», *Diccionari Biogràfic de Dones*, núm. 360, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

«La Sociedad balear rinde un homenaje póstumo a Margarita Barceló, modelo de mujer empresaria», *Empresa Balear*, Palma de Mallorca, 2016.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

BASTIDA PIBERNAT, Asunción

Barcelona, 1902 – Barcelona, 1995

Empresària del sector de la moda

Filla d'Alexandre Bastida, propietari d'una botiga de teixits, a Barcelona. De formació autodidacta, comença treballant a la botiga de teixits del seu pare.

El 1926 contrau matrimoni amb Marcelino Mases Cabeza, amb qui té dos fills, i de qui, més endavant, es divorcia. Obre una botiga de gènere de punt, situada en un pis del Passeig de Gràcia, que es converteix en la seva casa d'alta costura, mostrant una forta influència de la moda francesa.

El 1929, a l'Exposició Universal de Barcelona, dona a conèixer la moda feta a Catalunya.

És la introductora a Espanya de conceptes molt innovadors com, a partir de 1934, l'ús del cotó, no únicament per a la platja, sinó també per a vestits de carrer i de festa a l'estiu. O, als anys cinquanta, l'obertura de *boutiques*, difusores de complements i de roba esportiva amb marca.

Tanca els dos establiments durant la guerra 1936-1939, viatjant a Itàlia per a mantenir contacte amb les grans cases de moda de Milano i Roma, i reobre la casa de Barcelona a finals de 1939.

El 1940 es funda, amb Pedro Rodríguez Cervera de president, la *Cooperativa de la Alta Costura*, per a organitzar semestralment desfilades públiques de les seves col·leccions. Asunción Bastida és considerada una dels «cinc grans» de la Cooperativa, juntament amb El Dique Flotante, Pedro Rodríguez, Pertegaz i Santa Eulalia. Obté l'autorització oficial de Christian Dior per a reproduir els seus models i poder-los signar amb la marca «Dior».

El 1950 inaugura la secció «Jeunes Filles», en col·laboració amb el modista francès Jacques Heim. Els seus dissenys vesteixen sovint les models que anuncien marques com Freixenet, entre altres. I també realitza el vestuari per a diverses pel·lícules.

El 1952 posa en marxa la revista *El Boletín de la Moda*, de la que és la directora tècnica, i en la que, fins al seu tancament a 1972, es poden seguir les innovacions de l'alta costura espanyola. Presenta les seves col·leccions a Estats Units d'Amèrica: el 1963 a Miami i el 1965 a New York.

El 1970 tanca la seva casa d'alta costura, si bé continua treballant com *Asunción Bastida S.A.* fins a 1975.

És considerada la «gran dama» de l'alta costura espanyola, gràcies al seu bon gust i a la seva gran personalitat. Afirmar: «*M'agrada la línia recta, senzilla, sense excessius adornaments, marcant bé la figura*». La seva activitat professional té molt ressò a la premsa de l'època, i la seva trajectòria és reconeguda amb diversos premis i medalles.

Bibliografia sobre:

España, 50 años de moda, Catálogo de la Exposición, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1987.

FIGUERAS SERRA, Josefina: *Moda española. Una historia de sueños y realidades*, Ediciones Internacionales Universitarias, Madrid, 2003.

VERGANI, Guido: *Fashion Dictionary*, p. 105-106, Beldini Castoldi editore, New York, 2006.

SOUSA CONGOSTO, Francisco de: «Introducción a la historia de la indumentaria en España», *Colección Fundamentos*, núm. 231, p. 224-226, Istmo, Madrid, 2007.

FERRANDO MIRALLES, Josefina: «Assumpta Bastida Pibernat», *Diccionari Biogràfic de Dones*, núm. 2.030, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

GARCÍA ABAD, Gonzalo: «Historia del emprendimiento femenino: 50 mujeres que cambiaron el rumbo de los negocios», 2019.

DESCALZO LORENZO, Amalia: «Asunción Bastida», *Historia Hispánica*, Real Academia de la Historia.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

BOFILL i PORTABELLA, Roser

Barcelona, 1931 – Barcelona, 2011

Empresària directora de revistes culturals i de pensament

Estudia treball social i, uns anys després, quan ja està casada amb el periodista Llorenç Gomis i Sanahuja, es matricula a l'Escola de Periodisme de l'Església.

El 1951 participa junt amb el seu espòs en la fundació de la revista *El Ciervo*, que dirigeix el seu marit. Es tracta d'una revista de pensament i cultura, d'inspiració cristiana, mai clerical i sempre crítica i autocrítica, sense vincles orgànics amb l'Església catòlica.

En acabar els estudis, s'hi incorpora com a redactora en cap (1956-1990). Aquesta feina la compagina amb la direcció d'una segona revista que pertany a la mateixa empresa, però editada en català, *Foc Nou*, fundada el 1974. Si bé *El Ciervo* s'adreça a un públic general, més aviat interessat pel pensament i la cultura com a valors socials, *Foc Nou* té com a objectiu el debat sobre assumptes constitutius de l'Església catòlica i, per tant, cerca una audiència més implicada en el futur i les decisions institucionals, interessada per l'adequació de la doctrina a l'evolució dels temps.

Aquesta dedicació conjunta, permanent i paral·lela, a les dues revistes, des dels anys 70, descriu la seva trajectòria professional.

Es constitueix en el pal de paller de l'empresa, ja que el seu espòs compagina la direcció amb altres tasques professionals, des de l'any 1956, quan col·labora amb el setmanari *Destino*, i molt més a partir del 1960, quan accepta l'oferta de *La Vanguardia Española*, diari del qual Llorenç esdevé redactor, subdirector i coordinador editorial, a banda del parentesi com a director d'*El Correo Catalán* entre el 1977 i el 1982, que interromp només durant uns anys la seva feina a *La Vanguardia*.

Assumeix la codirecció oficial d'*El Ciervo* a partir del 1996 i, després de la mort del seu espòs —el darrer dia de 2005—, la direcció en solitari.

Des de la seva fundació, el 1974, dirigeix la revista *Foc Nou*, al llarg de 23 anys, i el 2001 passa a ser-ne l'editora. Es completen d'aquesta manera cinc decennis d'estar al capdavant d'unes publicacions que destaquen per l'estabilitat i la permanència.

El seu articulisme s'estén a més a la revista valenciana *Saó*, on publica un article mensual. S'implica en el sector editorial de les revistes especialitzades en català amb l'impuls, des del 1983, de l'*Associació de Publicacions Periòdiques en Català*, que presideix entre 1989 i 1992.

El mateix fa amb l'educació professional dels periodistes. Imparteix classes a la Facultat de Comunicació Blanquerna.

Es forma com a professional durant el franquisme, però, tot i els continguts cristians en què concentra la seva feina, critica l'apropiació religiosa que el règim desenvolupa per a justificar-se ideològicament. Pertany als primers cristians que, inspirats pel Concili Vaticà II i per la figura de Joan XXIII, es constitueixen com a grups crítics amb el poder, amatents a tota la comunitat i disposats a fer apostolat a través de la comunicació, però mantenint posicions de servei social i amb una renúncia dels postulats massa jeràrquics de l'Església catòlica. És, per tant, una periodista amb intencions socials i religioses que opta per treballar en unes publicacions pròpies, adreçades especialment a les «comunitats cristianes de base», segons l'expressió que en aquell moment es fa servir.

Concretament, en l'àmbit eclesial, forma part de la generació de laics que va profundament marcada pel Concili Vaticà II i per la figura de Joan XXIII, contribuint a difondre l'obertura i la renovació conciliar a través dels seus articles

i de diverses associacions, com Cristianisme al segle XXI, o el Col·lectiu de Dones en l'Església.

El 2003 es presenta com independent en la llista encapçalada per Pasqual Maragall i Mira, en les eleccions al Parlament de Catalunya.

El 2006 rep la Creu de Sant Jordi, de la Generalitat de Catalunya. El 2008 se li concedeix el Premi Rosa del Desert, de l'Associació de Dones Periodistes de Catalunya, en reconeixement a una trajectòria que, en el moment de la concessió, sobrepassava els 50 anys de professió. La revista *El Ciervo* és distingida: el 1991 amb la Medalla d'Or al Mèrit en les Belles Arts, el 2001 amb la Medalla al Mèrit Cultural, de la ciutat de Barcelona, i el 2020 amb el Premi al Foment de la Lectura, del Ministeri espanyol de Cultura.

Bibliografia de:

Nombrosos articles a *El Ciervo*, *Foc Nou*, *Saó*.

«Ventures i desventures de les revistes en català», *Capçalera*, núm. 13, p. 22-24, 1990.

«El Ciervo, mirada y espejo de los cambios del catolicismo español», *De la dictadura a la democracia. La acción de los cristianos en España* (coord. Castells, José María, Hurtado Sánchez, José, i Margenat Peralta, José María), p. 237-245, Desclée de Brouwer, Bilbao, 2005.

Bibliografia sobre:

TORRALBA i ROSELLÓ, Francesc: «El periodisme amable», *La Vanguardia*, 20 octubre 2011.

MINOBIS i PUNTONET, Montserrat: «Roser Bofill, una periodista del segle XXI», *Serra d'Or*, núm. 625, p. 28-29, 2012.

TAMAYO ACOSTA, Juan José: «Cincuenta intelectuales para una conciencia crítica», p. 330-337, Fragmenta Editorial, Barcelona, 2013.

SALGADO de DIOS, Francesc: «Roser Bofill i Portabella», *Diccionari Històric de Periodistes Catalans* (dir. Josep Maria Casasús i Guri), Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2023.

PARDO TORREGROSA, Iñaki: «Una revista improbable. El Palau Robert recorre en una exposició els 75 anys d'*El Ciervo*», *La Vanguardia*, núm. 51.757, p. 33, Barcelona, 25 setembre 2025.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

BONASET MONER, Laura

Fortià, 1904 – La Bisbal d'Empordà, 1995

Empresària del sector del transport

Filla de Ventura Bonaset i Assumpció Moner, pagesos de Fortià. De ben petita, la família es trasllada a Castelló d'Empúries.

Als anys 20 del segle XX, es trasllada a treballar de minyona a La Bisbal d'Empordà.

El 1926 es casa amb Josep Balaguer Escortell, pagès natural de El Castell de Guadalest (València), qui fa 7 anys que treballa als boscos de Les Gavarres.

El matrimoni obre una agència de transports, *Transports Balaguer*, amb un sol vehicle, un camió Ford, per treballar en el transport en general de mercaderies, en particular carbó, llenya, suro, així com bestiar, des de l'estació de tren de Flaça fins al mercat de La Bisbal d'Empordà.

Una iniciativa semblant la trobem en Josepa Vidal Bou, qui el 1928, després d'uns anys de fer el servei de missatgeria entre Sant Feliu de Guíxols i Barcelona, crea l'empresa de transports J. Vidal Recadera.

Cap a l'any 1930 disposen d'un sortidor de benzina, al carrer de l'Aigüeta, de La Bisbal d'Empordà, davant per davant del Garatge Estació. Subministren benzina de la companyia mallorquina Petrolis Porto Pi als incipients automobilistes i transportistes. Aquesta companyia desapareix després de la guerra 1936-1939, substituïda per l'empresa estatal Campsa.

El 1933, Vicenç Balaguer Escortell, germà de Josep, que fa de carboner a Les Gavarres, es casa amb Antònia Bonaset Moner, germana de Laura, i entra a treballar a l'empresa del matrimoni Josep Balaguer-Laura Bonaset.

Com que el negoci funciona bé, decideixen adquirir un segon vehicle, comportant que ella s'ha de treure el permís de conductora de camió.

En ser la primera dona de la província de Girona en sol·licitar el permís per a examinar-se, les autoritats provincials corresponents demanen a les autoritats de l'Estat si és legalment possible. La resposta és afirmativa.

El dia de les proves per obtenir el carnet, de les vuit persones que s'hi presenten, només aprova ella, i la resta, set homes, suspenen.

És doncs la primera dona conductora de camió de la província de Girona.

La seva figura, juntament amb la del seu espòs, és clau per a transformar el petit negoci familiar en un dels més importants de la demarcació, mantenint connectat La Bisbal d'Empordà amb l'estació ferroviària de Flaçà i amb el port de Palamós, punts estratègics del comerç de la comarca, sense deixar de fer viatges molt més llargs. Fan transports generals i també la fusta arribada al port de Palamós cap a Can Pagans, una indústria de Celrà que fabrica productes químics i extractes tànnics.

Al primer camió, el segueixen un altre Ford, un Lanz, i dos GMC, tots ells de procedència estatunidenca.

L'esclat de la guerra 1936-1939 comporta la requisició dels 5 camions, acordada pel Comitè local. Laura, que ha treballat de valent per a fer pujar l'empresa i disposa de permís de conduir camions, fet insòlit aleshores, és obligada a abandonar l'empresa i marxar a casa «a rentar plats», paraules textuais d'un dels milicians que executen l'ordre de requisar els camions.

Durant la contesa, Vicenç treballa a l'empresa com un treballador més, i Josep s'amaga fins al maig de 1937 i després s'integra en el cos de carrabiners per poder atendre el sortidor de benzina del carrer de l'Aigüeta.

En acabar la guerra 1936-1939, Josep i Vicenç marxen cap a la comarca de l'Alt Empordà, fins a la localitat del Pertús, a la recerca dels 5 camions, usats per les forces republicanes per a la retirada.

Tenen molta sort en trobar-los tots 5. Els recuperen, reprenen l'activitat del transport, i canvien la forma societària, adoptant la denominació de Transports Balaguer, Societat Regular Col·lectiva, forma societària que tributa menys.

Cap a l'any 1940 el matrimoni Josep Balaguer-Laura Bonaset compra la casa Boy, al centre de La Bisbal d'Empordà, abans pertanyent a un indià que s'enriquí a Amèrica, i que disposa d'un edifici de 3 plantes i d'un jardí de grans dimensions que acull espècies exòtiques. En annex a la casa hi construeixen els garatges, on tanquen els camions.

També compren l'empresa Transports Artigas, de Palafrugell, pertanyent a Josep Artigas, els quals camions recullen el suro a l'estació del tren de Flaçà per dur-lo cap a les fàbriques de Palafrugell. Un cop transformat el suro en taps, els camions descarreguen els sacs plens de taps cap a l'estació de Flaçà per repartir-los arreu de Catalunya i de la resta de l'Estat espanyol. Josep Artigas és un dels empresaris que l'any 1921 havia fundat, junt amb altres dos empresaris, Ribot i Font, l'empresa SARFA, que s'esdevindrà una de les empreses de transport de viatgers més importants i antigues de les comarques de Girona i titular de la major part de les línies de la Costa Brava. Al cap de pocs anys, però, venen Transports Artigas a la família Brancós Serratosa, també de Palafrugell, propietària de l'empresa Transports Baix Empordà.

En el decenni dels anys 1940 l'activitat de transport s'enfrontava amb el problema de la manca de carburant. Per a resoldre'l, instal·len gasògens als seus camions.

Més endavant, compren un altre Ford, equipat amb motor de benzina. Acabat d'estrenar, un dels primers serveis d'aquest nou camió és el transport d'un vagó nou de fusta, per al carrilet de Girona a Palamós i a Banyoles.

Cap a l'any 1955, substitueixen un Ford per un Seddon Atkinson anglès, amb cabina construïda per un carrosser de Torroella de Montgrí. Després compren un Pegaso, amb motor de gasoli, i altres vehicles, camions o tractores, principalment de la marca Pegaso.

Amplien el sistema logístic, fent arribar mercaderies a clients catalans, espanyols i de la resta de països europeus.

Amb l'adhesió d'Espanya a la Comunitat Econòmica Europea, realitza transports en la modalitat d'agrupatge per unes quantes empreses de La Bisbal d'Empordà i d'altres pobles del Baix Empordà, activitat que comporta un important estalvi en els costos de transport per a proveïdors i clients, i que, segons indica Xavier Maluquer Nogués, l'empresa Transports Balaguer executa amb una gran diligència.

Transports Balaguer és doncs la base d'altres iniciatives empresarials de la família, en les quals, segons assenyala Inés Padrosa Gorgot, «Laura Bonaset hi té sempre un gran protagonisme. Tot i la seva dedicació als negocis, dedica temps

a les seves aficions, entre les quals hi ha la lectura de llibres d'història, els escacs i el cinema».

El 1997 l'empresa Transports Balaguer tanca les portes.

Carles Bastons Vivanco i Montserrat Bastons Garcia defineixen a Laura Bonaset com «una dona avançada al seu temps, capdavantera a defensar els drets de la dona, apta com els homes per a qualsevol ofici».

Bibliografia sobre:

PADROSA GORGOT, Inés: «Bonaset Moner, Laura», *Diccionari biogràfic de l'Alt Empordà*, p. 131-132, Diputació de Girona, Girona, 2009.

MALUQUER NOGUÉS, Xavier: «Transports Balaguer, de la Bisbal d'Empordà», *Històries del transport per carretera de Catalunya*, 31 maig i 1 juny 2014.

BASTONS VIVANCO, Carles, i BASTONS GARCIA, Montserrat: «Bonaset i Moner, Laura», *Dones de les terres gironines que han fet història*, p. 428 a 430, Editorial Base, Barcelona, 2018.

ALBERTÍ i CASAS, Elisenda: *Dones de l'Empordà. Històries femenines des del segle XII fins al XX*, p. 125-130, Albertí Editor, Barcelona, 2023.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO I INÉS PADROSA GORGOT

BONNEMAISON i FARRIOLS, Francesca

Barcelona, 1872 – Barcelona, 1949

Empresària directora d'institucions culturals i reformista social

Filla de Gil Bonnemaïson, nascut a Sant Pere dels Forcats, i Agustina Farriols i Ràfols —filla dels propietaris d'un dels negocis més pròspers de Barcelona, una botiga de roba situada a la Rambla de Catalunya— té una forta educació religiosa, i aprèn idiomes, dibuix, pintura i música. El 1892 és escollida Reina dels Jocs Florals de Barcelona.

El 1893 es casa amb Narcís Verdaguer i Callís, fet que la porta a conèixer Francesc Cambó i Batlle, amb qui manté una profunda amistat i relació epistolar.

Entre 1894 i 1898, el matrimoni Verdaguer-Bonnemaison publica, al setmanari catalanista *La Veu de Catalunya*, fundat uns anys abans per Narcís Verdaguer, i sota el pseudònim «Franar» (Fra, de Francesca, i Nar, de Narcís), un centenar llarg de versions de rondalles, llegendes i contes populars, de procedència diversa.

El 1909, Josep Ildefons Gatell i Domènech, rector de la parròquia de Santa Anna, a Barcelona, li proposa la direcció de la biblioteca parroquial, de caràcter caritatiu, anomenada «Obra de buenas lecturas», fent a més un donatiu de 100 llibres i de 500 pessetes per tal de posar-la en funcionament. A la propaganda s'emfatitza molt especialment que es tracta d'una biblioteca «d'entrada lliure per a totes les dones», deixant ben clar que està pensada per al públic femení, independentment de la seva condició social.

Aviat la biblioteca té un èxit sense precedents, i Francesca decideix transformar-la en l'*Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona*, enfocat en l'educació i la promoció de la dona des del catalanisme i del catolicisme social. Destaca des dels seus inicis pel seu dinamisme, sent la primera d'Europa d'aquestes característiques; de fet, s'avança molts anys a la fundació de la Fawcett Library (1926), a London, i de la Bibliothèque Marguerite Durant (1931), a Paris.

El 1918 mor el seu espòs, i decideix dedicar-se, en cos i ànima, al seu projecte. El 1922, Josep Puig i Cadafalch, president de la Mancomunitat de Catalunya, inaugura, en una cerimònia solemne, el nou edifici de l'Institut, situat al carrer de Sant Pere Més Baix, a Barcelona, en una antiga casa senyorial abans pertanyent a la família Bielsa.

Francesca adquireix uns terrenys a Badalona, vora el mar, per tal que les dones puguin dur a terme classes de natació, incorporant així l'esport a les seves vides. A més, l'Institut disposa d'una borsa de treball que inclou moltes empreses, i que de mitjana aconsegueix col·locar unes 1.600 noies cada any. Per tal de fer difusió de l'Institut, s'encarrega de que dues revistes, *Claror* i *Vida Social Femenina*, així com *Ràdio Associació de Catalunya*, expliquin i comentin les diferents activitats que la institució duu a terme.

Amb la proclamació de la República, s'implica en la vida política, participant en les campanyes a favor del vot femení (1931), i fent-se càrrec, a petició del seu amic Francesc Cambó i Batlle, de l'organització femenina de la Lliga Regionalista.

Entre maig de 1935 i juny de 1936 tira endavant la revista *Claror*, portaveu del reformisme feminista propugnat per l'*Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona*.

A l'esclat de la guerra 1936-1939 es refugia a Territet, a Montreux, prop de Cambó, a qui fa de secretària, i no retorna a Barcelona fins el 1941.

Es desvincula de l'*Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona*, que en absència seva ha estat cedit a la Diputació de Barcelona, i transformat en la *Institución de Cultura para la Mujer, de la Sección Femenina de Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista*. Ella centra les seves activitats en la participació en esdeveniments culturals i religiosos de caràcter catalanista i aliens al nou règim polític espanyol.

El 2010 és votada en un procés participatiu realitzat a Palafrugell sobre dones que mereixen un carrer. A Barcelona hi ha un centre cultural amb el seu nom, així com una biblioteca de la Diputació de Barcelona.

Bibliografia sobre:

MARÍN SILVESTRE, Dolors: *Francesca Bonnemaison. Educadora de ciudadanos*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 2004.

PESSARRODONA i ARTIGUES, Marta: *Donasses. Protagonistes de la Catalunya moderna*, Ediciones Destino, 2006.

TORT BARDOLET, Antoni: «Francesca Bonnemaison i Farriols», *Diccionari Biogràfic de Dones*, núm. 164, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

PUIG DUNJÓ, Evarist: «Les dones esperantistes de la Vila», *Revista de Palafrugell*, núm. 208, p. 23, Palafrugell, febrer 2011.

RIERA, Ana: *Dones amb empena. Històries vitals de catalanes que van trencar motllos*, Ediciones Robinbook, 2014.

MARIMON MOLAS, Silvia: «Diners per a la cultura catalana a contracorrent i de resistència», *Diari ARA*, 8 gener 2017.

RIERA, Ana: *Catalanes universals*, L'Arca, Barcelona, 2018.

GIL TORT, Rosa Maria: *Elles també hi eren. Història de les dones de la casa Masó (1830-2015)*, Fundació Valvi, Curbet Edicions, Girona, 2019.

BOVÉ i MONSENY, Amàlia

Reus, 1830 – Barcelona, 1897

Gestora patrimonial i activista

Es casa amb Joaquim Borràs i Sardà, un dels impulsors de la Companyia del Ferrocarril de Lleida a Reus i Tarragona, posseïdor d'una considerable fortuna i d'un important patrimoni, però amb qui, després de llargs anys de convivència, no té fills. Per no dispersar el patrimoni, la parella decideix fer testament a favor dels familiars respectius.

Passat un temps, i en quedar vídua sense descendència, els nebots carnals del difunt confirmats com a hereus, van a prendre possessió de l'important llegat. Però es troben amb un testament hològraf que institueix hereva universal a l'esposa del difunt sempre que hi hagi fills del matrimoni. Immediatament, ella notifica que està embarassada.

La família reacciona amb sorpresa i impugna aquelles últimes voluntats, considerant l'avançada edat de l'oncle (85 anys) i la quasi perduda joventut de la presumpta futura mare. Però arriba el part, donant a llum, en presència d'un notari, un advocat i el metge de confiança, qui acrediten el naixement d'un fill, que viu només unes hores.

Ella reclama l'herència, ja que, segons la llei, els pares són els hereus naturals dels fills solters, i, en lloc de conformar-se amb el migrat any de plor que concedeix el dret català, entra legítimament en possessió de tota l'herència, on destaca, entre altres hisendes, l'extensa finca del Mas Carandell (conegut com a Mas Bové), on més tard s'edifica, en una part dels terrenys, el Barri Gaudí.

Amb el seu suport, el Partit Republicà Democràtic Federal de Reus té una actuació destacada durant el Sexenni Democràtic i fins a finals del segle XIX. Amàlia aplega al seu entorn, als inicis de la Revolució de Setembre (1868), tot un seguit de persones qualificades per la premsa de l'època com els «entusiastes seguidors de *donya* Amàlia», entre els que destaca Jaume Agudé Mestres, el seu apoderat, que és el primer alcalde de la Junta Revolucionària de Reus, el 1868.

La colla, presidida per Amàlia, es reuneix al Cafè del Xollador, a l'inici de la carretera de Reus a Salou.

Bibliografia sobre:

OLESTI TRILLES, Josep: *Diccionari biogràfic de reusencs*, Ajuntament de Reus, Reus, 1991 i 1992.

GRAS SALAS, Francesc: *Records de Reus*, Reus, 2009.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO I FRANCESC GRAS SALAS

BRACH, Ignàsia

Cervera, c.1790 – Cervera, c.1845

Empresària del sector de la hostaleria

Coneguda popularment com «Nasa Tabaco».

Està emparentada amb catedràtics i gent principal de Cervera, ciutat que gaudeix de la Universitat fundada el 1717 per Felip de Borbó, duc d'Anjou, net de Lluís XIV de França, premiant la fidelitat d'aquesta ciutat a la seva causa durant la guerra 1701-1715. Aquesta Universitat és activa fins 1837, en que es trasllada a Barcelona.

Així doncs, Ignàsia Brach viu plenament la vida universitària, en una ciutat d'uns 4.000 habitants, a la que acudeixen durant el curs escolar milers d'universitaris provinents de la resta de Catalunya, ja que, per ordre del rei Felip, i en virtut dels Decrets de Nova Planta, desapareixen totes les universitats de Catalunya (Barcelona, Girona, Lleida, Solsona, Tarragona i Vic) per a formar-ne una de nova amb seu a Cervera. Cap a la fi del segle XVIII hi ha uns 2.000 alumnes. Entre alguns dels personatges catalans que hi han estudiat figuren: Jaume Caresmar i Alemany (1717-1791), Jaume Llucià Balmes i Urpià (1810-1848), Joan Prim i Prats (1814-1870), Manuel Milà i Fontanals (1818-1884) i Narcís Monturiol i Estarriol (1819-1885).

Encara que sense estudis i sense preparació de cap mena, munida només amb una bona dosi de sentit pràctic, ella veu la forma de poder gaudir i aprofitar-se de l'ambient acadèmic. Dona desperta, treballadora i ben organitzada, guiada pel seu instint comercial, obre una taverna i hostal, que s'esdevé tot seguit el refugi predilecte dels estudiants, molts dels quals (els que no gaudien de beca o no pertanyien a algun dels Col·legis establerts a Cervera) vivien a les cases de la ciutat, no a la Universitat.

El seu hostal és un bon refugi per als estudiants, doncs, tant per les estrictes normes disciplinàries establertes en el vestir, en l'horari de sortida, en els jocs permesos (els de cartes i els daus estaven prohibits), etc., com per les limitacions d'un nucli urbà de dimensions reduïdes, la relació entre els alumnes de la Universitat i els habitants de Cervera no és bona. N'és prova un dels cèlebres «Goigs dels cerverins»:

*Tant si és vila, com ciutat
Allò que se'n diu Cervera
De dins, el meu cor espera
Sortir-ne ben aviat.*

En aquest context, per exemple, ella fa portar, per al seu local, des de Barcelona, la primera taula de billar que es coneix a Cervera.

Bibliografia sobre:

RUBIO y BORRÁS, Manuel: *Motines y algaradas de estudiantes en las Universidades de Barcelona y Cervera*, Casa Editorial Estudio, Barcelona, 1914.

RAZQUIN i FABREGAT, Ferran: «Ignacia Brach, la Nasa Tabaco», *Periòdic Segarra*, 31 enero 1950.

FOLCH, Artemi Rafael: «La Universitat de Cervera», *Episodis de la Història*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1970.

«Ignàsia Brach, la Nasa Tabaco, impulsora —entre d'altres coses— del joc del billar a Cervera», *Lo Carraquer*, Cervera, 2009.

INSTITUT CATALÀ de les DONES: «Ignàsia Brach», *Dones rurals, Dones de Lleida*, p. 28 i 29, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2021.

BUIRA SABATÉ, Teresa

Barcelona, 1927 – Barcelona, 2025

Primera catedràtica de Comptabilitat a l'Estat espanyol

Neix en el si d'una família vinculada al món mercantil i comptable. El seu pare, Joan Buira, intendent i professor mercantil, exerceix una influència determinant en la seva formació i vocació professional. Home compromès amb la disciplina comptable, fou també el darrer president de l'Associació de Comptables de Catalunya, entitat clausurada el 1940 pel règim franquista.

El 1947 es gradua, amb premi extraordinari, de professor mercantil, i el 1949 es gradua com a intendent mercantil, essent l'única dona de la seva promoció. Aquest mateix any inicia la seva trajectòria docent com a professora ajudant — en condicions precàries i sense remuneració— a la càtedra de Comptabilitat del professor Emigdio Rodríguez Pita, a Barcelona.

El 1955 es casa amb Manuel Ibars, d'origen mequinensà, també comptable.

Fins 1956 col·labora intensament en la docència i en la formació de futures generacions d'estudiants, consolidant una sòlida experiència acadèmica en un entorn que no sempre facilita el reconeixement de les dones.

El 1956, en un nomenament formalitzat a Madrid, és nomenada Catedràtica Numerària d'Escoles de Comerç, per a exercir a l'Escola de Comerç de Málaga. Aquest fet comporta el seu trasllat a aquesta ciutat andalusa en un moment vital complex: amb una filla acabada de néixer. En aqueixa època, per a cobrar el taló de la seva feina a Málaga, ha de tornar a Barcelona i anar al banc amb el seu espòs perquè l'autoritzi.

Entre 1956 i 1964 té cinc fills —tres filles i dos fills—, compaginant maternitat i carrera acadèmica en unes circumstàncies institucionals poc favorables. Malgrat ser funcionària, no li és concedida l'anomenada «ajuda familiar», ja que la legislació aleshores vigent estableix que, si el cònjuge funcionari és la dona, només s'hi té dret en cas d'incapacitat o absència de l'espòs, norma que il·lustra clarament les desigualtats de gènere de l'època.

La mort del seu mentor, Emigdio Rodríguez Pita, el març de 1957, marca un punt d'inflexió. Aquest mateix any se li concedeix una plaça de Catedràtica Interina de Comptabilitat a l'Escola d'Alts Estudis Mercantils de Barcelona. En la convocatòria oficial posterior per a la càtedra, Mario Pifarré Riera i ella obté una valoració equivalent. Davant l'empat, i per la negativa del president del tribunal a exercir el vot de qualitat, la plaça és declarada deserta.

Al setembre de 1957 s'obre un concurs de trasllat que permetria als dos aspirants accedir a càtedres a l'Escola Professional de Comerç de Sabadell. Ella obté la càtedra de Comptabilitat General, mentre que Mario Pifarré accedeix a la de Comptabilitat Aplicada. A partir d'aquest moment, inicia una etapa de més de vint-i-sis anys de docència continuada a Sabadell, entre 1957 i 1983, durant la qual deixa una empremta profunda tant en l'alumnat com en la institució.

El 1978 l'Escola Professional de Comerç de Sabadell es transforma en Escola Universitària d'Estudis Empresarials i s'integra plenament dins la Universitat Autònoma de Barcelona. Ella hi assumeix responsabilitats de gestió: el 31 de març de 1979 és nomenada vicedirectora, formant part de l'equip encapçalat pel professor Cèsar Villazón Hervás, i el 15 de juny de 1981 és nomenada directora del centre. Durant els cursos 1981-82 i 1982-83 compatibilitza la docència entre els campus de Sabadell i de Bellaterra.

El 1983 pren possessió definitiva de la Càtedra de Comptabilitat de la Universitat de Barcelona (UB), en un acte celebrat davant del rector Antoni Maria Badia i Margarit, un moment que ella mateixa recorda amb especial satisfacció.

Entre 1983 i 1992 exerceix la docència a l'Escola d'Estudis Empresarials de la UB, fins que, per raó d'edat —i no, com ella mateixa subratlla, per manca de capacitat intel·lectual—, es veu obligada a jubilar-se.

Lluny de retirar-se de la vida acadèmica, continua impartint cursos i màsters de comptabilitat a la UB i a altres centres, fins a l'any 2006.

El 2004 la Facultat d'Economia i Empresa, de la Universitat de Barcelona, li ret un merescut homenatge i UB la nomena professora emèrita amb caràcter honorífic.

Paral·lelament, manté una activitat constant de recerca i reflexió en àmbits com les entitats sense ànim de lucre i l'Institut Català de Finances, que ella considera la base d'una futura hisenda d'una Catalunya independent.

El reconeixement a la seva trajectòria culmina el 18 d'octubre de 2006, quan l'Associació Catalana de Comptabilitat i Direcció (ACCID) —hereva de l'Associació de Comptables de Catalunya— li atorga el Premi a l'Excel·lència, com a mostra del seu mestratge, perseverança i contribució decisiva a la docència i a la disciplina comptable al llarg de decennis.

Més endavant, també rep l'homenatge de l'Asociación Española de Profesores Universitarios de Contabilidad (ASEPUC), a la qual pertany.

Bibliografia de:

Contabilidad, Editorial Teide, Barcelona, 1975.

La empresa y la contabilidad, Editorial Praxis, 1987.

Contabilidad y Empresa. Las cuentas anuales, Empresa y Sociedad, 1989.

«La contabilidad en los albores del siglo XXI», *Boletín informativo de la Asociación de Expertos Contables*, 1994.

JORDI MARTÍ PIDELASERRA I FRANCESC GÓMEZ VALLS

C

CADENA SENALLÉ, Flora

Rialp, 1917 – Barcelona, 2011

Empresària del sector de la restauració

Filla de Casa El Pere, de Rialp. Als 14 anys es queda orfe de pare, home bondadós i dinàmic que establí i acredità un comerç florent en l'hostaleria de l'època, al costat d'una important botiga de queviures. I la Flora es fa càrrec del negoci. El 1934, als 17 anys, es casa amb Enric Ricart, un comerciant de Barcelona molt competent i de bon tracte. Però la guerra 1936-1939 deixa inactius i malmesos tots els negocis existents, doncs la línia de foc és allà mateix.

Acabada la guerra, ella reprèn les activitats i torna a posar la botiga familiar en marxa, mentre el seu espòs inicia el negoci de la fusta.

Envidua el 1943 del seu primer matrimoni, del qual té dues filles, i en segones núpcies es casa el 1947 amb Juli Bragulat Claró, metge cirurgià originari de Sort, de molta fama, amb qui té una altra filla, i es traslladen a Barcelona, on ell exerceix fins el 1961 en que mor.

Entra de nou en el món empresarial en veure que el negoci de la fusta, iniciat pel seu primer espòs, té futur. Per cert, aquest negoci de la fusta al Pallars Sobirà constituirà més endavant la principal indústria de Rialp, amb l'empresa Sebastia, de gestió forestal integral i d'actuació comercial internacional.

Empresària feta a sí mateixa, desitjosa d'impulsar el desenvolupament de la seva comarca, el Pallars Sobirà, escriu i, després de mesos d'espera, visita personalment a l'aleshores Ministro de Información y Turismo de España, Manuel Fraga Iribarne, per a plantejar-li l'obertura d'un centre hivernal d'esports a la zona de Sort, responent-li el Ministro que ells no poden recolzar cap instal·lació d'esquí, sense que abans no es construeixi un hotel de 4 estrelles, amb 100 cambres com a mínim. Després constitueix la societat mercantil *Pallars Turístic, S.A.*, de la que és principal accionista.

Impulsa així el primer complex hotelier del Pallars Sobirà, l'Hotel Condes del Pallars, l'estació d'esquí de Llessui, i —més endavant— la societat embotelladora d'aigua Aigua del Pallars.

L'*Hotel Condes del Pallars*, situat a Rialp, al costat del riu Noguera Pallaresa, obre l'estiu del 1966, amb presència del Ministro. El regenta directament durant tres anys, en què, per raons de capacitat financera, passa la propietat a altres inversors i gestors, com al grup La Rosa dels Vents, i des del segon semestre de 2024 a SNÖ Hotels, empresa creada l'any 2019 per David Rey Alemany, que compta amb diversos hotels al Pirineu —aragonès, català, i navarrès—.

L'estació d'esquí de Llessui, en el terme municipal de Sort, oberta el desembre de 1966, amb una inversió de més de 50 milions de pessetes, i amb serveis de restaurant i de bar, és la primera estació creada a la comarca del Pallars Sobirà, i

la segona al Pirineu lleidatà, després de la de Vaquèira-Beret. Deixa de funcionar l'abril de 1987, no podent competir amb les seves veïnes Espot (oberta el 1968) i Port Ainé (oberta el 1986). Està actualment abandonada, si bé conserva en un relatiu bon estat alguns dels vells remuntadors (telesquís i telecadira). Altres estacions d'esquí catalanes ja han seguit aquest camí: Les Fourquets (1970-1997), La Tuca (1974-1989), i Rasos de Peguera (1975-2004).

La societat *Pallars-Agua Mineral, S.A.*, creada l'any 1990, es basa en una font d'aigües miner-medicinals situada a la Font del Castell, després anomenada «Font de la Flora», en terrenys de la seva família, també a Rialp. La capacitat horària de la planta embotelladora és de 5.000 garrafes de 5 litres, de 5.000 botelles de 1,5 litres i de 40.000 botelles de 0,4 litres. Embotella aigua durant 15 anys, amb l'emblema i el nom comercial d'Aigua del Pallars, fins que es veu obligada a tancar, per no poder garantir suficientment la qualitat de l'aigua i per no poder fer front a la dura competència existent en aqueix mercat.

Durant molts anys, els tres projectes han donat destí rendible a diversos productes agraris de la comarca i treball a un bon nombre de persones de la mateixa. Actualment, l'Hotel Condes de Pallars compta amb 30 treballadors.

És una dona —coneguda com «la Flora»— avançada al seu temps, en molts aspectes. En el seu ampli currículum professional destaca com una gran emprenedora, una tasca sempre difícil, però encara més per a una dona a mitjans del segle XX. Centra tot el seu esforç empresarial en la promoció econòmica de la terra que l'ha vist néixer.

També s'interessa pels negocis immobiliaris a la comarca del Pallars Sobirà, essent la promotora d'algunes urbanitzacions, com ara Borda del Paisan, a Sort. Es manté molt activa en l'àmbit empresarial fins al darrer moment. Àdhuc s'interessa, l'any 1997, als 80 anys d'edat, per l'adquisició de l'Hotel Vallés, un establiment hotelier abandonat a l'Ametlla del Vallès, però finalment desisteix de la compra.

Li és atorgada la Medalla d'Or al Mèrit Turístic. En honor seu, el poble de Rialp dona el nom d'Avinguda Flora Cadena a la principal via de la Vila.

Bibliografia sobre:

PUJAL i CARRERA, LLUÍS i SÁNCHEZ i VILANOVA, Llorenç: «Flora Cadena, Una voluntat al servei del Pallars», *Història i Cultura del Pallars*, La Pobla de Segur, 1989.

PONS, Marc: «Mor Flora Cadena, la pionera que va transportar el Pallars a la modernitat», *El Nacional*, Barcelona, 20 març 2011.

INSTITUT CATALÀ de les DONES: «Flora Cadena Senallé», *Dones de Lleida, Dones rurals*, p. 30 i 31, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2021.

LLUÍS PUJAL i CARRERA i XAVIER TICÓ i CAMÍ

CAIMARI VILA, Margalida

Manzanillo, 1839 – Palma de Mallorca, 1921

Empresària, benefactora social i poetessa

Filla de pare mallorquí, pròsper emigrant a Cuba, i de mare cubana. La família es trasllada a Mallorca quan ella és encara molt jove. Pertany a una família de la burgesia comerciant liberal, on l'educació es valora en tant que eina d'ascens social. Rep una bona instrucció al Col·legi de la Puresa de Palma, ciutat on viu gairebé tota la vida.

Es casa amb Miquel Bauló i Oliver, també descendent d'una família de comerciants, i tenen una filla. Es forma en un ambient conservador i cristià, ideologies que assumeix, en gran part, com a pròpies.

Aviat es distingeix com a poeta: primer llegeix algunes composicions a l'Ateneu Balear, un fet encara poc habitual entre les dones de l'època; després participa en les vetllades poètiques que organitza Josep Lluís Pons i Gallarza, qui encoratja la seva faceta creativa. Escriu poesia realista d'inspiració popular, on tracta temes com la maternitat, la soledat de la dona que espera el marit emigrat a Cuba, i també poesia d'exaltació patriòtica, on reivindica la unitat de la pàtria catalana, i admira la industrialització.

Coneixedora de primera mà del treball de les obreres del tèxtil per l'empresa del seu espòs, La Alfombrera, aborda la qüestió social des del catolicisme segons les directrius del Papa Lleó XIII.

Presideix l'*Associació d'Obreres de Sant Josep*, i impulsa, entre altres projectes, la fundació de diverses cases bressol (la primera —*Asilo Cuna del Niño Jesús*— obre les portes l'any 1904), per a ajudar a resoldre els reptes de la conciliació a les famílies més humils, a imitació dels de Catalunya. Ella mateixa s'ocupa d'obtenir donatius per mantenir el projecte en marxa i de gestionar les cases: manté el càrrec de presidenta fins al final dels seus dies. També inaugura les escoles diürnes graduades per a fills i filles d'obers.

Bibliografia de:

A Miramar, 1877, recitat a l'homenatge a Ramon Llull, organitzat per l'Arxiduc Lluís Salvador.

«A Catalunya», *El Isleño*, 1878.

L'obrer treballa ..., 1894.

Bibliografia sobre:

COSTA i LLOBERA, Miquel: «Doña Margarita Caimari, Necrología, 1922», *Obras Completas*, Biblioteca Perenne, Barcelona, 1947.

PASCUAL BENNASAR, Aina i LLABRÉS MULET, Jaume (coord.): *Dones i èpoques. Aproximació històrica al món de la dona a les Illes Balears*, col·lecció La Foradada, núm. 61, José J. de Olañeta editor, Palma de Mallorca, 1999.

ARXIDUC LLUÍS SALVADOR d'HABSBURG-LORENA: *Les Balears descrites per la paraula i la imatge*, Mallorca, vol. II, Grup Serra, Palma, 2000.

PEÑARRUBIA MARQUÈS, Isabel: *La vida cantada per les poetesses vuitcentistes*, Institut Balear de la Dona, Palma, 2004.

BONNIN SOCIAS, Catalina: *Poetes mallorquines del segle XIX. Col·laboració femenina a la Renaixença*, edicions Can Sifre, Palma, 2006.

PEÑARRUBIA MARQUÈS, Isabel: «Margarida Caimari Vila», *Diccionari Biogràfic de Dones*, núm. 264, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

ASSOCIACIÓ d'ESCRITORS en LLENGUA CATALANA: «Biografia Margalida Caimari».

CAPMANY i FARNÉS, Maria Aurèlia

Barcelona, 1918 – Barcelona, 1991

Emprenedora, escriptora, activista i feminista

Neta de Sebastià Farnés i Badó, intel·lectual autor de la paremiologia catalana comparada, i filla d'Aureli Capmany i Farrés, escriptor, folklorista, fundador i primer director de la revista infantil *En Patufet*, i col·laborador en revistes infantils, i de Maria Farnés i Pagés, membre activa d'Esquerra Republicana de Catalunya i professora de taquigrafia. Els seus pares regenten una cistelleria, a la Rambla de les Flors, a Barcelona.

Estudia a l'Institut Escola, centre de renovació pedagògica creat per la Generalitat de Catalunya, i es llicencia en Filosofia i Lletres a la Universitat de Barcelona.

Practica la docència durant els anys quaranta i cinquanta, a l'Institut Isaac Albéniz, de Badalona, i a l'Escola Isabel de Villena, a Barcelona. També treballa gravant vidre, ofici après en l'època d'universitària. Després segueix estudis de Filosofia a la Université de la Sorbonne, a París.

Escriu novel·les, fa traduccions (de l'anglès, del francès, i de l'italià), i cultiva el teatre, la narrativa, l'assaig, i altres gèneres literaris.

El 1959, amb Ricard Salvat i Ferré, funda l'Escola d'Art Dramàtic Adrià Gual, on exerceix de professora, d'actriu, i de directora. Hi estrena obres pròpies, així com una adaptació al teatre del *Tirant lo Blanc*.

Com a assagista sobresurt per les seves obres sobre la situació de la dona.

El 1966 participa en la «Caputxinada», i el 1976 en el «Míting de la llibertat» i en el procés constituent del Partit Socialista de Catalunya Congrés.

Des de 1968 forma parella amb l'escriptor i professor manacorí Jaume Vidal i Alcover.

Presideix el Centre Català del Pen Club, entre 1979 i 1983. És membre de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana.

De 1983 a 1991 és membre de la Diputació de Barcelona, i regidora de les àrees de cultura i edicions, de l'Ajuntament de Barcelona, etapa en la qual emprèn accions molt rellevants, com la creació del Mercat de les Flors, amb importants programacions; el Pla de Museus, que inclou l'encàrrec de fer el nou Museu Nacional d'Art de Catalunya a l'antic Palau Nacional, a Montjuïc; la restauració de l'edifici històric del Palau de la Virreina, a Barcelona; entre altres iniciatives.

Rep el Premi Joanot Martorell el 1948, el Premi Narcís Oller el 1952, el Premi Josep Yxart el 1957, el Premi Sant Jordi de novel·la el 1968, el Premi Ramon Fuster el 1981, la Creu de Sant Jordi el 1982, i el Premi Crítica Serra d'Or de literatura infantil i juvenil el 1983.

A Catalunya, hi ha més de 80 carrers o places dedicats a ella.

Bibliografia de:

La dona a Catalunya: consciència i situació, edicions 62, Barcelona, 1966.

La dona catalana, Mateu, Barcelona, 1968.

Feliçment, jo soc una dona, Nova Terra, Barcelona, 1969.

El feminismo ibérico, Oikos-Tau, Vilassar de Mar, 1970.

El feminisme a Catalunya, Nova Terra, Barcelona, 1973.

Antifemina, amb fotografies d'Isabel Steva Hernández «Colita», Editora Nacional, 1977.

Dona i societat a la Catalunya actual, 1978.

Bibliografia sobre:

CAMPILLO i GUAJARDO, Maria, i CASTELLANOS i VILA, Jordi: «Maria Aurèlia Capmany», *Història de la literatura catalana*, p. 62-71, Ariel, Barcelona, 1988.

GRAELLS i ANDREU, Guillem-Jordi: *Maria Aurèlia Capmany*, Barcelona, 1990.

GEORGE, David: «Capmany, Maria Aurèlia», *Encyclopedia of contemporary Spanish culture*, p. 81-82, Routledge, London, 1999.

FONT i CARDONA, Jordi: *Maria Aurèlia Capmany, un bosc per a viure-hi*, Serra d'Or, març 1990.

PALAU i VERGÉS, Montserrat: *Maria Aurèlia Capmany. Escriure la vida en femení*, Arola, Tarragona, 2008.

PALAU i VERGÉS, Montserrat: «Maria Aurèlia Capmany Farnés», *Diccionari biogràfic de dones*, núm. 165, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

FONT i CARDONA, Jordi: *Els camins de Maria Aurèlia Capmany, escriptora i dona d'acció*, col·lecció Gent de Barcelona, publicacions de l'Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2011.

RIERA i ARAGAY, Ana: *Catalanes universals*, L'Arca, Barcelona, 2018.

MORALES RODRÍGUEZ, Tomás: *Maria Aurèlia Capmany (1918-1991)*, Partit dels Socialistes de Catalunya, 2023.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

CARLES TOLRÀ, Emília

Cabrils, 1848 – Cabrils, 1915

Empresària del sector tèxtil

Nascuda en el sí d'una família benestant de la burgesia catalana, de ben petita es trasllada a Sant Esteve de Castellar, a casa dels seus oncles Josep Tolrà i Avellà (1817-1882) i Antonia Prims i Castells, que des de 1857 tenen una fàbrica dedicada a la producció tèxtil, que aprofita el salt d'aigua del Molí d'en Busquets, amb diversos telers i màquines de filatura.

La bona evolució de l'empresa contribueix a llogar el 1866 el molí bataner de Can Barba, per instal·lar-hi més telers i proporcionar llocs de treball a molts habitants de la població. El 1877, els diferents establiments de la família, amb 428 telers, moguts per 3 salts d'aigua i 2 màquines de vapor, ocupen uns 700 obrers, d'entre una població que no arriba a 3.000 habitants.

Filla de Tomàs Carles i Margarita Tolrà, germana de l'empresari tèxtil cotoner Josep Tolrà i Avellà (1817-1882), amb qui es casa —en segones núpcies del seu oncle— el març de 1882, però envidua el juliol del mateix any, i hereva el seu patrimoni. Convertida en propietària única de la empresa, la seva principal preocupació és reforçar la producció industrial i introduir millores laborals entre els seus treballadors.

En aquest segon aspecte, el 1899 funda una caixa de retirs i pensions, destinada als treballadors de la empresa, i promou la creació d'una mútua laboral

per a proporcionar assistència mèdica als malalts, i alleugerir el tràngol dels obrers que, mentre estan de baixa, no poden treballar.

Entre el 1905 i el 1906 posa en funcionament una nova fàbrica tèxtil, a Artesa de Segre, i a la vora del canal d'Urgell instal·la una petita central elèctrica per generar l'energia necessària per a fer funcionar la fàbrica. Aquesta nova fàbrica està també dotada amb les cases per als encarregats, 48 habitatges per als treballadors, un economat, una escola i una església. Proporciona feina a molta gent de la població, i també a nombrosos nouvinguts, atrets per una oferta de treball segura i una qualitat de vida inusual a l'època.

D'acord amb la seva fe religiosa i el seu patrimoni, realitza diverses obres cíviques i religioses. A Sant Esteve de Castellar, la construcció d'una nova església parroquial (1892), una escola per a infants (1895), uns safareigs públics (1897) i una nova Casa de la Vila (1902). A Cabrils, la seva vila natal, les escoles que porten el seu nom, i finança la construcció de la capella del Santíssim Sagrament.

Bibliografia sobre:

CARRERA PUJAL, Jaime: *Espíritu y fuerza de la industria textil catalana*, Fomento de la producción, Barcelona, 1943.

LLONCH CASANOVAS, Montserrat: «Tolrà Avellà, Josep Pau», *Cien empresarios catalanes* (dir. Francesc Cabana Vancells), p. 114-120, LID Editorial Empresarial, Madrid, 2006.

NAVAS ORTIZ, Manuel: «Epigrafià de Castellar i personatges de l'època», *Plaça Vella*, núm. 52, p. 49-96, Castellar del Vallès, setembre 2008.

ALBERTÍ, Elisenda: «Emília Carles Tolrà», *Decidides, set dones contra corrent*, Albertí editor, p. 61-82, Barcelona, 2017.

SOCIETAT CATALANA D'ECONOMIA: «Emília Carles Tolrà», *Panells d'empresàries industrials catalanes referents*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2021.

FERNÁNDEZ de RETUERTO, Inmaculada: «Carles Tolrà, Emília», *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na. edició, p. 167-168, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

CASADEMUNT, Lola

Cardedeu, 1931 – Cardedeu, 2024

Empresària del sector de la moda

L'any 1981 es queda vídua, assumint el lideratge de la fàbrica de pinsos que fins al moment regeix l'espòs, però al cap de poc temps s'adona de que es tracta d'un sector principalment masculí, i cedeix aquella responsabilitat al seu germà. Comença la seva aventura empresarial al soterrani de casa seva, a Cardedeu, fabricant —de forma manual— llaços, diademes i altres accessoris per als cabells femenins, que de bon començament llueixen exclusivament les seves filles: Pilar, Mar i Maite.

Compra una petita merceria, a Barcelona, on comença a distribuir les seves col·leccions, així com a les botigues properes a casa seva. Aleshores crea la marca de moda i accessoris femenina d'origen familiar Lola Casademunt.

L'any 1989, la filla petita, Maite Gassó Casademunt, nascuda el 1970, estudia disseny a l'Escola Superior d'Imatge i Disseny (Idep), a Barcelona, comença a treballar a l'empresa com a dissenyadora, i l'acompanya a visitar fires del sector, a Itàlia i altres països, amb l'objectiu d'adquirir noves idees i fer contactes. El 2018 la succeeix en la direcció de l'empresa. És coneguda com a Maite Casademunt.

L'any 2005 l'empresa inicia l'activitat internacional, de manera que el 2024 és present en 25 països, i els seus productes en més de 60. Disposa de tallers a Cardedeu, Badalona, Mataró, Granada i València.

Gestiona dues línies comercials: Lola Casademunt i Lola Casademunt *by Maite* (aquesta darrera es considera línia *premium*). Ha tingut com a musa i imatge a Nieves Álvarez, durant molts anys, a la que ha seguit Esther Cañadas, des de setembre de 2023.

El febrer de 2020 fitxa a Paco Sánchez, abans responsable a Pronovias, com a nou director general. La presidència està, el 2024, en mans de l'espòs de Maite Gassó, Fernando Espona, pertanyent a la família d'empresaris que fins a 2019 ha estat la propietària de *Pastas Gallo*, una de les empreses familiars catalanes més importants en el sector de la indústria alimentària.

Bibliografia sobre:

«Lola Casademunt, dos mujeres y muchos lazos», *Moades*, 16 enero 2024.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

CASALS BAQUÉ, Montserrat

Cercs, 1882 – Barcelona, 1945

Empresària del sector de l'espectacle, directora de cinema i actriu teatral

Més coneguda amb el nom artístic d'Elena Jordi.

El 1906 s'estableix amb la seva família a Barcelona, obrint un estanc a la cantonada del carrer de la Boqueria amb el carrer Rauric. No és un establiment usual, sinó, tot el contrari, ja que ella i la seva germana Celestina «Tina» Casals Baqué, coneguda com a Tina Jordi, pels seus atractius, desimboltura i intel·ligència, el converteixen en lloc de trobada de joves periodistes, intel·lectuals i bohemis. Allà coincideix amb persones importants com Pere Prat i Ubach, Ramon Reventós i Bordoy, Jandru Soler i Marÿe, Ramon Tor i Desaires, Salvador Vilaregut i Martí, o Ramon Vinyes i Cluet, amb els quals s'introdueix en el món del teatre.

Entre 1908 i 1914 debuta al teatre, amb papers que al principi són discrets, però que cada vegada són més importants. Durant la temporada 1908-1909 col·labora en el Teatre Íntim d'Adrià Gual, on una molt jove Margarida Xirgu i Subirà (1888-1969) ja n'és la primera actriu. Ella segueix la Xirgu quan aquesta passa a treballar al Teatre Principal per fer vodevils. Després actua a la companyia d'Enric Borràs i Oriol i a la de Josep «Pepitu» Santpere i Pei.

Participa en coneguts vodevils d'origen francès i comença a destacar en les crítiques teatrals. Al principi, elogien l'elegància escènica i la bellesa de l'actriu, i, progressivament, el «saber fer» d'una «excel·lent actriu», que reconeixen fins i tot els detractors del vodevil.

Havent aconseguit el reconeixement del públic i de la crítica, el 1914 forma companyia pròpia al Teatre Espanyol, amb el nom de *Companyia Catalana de*

Vodevil Elena Jordi, representant amb gran èxit diverses obres, àdhuc vodevils escrits (amb el pseudònim Jordi de Peracamps) per Santiago Rusiñol i Prats.

A partir de 1916 entra al món del cinematògraf, mitjançant l'empresa *Studio Films*, i probablement amb l'ajuda de Domènec Ceret i Vilà, primer com a actriu, i més tard com a productora i directora, sempre acompanyada en aquesta aventura per la seva germana Tina Jordi.

El 1918 dirigeix, produeix i protagonitza la pel·lícula *Thais*, de la qual lamentablement no se'n conserva cap còpia. El curtmetratge porta al cinema l'òpera en tres actes *Thais*, de Jules Massenet, que és, sobre un llibret de Louis Gallet, una adaptació de la novel·la homònima d'Anatole France, basada en la llegenda de Santa Tais, una prostituta egípcia convertida al cristianisme per Sant Pafnuci. Per aquesta activitat, a Elena Jordi se la considera la primera directora de cinema de Catalunya i d'Espanya.

També el 1918 compra, per mig milió de pessetes, un magnífic solar a la Via Laietana, acabada d'estrenar, que amb l'enderroc de les antigues muralles de Barcelona és un eix en plena expansió. Ella es dedica al projecte de construcció d'un teatre per a acollir de manera estable la seva companyia, però que no s'arriba a fer, probablement per dificultats econòmiques derivades de les repetides vagues dels obrers de la construcció, encarint molt el projecte. Així doncs, el Teatre Elena Jordi no arriba a existir. La sala s'inaugura el 1923 com a cinema, amb el nom de Pathé Palace, rebatejat el 1940 com a Palacio del Cinema, que tanca el 2001. Elena Jordi actua esporàdicament les temporades 1921-1922 i, per darrera vegada, el 1929 al Teatre Goya. Després, desapareix del món artístic.

Com a actriu, va saber potenciar la seva capacitat de persuasió, l'expressivitat del rostre i l'elegància dels vestits i dels «deshabillés».

Com a empresària, va tenir iniciativa per a tirar endavant una companyia, amb una bona tria de bons actors i actrius, i cercant l'assessorament d'un intel·ligent nucli d'escriptors.

Amb la seva intuïció escènica i empresarial, es va permetre de fer mutis per la porta gran en ple èxit.

Segons Andreu-Avel·lí Artís i Tomàs, «Sempronio», va tenir una carrera artística breu, però espectacular; fou un «estel fugaç».

Bibliografia sobre:

ARTÍS i TOMÀS, Andreu-Avel·lí, «Sempronio»: *Una actriu de Barcelona. Elena Jordi*, Destino, Barcelona, 1945.

CUNILL i CANALS, Josep: *Elena Jordi. Una reina berguedana a la cort del Paral·lel*, Àmbit de recerques del Berguedà, Berga, 1999.

ESPASA BORRÀS, Eva: «Montserrat Casals Baqué. Elena Jordi», *Diccionari biogràfic de dones*, núm. 1.047, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

MELÉ BALLESTEROS, Irene: *Elena Jordi y el mito de Thais*, University of Massachussets, 2013.

MARTÍNEZ TEJEDOR, María Concepción: *Directoras pioneras del cine español, De los años veinte a los años sesenta*, Libros de cine Fundación First Team, Madrid, 2016.

PERMANYER i LLADÓS, Lluís: «De teatre Elena Jordi a Pathé Palace», *La Vanguardia*, p. 26, Barcelona, 25 setembre 2025.

EVA ESPASA BORRÀS

CASALS i COUTURIER, Muriel

Avinyó de Provença, 1945 – Barcelona, 2016

Economista i activista política i social

Llicenciada en Ciències Econòmiques el 1969, entra a formar part del professorat de la nova Universitat Autònoma de Barcelona (creada el 1968). Es doctora en Ciències Econòmiques el 1981. Milita al Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), a Iniciativa per Catalunya-Verds (ICV) i al sindicat Comissions Obreres. A començaments dels anys noranta inicia el seu apropament a Esquerra Republicana de Catalunya.

És membre del *Consell d'Administració de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió* (1983-88), del Patronat de la Fundació Jaume Bofill, de la Junta de l'Ateneu Barcelonès (2003-2007), i presidenta d'*Òmnium Cultural* (2010-2014) —succeint Jordi Porta—, on contribueix a implicar més aquesta entitat cultural en el procés cap a la independència de Catalunya, arribant a esdevenir una de les principals líders d'aquest moviment. El 2015 surt elegida diputada

per la coalició Junts pel Sí, de signe independentista. El 28 de gener de 2016 és nomenada presidenta de la Comissió del Procés Constituent, pocs dies abans de ser atropellada mortalment.

La seva recerca es centra molt en l'estudi del sector tèxtil català, iniciat amb la seva tesi doctoral i complementat per diversos articles i publicacions, com ara la seva aportació amb Carme Sans a l'obra col·lectiva *Economia crítica* (1972), i al volum *VI de la Història econòmica de la Catalunya contemporània* (1989).

En els seus treballs, explica com —durant la Primera Guerra Mundial— la indústria tèxtil catalana pogué col·locar els seus productes en els països bel·ligerants, i demostra fins a quin punt no va saber aprofitar l'ocasió per a utilitzar els beneficis extraordinaris obtinguts per tal de fer la indústria més competitiva. Seguidament, estudia el procés de pèrdua de lideratge del sector tèxtil dins de l'economia, que a Catalunya començà a partir del Pla d'Estabilització espanyol de 1959, el qual deixà pas a la metal·lúrgia, l'electrònica, i les indústries química, farmacèutica i de l'alimentació. L'època de l'autarquia i de l'intervencionisme (1939-1959) fou la dels *cupos* i els preus oficials, que no feren altra cosa que forçar l'aparició d'un important mercat negre. Als anys seixanta es posà fi al proteccionisme i a la política de baixos salaris, aparegueren les fibres artificials, que requerien un determinat nivell tecnològic i, per tant, majors inversions. Segons ella, davant dels nous reptes, la indústria tèxtil catalana es trobà amb una maquinària antiquada, amb una rendibilitat molt baixa i poc competitiva, i amb mà d'obra sobrera. Explica els diferents Plans de reorganització i reestructuració del sector durant els anys seixanta (que implicaven destrucció de fusos i telers, reduccions de mà d'obra), i els seus efectes sobre la renovació de la maquinària.

Un capítol apart mereix l'anàlisi concreta de l'economia de Sabadell, iniciada especialment en el treball realitzat amb José María Vidal Villa, *L'economia de Sabadell. Estructura, diagnòstic i perspectives* (1982), encarregat per l'Ajuntament de Sabadell que presidia l'alcalde Antoni Farrés i Sabater. Els autors fan el seu estudi en plena crisi econòmica, en plena crisi de la metal·lúrgia, creixement de la taxa d'atur i de la inflació en unes taxes superiors a les de la resta de països industrials, amb intents de reconversió del sector tèxtil, molt afectat, i creixement de la indústria subterrània i del treball negre, que els autors estimaven que

comprenia el 30% de la riquesa de la ciutat. Al final fan una sèrie de propostes, entre les que cal destacar la creació d'un centre terciari (que més endavant seria l'Eix Macià). Desenvolupa l'estudi de l'economia submergida en altres treballs, com per exemple l'article amb José María Vidal Villa «La industria sumergida: el caso de Sabadell» (1985).

Nogensmenys, la seva vocació es centra molt en la docència, que exerceix com a professora titular a la Universitat Autònoma de Barcelona, dins del departament d'Economia i Història Econòmica, on imparteix les assignatures d'Introducció a l'Economia —a les Facultats d'Economia, Periodisme i Geografia— i Macroeconomia i Història del Pensament Econòmic, a Economia. Està molt interessada en la teoria de Keynes. També es fixa en l'esperit crític, a la Universitat de Cambridge, de Joan Violet Robinson, deixeble de Keynes. Explica també el pensament heterodox, posant l'atenció en dos autors: l'anglès J. A. Hobson, i la marxista Rosa Luxemburg.

Es preocupa en repensar el model econòmic que s'ha d'aplicar a l'economia catalana. Cal, segons ella, donar prioritat a la indústria, seguint la tradició del país, i no perdre mai de vista que la riquesa prové del treball i del capital, del sistema educatiu lligat a les necessitats de l'economia, i no pas de l'especulació. A més, diu, «*en lloc de ser [Catalunya] la fàbrica d'Espanya, tant de bo Catalunya hagués estat una fàbrica del món*» («La fam i l'orgull», 2013, p. 31). Es defineix com a una economista keynesiana, i defensa l'estat del benestar en el seu llibre «La fam i l'orgull», en el que dona una gran rellevància a la distribució de la riquesa, difícil de dur a terme atès que Catalunya no disposava d'una hisenda pròpia capaç de garantir la cohesió social, la igualtat d'oportunitats i la millora de la productivitat de les empreses. Posa de relleu com els recursos públics generats a Catalunya van a parar, a través del drenatge fiscal, a un poder polític aliè als interessos de Catalunya, i com la dependència política de l'Estat espanyol ha allunyat i està allunyant l'economia catalana de la dinàmica internacional.

Del seu pensament, presentem aquestes idees:

«Una de les coses importants que han passat els darrers quaranta anys és que s'han confirmat els temors que apunten que ni el capitalisme ni el socialisme no han pogut satisfer l'aspiració humana d'organitzar els afers econòmics que faci possible

la felicitat. Entenent per felicitat, en l'esquema de pensament que ara segueixo i que reconec limitat, com una situació en la qual cada u és retribuït en relació amb l'esforç que ha aportat a la col·lectivitat, una situació en la que tothom té les mateixes oportunitats per desenvolupar les seves capacitats i en què el conjunt dels individus es fa càrrec d'aquells que tenen alguna incapacitat, temporal o definitiva». (2013)

Bibliografia de:

«El negoci —trist— de la indústria tèxtil cotonera», amb Carme Sans Alfonso, AADD: *Economia crítica: una perspectiva catalana*, p. 29-48, Barcelona, 1972.

La Primera Guerra Mundial i les seves conseqüències, un moment clau del procés d'industrialització a Catalunya: el cas de la indústria llanera de Sabadell, Tesi dirigida per Jordi Nadal, 2 vols, Universitat Autònoma de Barcelona, 1981.

«L'economia de Sabadell. Estructura, diagnòstic i perspectives», amb José María Vidal Villa, Ajuntament de Sabadell, 1982.

«1914-1918, una oportunitat d'obertura a l'exterior per a la indústria catalana. El cas de l'exportació de manufacturats de llana», *Banca Catalana, Revista econòmica*, núm. 63, p. 12-27, març 1982.

«La industria sumergida: el caso de Sabadell», *Papeles de economía española*, núm. 22, p. 395-402, Madrid, 1985.

«Joan Sardà i la normalització del sector bancari», *Revista Econòmica de Catalunya*, núm. 5, p. 96-101, maig-agost 1987.

«Cupos, reconversió i pèrdua de protagonisme, 1939-1985», AADD: *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, vol. 6, p. 43-80, Barcelona, 1989.

La fam i l'orgull. Un país que s'ha aixecat, Barcelona, Ara Llibres, 2013.

DD.AA: *Per què volem un Estat propi? seixanta intel·lectuals parlen de la independència de Catalunya*, Lleida, 2012, 2014.

Bibliografia sobre:

UNIVERSITAT AUTÒNOMA de BARCELONA: «Muriel Casals i l'Autònoma», Els vídeos de la Universitat Autònoma de Barcelona, Enregistrament del 15-11-2010.

LLONCH SOLER, Ricard: «Muriel Casals Couturier, Professora als orígens de la UAB: més que ensenyar, educar, dins de la UAB com a espai viscut: el relat de la gent gran», Mercè Pérez Salanova (dir.), Regina Martínez Pascual (coord.), p. 110-124, Universitat Autònoma de Barcelona, 2011.

ATENEU BARCELONÈS: «Muriel Casals i Couturier», dins *Cicle Ateneistes Singulars*, Enregistrament en vídeo del 15-2-2012.

COL·LEGI d'ECONOMISTES de CATALUNYA: «Muriel Casals», dins *Panells de dones economistes*, Barcelona, 2020.

ARTAL i VIDAL, Francesc: «Muriel Casals i Couturier», a *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na. edició, p. 184-187, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

VILELLA BACH, Cori: «Muriel Casals i Couturier», dins *Dones economistes. Dels inicis de la ciència econòmica a l'actualitat* (edició a cura de Josep Maria Arauzo Carod, José Manuel Giménez Gómez, i Cori Vilella Bach), p. 137-139, Universitat Rovira i Virgili, Tarragona, 2023.

FRANCESC ARTAL i VIDAL

CASAMITJANA MENJA, Rosa

Badalona, 1881 – Santa Coloma de Gramenet, 1956

Empresària fabricant de gasoses i comerciant

Amb el seu espòs —Pere Altimira— i altres familiars, als 20 anys funda, a Santa Coloma de Gramenet, la fàbrica de gasoses *La Colomença*, obrint després altres negocis, com una peixateria, una carboneria i una bacallaneria.

Per vendre i per comprar, viatja per tota la comarca del Vallès, amb un carro a cavall. Durant la guerra 1936-1939, les coneixences i relacions personals ja establertes propicien que pugui intercanviar productes autòctons amb persones d'altres pobles, contrarestant així la manca de comestibles que hi havia.

És recordada com una dona treballadora i emprenedora, molt comunicativa i hospitalària amb les persones nouvingudes del sud d'Espanya.

Bibliografia sobre:

INSTITUT CATALÀ de les DONES: «Rosa Casamitjana Menja», a *Dones d'Empresa*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2009.

INSTITUT CATALÀ de les DONES

CHALMETA i MARTÍ, Micaela

València, 1863 – Nogent-sur-Marne, 1951

Economista cooperativista

Coneguda amb el pseudònim «Amparo Martí». En les seves col·laboracions a revistes com *La Guerra Social*, *La Internacional* o *La Justicia Social* dedica molt temps a la política, a la pràctica del cooperativisme i al publicisme. Escriu sobre algunes de les qüestions que més interessien al segle XXI: el rol econòmic de les dones, el treball femení, l'economia col·laborativa o cooperativa, el consum i la cistella de la compra i els serveis. I tradueix, de l'anglès, textos cooperativistes de la britànica Alice H. Enfield.

El 1911, per exemple, observa que «*en Cataluña y en otros países industriales que se dedican a la fabricación de tejidos y filaturas, existen gran número de obreras que parten los lunes por la mañana de su domicilio y no regresan a él hasta el sábado por la noche*». «*La constante reducción del salario del hombre está en íntima relación con la mayor competencia que el niño y la mujer hacen a su actividad*» (1911a). Amb salaris inferiors als dels homes (d'on venen les queixes sindicals), però fent possible que les dones tinguessin una certa autonomia personal.

Explica també el pas següent, la demanda de treball qualificat: «*La Economía burguesa encontró que la mano de obra a bajo precio producía ventajas económicas*». «*Posteriormente, necesitó el capitalismo capacidades de alguna intelectualidad, también de bajo precio, y llegó el turno de las mujeres de la clase profesional y de la pequeña burguesía y fueron invadiendo escritorios, almacenes, correos, telégrafos, teléfonos, administraciones, despachos y posteriormente aparecen en las profesiones científicas y llamadas liberales*» (1911b).

Als anys 30, col·labora a les tasques de la renascuda *Federació de Cooperatives de Catalunya*, fins i tot amb una aportació original: la creació, amb Dolors Abelló i Maria Palomera, de l'AFPC (*Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista*). Assenyala que «*estudiar, en la medida de lo posible, los problemas económicos y*

sociales que lleva consigo la obra cooperatista, no es cosa fácil» (maig 1933). Fins i tot, confegeix i publica a la revista *Acción Cooperatista*, òrgan de la Federació de Cooperatives de Catalunya, un quasi-manifest titulat «Los diez Mandamientos de las Cooperadoras» (juny 1933).

Bibliografia de:

- «La civilización y la mujer», *Vida Socialista*, núm. 74, Madrid, 1911a.
- «La civilización y la mujer», *Vida Socialista*, núm. 79, Madrid, 1911b.
- «La obra cooperatista de las mujeres», *Acción Cooperatista*, Barcelona, mayo 1933.
- «Los diez Mandamientos de las Cooperadoras», *Acción Cooperatista*, Barcelona, junio 1933.
- «Un recuerdo a Maria Palomera», *Acción Cooperatista*, núm. 756, Federación Regional de Cooperativas de Cataluña, Barcelona, 5 noviembre 1937.

Bibliografia sobre:

- DUCH PLANA, Montserrat: «Micaela Chalmeta / Cooperatistes catalans, 13», Barcelona-Valls, 2009.
- SOCIETAT CATALANA D'ECONOMIA: «Micaela Chalmeta», dins *Panells de dones economistes catalanes referents*, Institut d'Estudis Catalans, 2021.
- BENGOCHEA ECHAONDO, Soledad: *Trencant barreres, Dones pioneres a Catalunya al segle XX*, Tot història Associació cultural, Sant Andreu de Palomar, Barcelona, 2022.
- ROCA i ROSELL, Francesc: «Micaela Chalmeta», a *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na. edició, p. 199-200, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.
- COOPERATIVA LA CIUTAT INVISIBLE: «Micaela Chalmeta (1863-1951)», *Dones de foc i d'aigua, històries femenines obreres*, Barcelona, 2025.
- ROJO TORRECILLA, Maravillas: «Construeixen un món millor», *La Vanguardia*, p. 56, Barcelona, 5 juliol 2025.

FRANCESC ROCA i ROSELL

CHOPITEA y de VILLOTA, Dorotea de

Santiago de Chile, 1816 – Barcelona, 1891

Promotora d'obres socials

Neix en el sí d'una família aristocràtica. El seu pare és l'emigrant, comerciant i cavaller Pedro Nicolás de Chopitea y Aurrecochea, originari de Lekeitio (País Basc), i sa mare és Isabel de Villota.

El 1819, després que Xile hagi proclamat la independència de la Corona espanyola, la família s'instal·la a Barcelona, al barri de la Ribera.

El 1832 es casa amb Josep Maria Serra i Muñoz, també nascut a Santiago de Chile, fill del palafrugellenc Marià Serra, industrial metal·lúrgic, i que més tard és cònsol del govern xilè, i un dels tres fundadors del Banc de Barcelona. Establerts al carrer de Montcada, a Barcelona, tenen sis filles.

Entre 1844 i 1882 la família participa en la fundació del Col·legi del Sagrat Cor de Sarrià, poble —independent de Barcelona— on tenen la casa d'estiueig.

El 1860 funda una residència per als fills i filles dels treballadors i treballadores de tallers i fàbriques, que permeti tenir-ne cura mentre els pares o mares treballen.

El 1868 funda el primer hospital per a nens de tot l'Estat, encarregat a Angelo Ercole Menni (després, Sant Benedetto Menni), religiós italià, frare de l'Orde Hospitalari de Sant Joan de Déu i fundador de la Congregació de les Germanes Hospitalàries del Sagrat Cor de Jesús.

El 1879 col·labora en la fundació de l'Hospital del Sagrat Cor i poc després, el 1882, envidua.

Des de llavors, es lliura al compromís social i contribueix a fundar hospicis, asils, escoles, temples, etc.:

- A Sarrià, contribueix a la fundació d'obres socials dels salesians, com una escola taller d'arts gràfiques.

- A Barcelona, finança la construcció de l'església del Sagrat Cor de Jesús, dels jesuïtes —al carrer de Casp—, del Col·legi Salesià de Sant Josep —al carrer de Rocafort—, d'altres institucions religioses encaminades a la formació i educació de joves pobres, i promou la construcció d'un temple al cim del Tibidabo.
- A Palafrugell, recolza el Centre Catòlic i la restauració de l'església de Sant Pere, a Calella de Palafrugell.
- A Santiago de Chile, contribueix a la fundació dels col·legis salesians del Patrocini de Sant Josep i Maria Auxiliadora.

A Calella de Palafrugell, des de 1920, hi té dedicat un carrer, que els calellencs coneixien per «sa baixada». A Barcelona, uns jardins al barri de Sarrià porten el seu nom.

El procés de beatificació està obert des de 1927. El 1983 és declarada venerable pel Papa Sant Joan Pau II.

Bibliografia sobre:

NONELL i MAS, Jaume: *Vida ejemplar de la Excelentísima Señora Doña Dorotea de Chopitea, viuda de Serra*, Tipografía y Librería Salesianas, Barcelona, 1892.

ARMENGOL ARMENGOL, Jaime: «Doña Dorotea de Chopitea, viuda de Serra», *Barcelona, cuna y mansión de Santos*, p. 208-210, Ariel, Barcelona, 1958.

BURDEUS, Amadeo: *Una dama barcelonesa del ochocientos. La sierva de Dios Doña Dorotea de Chopitea, Viuda de Serra*, Librería Salesiana, Barcelona, 1962.

MONTT, Lira: *Genealogía de la venerable sierva de Dios chilena, dona Dorotea de Chopitea y Villota*, CSIC, Madrid, 1983.

SAURÍ, Maria Concepció: *Dorotea de Chopitea i de Villota*, Nou Palafrugell, número 94, 1997.

ALBERDI ALBERDI, Ramón: *Dorotea de Chopitea y de Villota: construir una ciudad para todos*, Fundación Edebe, Barcelona, 2009.

GARÍ d'AGUILERA, Blanca: «Dorotea de Chopitea de Villota», dins *Diccionari Biogràfic de Dones*, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

CLARAMUNT CREUS, Teresa

Sabadell, 1862 – Barcelona, 1931

Fundadora d'entitats i revistes feministes

Neix en el sí d'una família humil i obrera, que es trasllada a Barbastro. El seu pare, un republicà federal, i la seva mare, una dona de gran temperament.

Dotada d'un gran talent natural, supera de forma autodidacta la manca d'escolarització.

Al 1875 comença a treballar de teixidora en una empresa del ram tèxtil a Sabadell. Influïda pel pensador, activista i escriptor anarquista cubano-català Fernando Tarrida del Mármol, funda un grup anarquista a Sabadell, anomenat *Lliga Anticlerical Monti Tognetti*, participant en la vaga de les set setmanes de 1883, en la que es reivindica la jornada de 10 hores i l'augment dels salaris.

Es casa amb Antonio Gurri Bergés, pel civil, per a formar una família pròpia. Tenen cinc fills, cap dels quals la sobreviu. Deixa de treballar a la fàbrica i s'inicia com activista i propagandista.

El 1884 és una de les fundadores, a l'Ateneu Obrer de Sabadell, de la Sección Varía de Trabajadores Anarcocolectivistas de Sabadell, nom sota el que s'amaga la Sección Anarcosindicalista femenina, integrada en la Federación de Trabajadores de la Región Española. El seu objectiu és el de «*coadyuvar a la emancipación de los seres de ambos sexos y luchar enérgicamente en pro del cuarto estado*».

Per a ella, l'educació és condició indispensable per a l'emancipació: «*companyes, nosaltres que som les més necessitades de l'associació, perquè som les més víctimes i les més explotades, romanem desunides: és que tota la vida hem d'estar així? No, estimades meves, hem d'associar-nos per a instruir-nos, i si no ho fem, pobres de nosaltres*».

El 1892, amb la lliurepensadora Ángeles López de Ayala i l'espíritista Amalia Domingo, impulsa la primera societat feminista a l'Estat espanyol, la *Sociedad Autónoma de Mujeres de Barcelona*, una organització articulada al voltant del lliurepensament anarquista i republicà, i primera societat feminista espanyola.

El 1893 tenen lloc els fets (mítting d'estudiants liberals) del Teatre Calvo-Vito, a Barcelona, pels quals ella, sense haver-hi pogut entrar, per ser dona, i el seu espòs, són acusats d'uns disturbis contra la Guardia Civil, detinguts i empresonats al Consell de Montjuïc. Sotmesos a un consell de guerra, junt amb altres presos anarquistes, ella declara, davant del jutjat militar: *«Com que estem en el segle XIX i es tracta de fets en els quals no he pres part, no tinc cap cosa a dir en aquest tribunal. No demano compassió ni misericòrdia, perquè soc enemiga que la classe obrera inspiri tal sentiment»*.

El 1896 és detinguda, per considerar-la implicada en l'atemptat durant la processó de Corpus Christi en el carrer de Canvis Nous, de Barcelona. Durant el procés és colpejada brutalment, cosa que li provoca seqüeles per a la resta de la vida. Tot i que no és condemnada per cap delictes, després del judici és confinada a Anglaterra i a França fins al 1898.

El 1901 funda la revista libertària *El Productor*, i participa activament en les reivindicacions socials de principis del segle XX. Amb motiu de la vaga de tramvies d'aqueix any a Barcelona, és internada, junt a altres activistes, en la bodega del vaixell *Pelayo*, ancorat al Port de Barcelona.

El 1902 pren part en els mítings en solidaritat amb els vaguistes del metall i en els de la vaga general del mateix any.

Col·labora en *La Tramontana* i en *La Revista Blanca* i dirigeix el diari *El Rebelde* entre 1907 i 1908.

El 1909 és novament detinguda, després dels fets de la Setmana Tràgica i confinada a Saragossa, on continua amb la seva activitat revolucionària.

El 1911 impulsa l'adhesió dels sindicats locals a la Confederación Nacional del Trabajo, i també la vaga general, fet que li comporta un nou empresonament, després del qual resideix a Sevilla, a casa de l'anarcosindicalista Antonio Ojeda.

El 1924 torna a Barcelona, però la paràlisi que pateix li impedeix continuar la seva activitat propagandística.

El mateix dia de les eleccions municipals espanyoles de 1931, que comporten la proclamació de la Segona República, té lloc el seu enterrament al Cementiri de Montjuïc.

A Sabadell hi ha un carrer i una escola que duen el seu nom.

Bibliografia de:

«El mundo que muere y el mundo que nace», 1896.

«La mujer. Consideraciones generales sobre su estado, ante las prerrogativas del hombre», *El Porvenir del Obrero*, Mahón, 1905.

«Y Dios ¿qué es?», La Coruña, 1905.

Bibliografia sobre:

MONTSENY MAÑÉ, Federica: «La mujer en la causa de la humanidad», Almanaque de la Novela Ideal, *Publicaciones de La Revista Blanca*, Barcelona, 1926.

GUSTAVO, S.: «Teresa Claramunt», *La Revista Blanca*, 1 mayo 1931.

MESTRE, Jesús: «Claramunt, Teresa», *Diccionari d'Història de Catalunya*, p. 300-301, Edicions 62, Barcelona, 1995.

TAVERA GARCÍA, S.: «Claramunt Creus, Teresa», *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans* (coord. M.T. Martínez de Sas i P. Pagès Blanch), Edicions Universitat de Barcelona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

VICENTE VILLANUEVA, Laura: «Teresa Claramunt, memoria y biografía de una heterodoxa», *Revista de historia de mujeres*, vol. 12, núm. 2, p. 281-307, Arenal, Granada, 2005.

PRADAS BAENA, María Amalia: *Teresa Claramunt. La «virgen roja» barcelonesa*, Virus editorial, Barcelona, 2006.

VICENTE VILLANUEVA, Laura: «Teresa Claramunt: Pionera del feminismo obrerista anarquista», *Biografías y Memorias*, vol. 4, Fundación de estudios libertarios Anselmo Lorenzo, Madrid, 2006.

MARTÍNEZ de SAS, María Teresa: «Claramunt Creus, Teresa», *Diccionario Biográfico Español*, vol. XIII, p. 716-717, Real Academia de la Historia, Madrid, 2009.

FERRÉ BALDRICH, Meritxell: «Claramunt Creus, Teresa», *Diccionari Biogràfic de Dones*, núm. 166, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

INSTITUT CATALÀ de les DONES: *Les dones en el moviment obrer a Catalunya*, Barcelona, 2013.

CLUET, Adrià: «Teresa Claramunt, una pionera anarquista silenciada per la història», *Directa*, 2 març 2022.

MARÍA TERESA MARTÍNEZ de SAS

COBARSÍ i CORRETGER, Maria

Viloví d'Onyar, 1923 – Girona, 2013

Economista i impulsora del Temps de Flors a Girona

Des de petita es veu immersa en un ambient rural, camperol, voltada de paisatge. Després ella trasplanta aquesta circumstància a l'ambient urbà per esdevenir Girona la ciutat de les flors, fins al punt que *Temps de flors* es converteix en un dels senyals identificadors de la ciutat, com l'Església de Sant Fèlix, la Catedral, el Pont de Pedra, el

Tapís de la Creació, els Banys Àrabs, la llegenda de les mosques de Sant Narcís, la Torre Gironella, els quatre rius (Ter, Onyar, Güell i Galligants) i els setges napoleònics.

Nascuda en un mas de pagesos, criada enmig de la natura, confessa en una entrevista que viu intensament les estacions de l'any, especialment la primavera, i afirma que li sembla un miracle veure florir les plantes i sentir les seves aromes. Aquesta experiència vital, mantinguda en estat latent, sura i cristal·litza anys enllà en una iniciativa que enorgulleix la ciutat de Girona.

En l'etapa inicial de la seva biografia destaca un altre fet important. En els estudis primaris té una mestra excepcional, Àngela Pastells i Auber, que desenvolupa una gran tasca pedagògica i social a Vilobí d'Onyar. Després, com moltes altres criatures, cursa batxillerat a l'Institut de Girona. Posteriorment fa peritatge mercantil, professorat mercantil i intendent mercantil.

Entra en contacte amb la Secció Femenina de la Falange Española y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista, per a alguns una taca negra en el seu expedient vital. El 1954, amb un grup d'amigues, totes amants de les flors, organitzen una exposició de rams i testos. Ella esdevé responsable d'aquesta organització floral durant més de 40 anys. El 2015 s'estrena una sardana amb el nom *Girona. Temps de flors*.

Al seu costat cal també esmentar, entre moltes altres, dues fidels i incansables col·laboradores: Maria Assumpció Plana, esposa de l'important pediatre Josep M.

Campistol, i Montserrat Farreras, mare de qui ha estat llarg temps com a alcalde de la ciutat, Joaquim Nadal Farreras.

En definitiva, es tracta d'un personatge femení que, des de la discreció, la humilitat, la constància i la il·lusió, ha sabut trasplantar els seus orígens quasi florals de la vida rural en un esclat floral urbà que ja forma part del patrimoni cultural i turístic gironí.

Bibliografia sobre:

VIDAL, Dolors, i MONTURIOL, Toni: «Girona, temps de flors», p. 15-16, Ajuntament de Girona, Girona, 2005.

SUREDA, Narcís, i REIG, Dolors: «Entrevista Maria Cobarsí: integritat y constància», *Revista de Girona*, núm. 239, p. 16, Girona, novembre-desembre 2006.

ALBERTÍ, Roser: «Temps de Flors tanca la seva 59ena edició dedicada al record de Maria Cobarsí», *Diari de Girona*, p.4, Girona, 19 maig 2014.

BASTONS i VIVANCO, Carles, i BASTONS i GARCIA, Montserrat: «Maria Cobarsí i Corretger», *Dones de les terres gironines que han fet història*, p. 124-126, Editorial Base, Barcelona, 2018.

CARLES BASTONS i VIVANCO I MONTSERRAT BASTONS i GARCIA

CODINA ARNAU, Dolors

Lleida, 1878 – El Talladell, 1944

Gestora agrària i alcaldessa

Filla de Joaquim Codina Canut, d'El Talladell, i de Maria Teresa Arnau, de Bell-Lloc. És la pubilla d'una de les cases més importants, influents i riques de les terres de les comarques lleidatanes, anomenada «cal Codina del Talladell».

El seu oncle, Felip Codina Canut, és el membre més destacat del Partit Progressista de Tàrraga, i cap provincial del partit en els darrers anys de la monarquia d'Isabel II i en els primers del Sexenni Democràtic; després, és diputat provincial i senador.

De joveneta, és estudiosa, calmada i silenciosa, i més aviat poc avesada a la vida social. L'any 1924, durant el règim polític de la Dictadura del general Miguel Primo de Rivera Orbaneja, és nomenada alcaldessa d'El Talladell, fet que la converteix en la primera dona alcaldessa de Catalunya, i una de les primeres de l'Estat espanyol (la primera alcaldessa de l'Estat espanyol és Matilde Pérez Mollà, de Quatretondeta). En el seu consistori, compost per 6 regidors, hi ha també altres dues dones: Francesca Domingo Bo, mestra, i Antònia Solé Segura.

Li és possible ser escollida, perquè, tot i que el vot femení és molt restringit, aprovat per l'Estatut Municipal de 8 de març de 1924, reuneix els requisits exigits al respecte: ser major de 25 anys, no estar subjecta a autoritat marital, saber llegir i escriure, i disposar d'una casa «oberta» en un municipi. El sufragi universal femení arriba l'1 d'octubre de 1931, durant la Segona República espanyola.

Durant el seu mandat, que s'acaba amb el final de la Dictadura (1930), es dinamitza la vida cultural de la vila: es crea la Sociedad Coral La Aurora, i alguns articles apareguts a *La Vanguardia* deixen constància de diversos actes musicals i culturals. És un mandat calmat i auster, no destacant per cap gran acció política, però tampoc per cap irregularitat. Es limita a administrar de forma correcta els pressupostos municipals, i a seguir les dinàmiques legals que tenen les administracions locals.

Durant la Segona República espanyola es dedica a l'administració del patrimoni familiar.

Passa amagada a Barcelona el període de la guerra 1936-1939. El 1940 retorna a El Talladell, a la seva casa pairal, recuperant la seva posició econòmica i social.

El Talladell és agregat al municipi de Tàrraga des del 1969 i declarat entitat municipal descentralitzada des del 2009. En ell no queda pràcticament cap vestigi visible del seu mandat com a alcaldessa.

Bibliografia sobre:

CAPDEVILA i CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrraga (1898-1923): societat, política i imaginari*, publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2008.

LLORETA PANÉ, Natàlia: «Dolors Codina Arnau (Lleida, 1878-El Talladell, 1944), una excepció entre la masculinitat política», *Lleida és femení, Dones per a la història*, (dir. Emili Bayo Juan), p. 71-75, AlfaZeta, Lleida, 2009.

SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan: «Dolors Codina Arnau», *Diccionari biogràfic de dones*, núm. 1.104, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

AJUNTAMENT de LLEIDA: «Dolors Codina Arnau», *100 dones que van canviar el món*, Regidoria de Polítiques Feministes, Lleida, 2020.

INSTITUT CATALÀ de les DONES: «Dolors Codina Arnau», *Dones de Lleida, Dones rurals*, p. 38-39, Generalitat de Catalunya, 2021.

NATÀLIA LLORETA PANÉ

COMPTE i POUGET, Antònia

Reus, 1771 – Lleida, 1822

Empresària impressora i llibretera

Filla de l'impressor reusenc Rafael Compte i Ferrando i de Gertrudis Pouget, i germana del també impressor Francesc de Paula Compte. Els Compte són una important família d'empresaris en aquesta activitat professional. És també neboda de Rosa Compte i Ferrando, casada a Lleida amb l'impressor Cristòfol Escuder.

Es casa amb Bonaventura Corominas, que treballa a Osca a la impremta de la vídua de Larumbe. Allí, Antònia ven els llibres que li envien la seva tia Rosa Compte, des de Lleida, i el seu pare Rafael Compte, des de Reus.

El 1801 marxa amb el seu espòs a Lleida, cridada per la seva tia Rosa Compte, que acaba de quedar-se vídua de l'impressor Cristòfol Escuder, i busca algú per regentar la impremta i llibreria.

Bibliografia sobre:

COMAS i GÜELL, Montserrat: *La impremta catalana i els seus protagonistes a l'inici de la societat liberal (1800-1833)*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2009.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

CORTÉS GOTERRIS, Dolores

Vila-real, 1926 – Vila-real, 2025

Empresària del sector de la moda

Neix en el sí d'una família treballadora, amb pocs recursos. El 1942, a la mort del seu pare, comença a treballar com a cosidora. El 1946 adquireix una botiga de merceria.

Gràcies a l'enginy i a la destresa amb els teixits, idea un nou concepte de vestit de bany femení elàstic, que té molt d'èxit, ja que s'adapta al cos i no es deforma, encara que es mulli. Inicia la seua fabricació a petita escala. Doncs

fins aleshores, els banyadors es feien de cotó, i quan les dones entraven a la mar el banyador començava a agafar aigua, es deformava i resultava bastant incòmode.

El 1957 crea una empresa especialitzada, *Confecciones de artesanía*. Realitza la distribució dels productes per les comarques de la Plana de Castelló gràcies a una motocicleta, per a la qual dissenya una falda-pantaló que permet conduir el vehicle amb més comoditat.

El 1975 funda l'empresa *Docor, S.A.*, amb socis externs a la seua família. Però 5 anys més tard dissol aquesta empresa, i torna a l'àmbit familiar per a obrir Dolores Font Cortés, S.A., a la direcció de la qual situa la seua filla, de la qual pren el nom per a identificar la nova empresa. La nova empresa continua amb la trajectòria iniciada, especialitzant-se en la roba de bany femenina. Una altra de les seves invencions és el banyador per a dones amb mastectomia.

El 2002 rep la Medalla d'Or al Mèrit del Treball, el 2003 el Premi de la Dona Treballadora de les Corts Valencianes, i el 2017 el Premi Nacional de la Petita i Mitjana Empresa i el nomenament com a Filla Predilecta de Vila-real.

L'empresa, amb un important procés de modernització, amb màquines i ordinadors de tecnologia puntera, aconsegueix participar en les passarel·les de moda més importants del món: London, Madrid, Paris, etc. Fins i tot dissenya els banyadors de l'equip de natació artística de la Real Federación Española de Natación.

Bibliografia sobre:

AGOST PANADERO, Miguel: «Vila-real rinde honores a Dolores Cortés, su nueva Hija Predilecta», *El periódico mediterráneo*, Vila-real, 19 mayo 2017.

CAPSIR MAIQUES, Sandra, i VIU RODRÍGUEZ, Maria: «Dolores Cortés Goterris, la modista enginyosa», *Dones valencianes que han fet història*, p. 38-39, edicions Bromera, Alzira, 2018.

«Fallece la dissenyadora Dolores Cortés, empresaria pionera y referente en la moda de baño», *La Vanguardia*, Valencia, 16 febrero 2025.

SANDRA CAPSIR MAIQUES I MARIA VIU RODRÍGUEZ

CORTINA i PASCUAL, Maria

Reus, 1879 – Reus, 1954

Empresària fundadora i directora de centre docent

Estudia batxillerat a Reus, on també aprèn Belles Arts, i després fa magisteri a l'Escola Normal de Barcelona, obtenint el títol el 1897.

El 1899, als 20 anys, obre la primera escola, en un pis del Raval de Santa Anna, a Reus. Agafa prestigi i els alumnes augmenten.

El 1912 es trasllada al Raval Baix de Jesús (ara, Raval de Martí Folguera), on ocupa ja 2 pisos. El parvulari és mixt, però la resta d'ensenyaments és només per a noies, fins els 15 anys. A banda dels continguts reglats, ofereix classes de música, de francès, repàs i costura.

Coneix Rosa Sensat i aplica a la seva escola la didàctica renovada i activa, i sobretot participativa, que fa compatible amb la disciplina aplicada a les normes internes de convivència.

El 1925, la commemoració del 25è aniversari de la fundació de l'escola es converteix en un acte d'homenatge a la seva figura.

Durant la guerra 1936-1939, l'escola és tancada, part del material didàctic és confiscat i una bomba destrueix part de l'edifici. Ella i el seu equip, però, segueixen donant classes de repàs a l'Institut, mentre aquest està obert.

Acabada la contesa, l'escola reobre al carrer de la Font, a tocar al Raval de Robuster. També prepara a les alumnes per al batxillerat lliure, que s'examinen a l'Institut Gaudí, de Reus. L'escola és coneguda pels reusencs com a *Ca donya Maria Cortina*, essent tota una institució a nivell local, amb un ensenyament de qualitat i de pagament, on les alumnes van uniformades. El nom oficial és el d'Escola de la Mare de Déu de la Misericòrdia. Si bé, anys després, es canvia pel d'Escola Maria Cortina, com a homenatge a la seva fundadora.

L'any 1950, la celebració del 50è aniversari de la fundació de l'escola es converteix també en un acte d'homenatge a la seva fundadora.

Mor quan està a punt de traslladar la seu de l'escola al Palau Boule, al carrer d'Antoni Gaudí. La seva filla, Misericòrdia Marcó Cortina, fa el trasllat uns mesos després de la mort de la fundadora, i pren el relleu en les tasques de la seva mare.

Per la seva llarga trajectòria educativa, rep la Gran Creu d'Alfons X el Savi, i la ciutat de Reus li té dedicat un carrer.

Bibliografia sobre:

PITARCH i MORELL, Maria Teresa: *L'Escola Mare de Déu de la Misericòrdia: cent anys d'història, 1899-1999*, Col·legi Mare de Déu de Misericòrdia, Reus, 1999.

PUYOL i TORRES, Carme: *Miralls de lluna: dones als espais urbans de Reus*, Ajuntament de Reus, Reus, 2008.

TRICAZI MARTÍN, Enric: *Homes i dones pels carrers de Reus*, Cossetània Edicions, Valls, 2010.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

CREUS CASANOVAS, Dolors

Cervera, 1881 – Tàrrega, 1954

Empresària de fruits secs i oli

Filla d'una família dedicada a la pagesia, es casa amb Antoni Pont Pont (1873-1933), de Tordera, també pertanyent a una família pagesa de moltes generacions.

Instal·lats a Tàrrega, el 1896 funden una empresa coneguda amb el nom de *Cal Tordera*, i comencen el negoci de fruits de la terra, comprant i venent ametlles i olives, productes tradicionals de la terra que, en aquell moment, estan

revolucionant l'agricultura catalana. Trenquen ametlles a mà, i en venen el gra, recullen olives dels pagesos i les venen als molins d'oli.

El 1914 compren un trull (molí amb premsa de biga de fusta), per evitar enviar a moldre les olives a Arbeca o a Borges i per a no dependre del lloguer d'aquest tipus d'instal·lació —fet habitual a l'època—, i són pioners en el tractament comercial d'olis i fruits secs. El moment és propici, ja que la indústria alimentària agafa pes al conjunt de l'economia catalana, esperonada per l'augment del consum domèstic i exterior. El negoci continua creixent mitjançant la positiva dinàmica de la demanda d'oli procedent d'olives de qualitat, com són les que s'obtenen a la comarca de l'Urgell, les típiques arbequines.

El 1920 disposen d'una màquina revolucionària: la primera màquina esclofolladora industrial d'ametlles de Catalunya, separant el gra de la clofolla, i consolidant la industrialització de l'empresa.

Envidua abans de la guerra 1936-1939, i es posa al front de l'empresa i de la família (4 fills), amb esperit auster i amb la il·lusió de la continuïtat de l'empresa. La gent de Tàrraga considera que Dolors —una dona de caràcter— és l'ànima del creixement de l'empresa.

El 1939, ja amb els seus fills Josep i Ramon Pont Creus, instal·la una extractora d'oli de pinyol i una refineria, iniciant així la comercialització d'oli a doll.

Més endavant, comença l'exportació a granel d'oli d'oliva i fruita seca, i el 1964 es crea la marca *Borges*.

És recordada com una dona de caràcter fort i emprenedor, amb la il·lusió constant de veure créixer l'empresa familiar.

Bibliografia sobre:

GARAY TAMAJÓN, Lluís Alfons, i TORRENT SELLENS, Joan: «Grup Borges», *El traç de l'excel·lència; empreses, emprenedors, dirigents* (dir. Francesc Ribera Raichs), p. 65-75, Universitat Oberta de Catalunya, Doubleerre editorial, Barcelona, 2006.

INSTITUT CATALÀ de les DONES: *Dolors Creus Casanovas*, Dones d'Empresa, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2009.

VICEDO RIUS, Enric: «Dolors Creus Casanovas. L'inici d'una gran empresa», *Lleida és femení, dones per a la història* (dir. Emili Bayo Juan), p. 77-83, AlfaZeta, Lleida, 2009.

AJUNTAMENT de LLEIDA: «Dolors Creus Casanovas», 100 dones que van canviar el món, Regidoria de Polítiques Feministes, Lleida, 2020.

COL·LEGI d'ECONOMISTES de CATALUNYA: «Dolors Creus», *Panells d'empresàries industrials catalanes referents*, Barcelona, 2024.

INSTITUT CATALÀ de les DONES

CRUAÑAS i ALBERTI, Camil·la

Tossa de Mar, 1922 – Tossa de Mar, 1991

Hostalera i restauradora

El 1953, tres anys després del rodatge a Tossa de Mar de *Pandora y el holandés errante* (pel·lícula dirigida per Albert Lewin i protagonitzada per Ava Gardner), juntament amb el seu espòs, Agustí Canadell i Geladó, funda el *Bahía*, un dels primers restaurants de la Costa Brava, aleshores una destinació turística emergent. Més tard hi creen, al costat, un segon establiment, el *Bahiton*.

Ella es dedica sobretot a la cuina, destacant com a creadora d'alguns plats i rescatadora de la major part del receptari tradicional, molt especialment la *simitomba*, el plat dels vells pescadors de Tossa.

L'historiador barceloní Josep Maria Ainaud de Lasarte, amic de la seva infància, escriu, pocs dies després de la mort de Camil·la: «Ens ha deixat una autèntica institució de la nostra cuina i de la nostra manera de ser. Els millors secrets de la cuina marinera i de les postres casolanes no han desaparegut perquè Camil·la ha tingut la paciència de recollir-ne les receptes i publicar-les en un llibre inoblidable».

Bibliografia de:

Amb POL GIRBAL, Jaume: *Camil·la, la cuinera de Tossa*, Girona, 1988.

Bibliografia sobre:

AINAUD de LASARTE, Josep Maria: «Pròleg», *Camil·la, la cuinera de Tossa*, p. 10 i 11, Girona, 1988.

GARCÍA-ARBÓS, Salvador, i DALMAU, A.: «Cruañas i Alberti, Camil·la. Hostalera i pionera de la restauració a la Costa Brava», a VINYOLÉS, C., i RIERA, J.: *Biblioteca bàsica de les comarques gironines. Girona en el canvi de mil·lenni. Memòria biogràfica*, vol. 20, p. 175, Hermes El Punt, Girona, 2002.

FIGUERAS, Narcís, i LLINÀS, Joan: *Homes i dones de la Selva, Diccionari biogràfic*, p. 118, Consell Comarcal de la Selva, Santa Coloma de Farners, 2012

BASTONS i VIVANCO, Carles, i BASTONS i GARCIA, Montserrat: «Camil·la Cruañas i Alberti», *Dones de les terres gironines que han fet història*, p. 139 a 143, Editorial Base, Barcelona, 2018.

CARLES BASTONS i VIVANCO i MONTSERRAT BASTONS i GARCIA

D

DALLA CORTE i CABALLERO, Gabriela

Rosario, 1968 – Barcelona, 2017

Economista documentalista

Llicenciada en Geografia i Història a la Universidad Nacional de Rosario (Argentina), i doctora en Història d'Amèrica i en Antropologia social i cultural per la Universitat de Barcelona, investiga en dues línies: alguns aspectes de les relacions entre Catalunya i Sud-Amèrica als anys de la Primera globalització, i la situació de dones, infants i indis, en diversos moments i punts d'Iberoamèrica.

En la primera línia, després de dedicar una tesi doctoral a la trajectòria personal de Jaume Alsina i Verjés, un comerciant català al Buenos Aires colonial i dels primers temps de la independència argentina, escodrinya sistemàticament

la revista *Mercurio*, i la Casa de América de Barcelona i l'Institut d'Economia Americana.

A *Empresa y negocio en la Casa de América*, i a *Comillas, Cambó, Gili, Torres y mil empresarios en una agencia de información e influencia internacionales*, hi ha una matisada i detallada anàlisi de la represa, després de 1898, de les relacions comercials (i de les inversions i dels intercanvis culturals) entre Catalunya/Espanya i les Amèriques: «*Como afirmó el cónsul Gache, coincidiendo con Mercurio, el intercambio hispano-argentino era la base de las exportaciones catalanas. Cataluña, además, proporcionaba una cuarta parte de las contribuciones a los presupuestos del Estado*» (2012b).

Els eixos d'aquesta represa (i ampliació del radi i dels tipus de relacions) són: *Mercurio*, una revista econòmica mensual/quinzenal/setmanal de llarga durada (1902-1938), feta des de Barcelona, i Casa de América, una associació d'executius i empresaris que genera un servei d'estudis, amb delegats a 22 estats americans (inclosos Canadà, Estats Units i Haití) i a Filipines.

Presenta la revista i l'associació-servei d'estudis. La revista *Mercurio* —dirigida, d'entrada, per Frederic Rahola, amb Pere Casas Abarca, com a innovador director gràfic—, fou una iniciativa de Josep Puigdollers i Macià. Inicialment, la informació hispànica era a mans de Salvador Canals, l'americana de David de Montjoy, i l'argentina de Ricard Monner i Sans. Des dels primers temps de la revista, al costat del text dels articles, són importants els destacats, les il·lustracions específiques, infogràfiques, les fotografies, la publicitat gràfica de les empreses.

Explica que, a la seu (a la Casa Cambó, de Via Laietana) de la Casa de América de Barcelona —esdevinguda als anys 20, *Institut d'Economia Americana, IDEA*—, hi arribarien a treballar 25 documentalistes, que —amb les 400 publicacions periòdiques que rebien—confegirien i ordenarien unes 150.000 peces d'informació econòmica (adherides a un suport en paper de 23 x 34 cm.). Amb el suport d'una biblioteca especialitzada en les economies americanes que arribaria a aplegar uns 14.000 volums. Alhora, el filó de l'arxiu de *Mercurio* i de l'IDEA permet avançar en el coneixement dels mecanismes del funcionament d'una gran multinacional, com la *Compañía Hispano Americana de Electricidad* (CHADE), i el rol que hi juguen les anàlisis i les propostes de Francesc Cambó, Rafael Vehils i Andreu Bausili.

En la segona línia d'investigació, des de l'Antropologia, fa aproximacions concretes a aspectes del que, amb Lourdes Beneria, Mireia Bofill, i altres, se n'ha dit *economia feminista*. Com fa amb la seva tesi, l'estudi a fons d'un cas, la micro-recerca, no és una forma de fugir del coneixement de les lleis de comportament, sinó una forma realista d'aprofundir. Alhora estudia també, amb l'exemple d'un orfenat de Rosario, alguns aspectes de l'*economia dels infants*.

Paral·lelament, des de la Universitat de Barcelona, és supervisora acadèmica de treballs de recerca. Per exemple, de «La creciente incidencia de China en el desarrollo de la economía de Chile» (2014), d'Humberto A. Álvarez.

Bibliografia de:

Una Aventura al Riu de la Plata»: Jaume Alsina i Verjés, 1770-1836, Barcelona, 2000.

Empresa y negocio en la Casa de América de Barcelona: el Instituto de Economía Americana, 1911-1947, Barcelona, 2004.

Casa de América de Barcelona. Comillas, Cambó, Gili, Torres y mil empresarios más en una agencia de información e influencia internacionales, Madrid, 2005.

«Empresas, instituciones y redes sociales: la CHADE, entre Barcelona y Buenos Aires», *Revista de Indias*, 237, 2006.

Cultura y negocios: el americanismo catalán de la Revista Comercial Iberoamericana Mercurio, Barcelona, 2012a.

La América meridional en la retina de la revista Mercurio: mercados y embajadas comerciales a principios del siglo XX, Illes i imperis, 6, 2012b.

El archivo documental del americanismo catalán, Barcelona, 2013.

Casa dell'Orfano de Rosario, Argentina, Torino, 2014.

Bibliografia sobre:

ZAIDENWERG, Cielo: «In Memoriam. Gabriela Dalla Corte», *Temas americanistas*, 39, 2017.

SOCIETAT CATALANA D'ECONOMIA: «Gabriela Dalla Corte», dins *Panells de dones economistes catalanes referents*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2021.

ROCA i ROSELL, Francesc: «Gabriela Dalla Corte i Caballero», *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na. edició, p. 235-237, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

E

ESCUDER i FÀBREGAS, Eulàlia

Barcelona, 1808 – Barcelona, 1868

Empresària fabricant de teixits de seda

Filla de Joan Escuder i d'Eulàlia Fàbregas, que es dedicaven a nuar fils i a vendre mocadors de seda. És generosa, treballadora i molt activa.

El 1831 es casa amb Ramon Vilumara, un home vidu amb dues criatures petites, que treballa també de veler, és a dir, que fa vels de seda. La seva sensibilitat i capacitat innovadora fan augmentar les vendes, i junt al seu espòs obren dues fàbriques noves.

Porta els comptes, organitza la fàbrica, i ajuda les aprenentes. Hi estableix una bona relació personal i professional. Es crea un nou model d'humanisme, que contrasta amb el de l'empresariat de l'època. El seu caràcter amable i comprensiu li permet establir una excel·lent relació amb els seus assalariats, tant en el camp personal com en el professional. Actua contra l'esclavatge a què està sotmesa la classe obrera i es mostra molt activa a l'hora de potenciar la capacitat intel·lectual de les dones, de qui defensa amb fermesa el seu dret a rebre educació. I alhora obre camí a un nou model de dona, allunyada del món de les aparences i de la frivolitat de l'estereotip de la classe benestant. Per a ella és tan important el treball com el caliu humà que hi ha a la fàbrica.

Mor als 60 anys, sense haver arribat a tenir fills, però deixant en herència per a les generacions futures un esperit humanista renovat, exemple d'una dona emprenedora i creativa.

La novel·la *La fabricant*, de l'escriptora Dolors Monserdà i Vidal, publicada l'any 1904, s'inspira en la vida d'Eulàlia Escuder (tot anomenant-la Antonieta Corominas), reflectint la voluntat d'incorporació de les dones, a partir de la seva

capacitat intel·lectual, a la vida empresarial de la segona meitat del segle XIX. Dolors Monserdà i Vidal recrea en la seva novel·la els darrers moments de la vida d'Eulàlia Escuder, en braços del seu espòs:

«... I, ja obertes les portes del santuari de la consciència, d'aquesta veu que, en privilegiats moments, crida més alt que totes les altres, (el seu espòs) recordà el jorn del seu casament: l'amor, la intel·ligència i l'energia d'aquella dona a la qual sens dubte devia la fortuna i la consideració social de què gosava... i un esperit i un entendriment fondo, joenívols, anà desfent amb amorosa suavitat el glaç amb què el temps i la vanitat del diner havien condormit les fibres del seu cor; i, agafant, amb ses mans fornides, el xic capet de la seva esposa, el posà damunt del seu pit, dient: «Fa catorze anys que, en el quart pis d'aquesta mateixa casa, sobtat pel teu clar judici, et vaig dir: «Faré lo que tu vulguis», doncs lo mateix et repeteixo avui. Estàs contenta ?...» (...) «L'Antonieta (Eulàlia Escuder) obrí la boca per a respondre; mes la veu li restà en el fons del coll i, mancada de forces per a expressar l'alegria que inundava son cor d'esposa satisfeta, tancà dolçament els ulls, semblant-li que el seu marit acabava de retornar a ses mans el ceptre de Fabricanta activa, que durant tants anys havien compartit i de quina pèrdua, a pesar de les seves cristianes virtuts, no havia lograt encara aconsolar-se...»

Bibliografia sobre:

INSTITUT CATALÀ de les DONES: «Eulàlia Escuder Fàbregas», *Dones d'Empresa*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2009.

ALBERTÍ i CASAS, Elisenda: «Eulàlia Escuder, la fabricant», *Dones de Barcelona. Històries i llegendes barcelonines del segle IV al XIX*, Albertí editor, Barcelona, nova edició ampliada, 2023.

COL·LEGI d'ECONOMISTES de CATALUNYA: «Eulàlia Escuder», *Panells de dones economistes catalanes referents*, Barcelona, 2024.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

F

FÀBREGA COSTA, Dolors

Solsona, 1868 – Solsona, 1964

Empresària promotora de cases barates

La seva mare i el seu pare tenien cura de la porteria de l'edifici dels Caputxins vells, a Solsona. D'ací li ve el sobrenom de «la Caputxina».

Es casa amb Jaume Pujol, de Cal Sotaterra. Junts fan primer de ramassadors, fins que obren una cansaladeria, on instal·len la primera cambra frigorífica de Solsona. Envidua ben aviat, i es dedica als negocis. Compra i ven conills, gallines, pollastres i ous, tant als mercats com a les botigues de Barcelona i Solsona, donant feina a les seves dues filles, els gendres i la família dels gendres.

És coneguda sobretot perquè, amb els diners que guanya comprant i venent aviram, fa construir petits habitatges, molt justets, amb poques condicions, però barats, que lloga a preus assequibles a la primera immigració andalusa que arriba a Solsona als anys cinquanta.

Quan la població immigrada ja resident a Solsona millora llur situació econòmica, fa construir uns nous habitatges, que tenen una mica més de qualitat, amb cuina independent, i un lavabo compartit al final del passadís de les cases. El barri es coneix amb el nom de «la Caputxina».

És una dona avesada a fer negocis. Si bé persegueix personalment a qui li quedava a deure, també ajuda a les persones que ho necessiten.

Emprenedora fins al moll de l'os, per Sant Jaume —el nom del seu espòs— lloga una orquestra i fa celebrar la festa del barri. Alhora festeja el nombre de cases que ha fet construir, sense que ningú hi hagi pres mal. Fa sortir els gegants, a càrrec seu, i organitza un ball d'envelat gratuït. Ha estat tan popular que fins i tot se n'ha arribat a fer mofa en les representacions teatrals de Solsona.

Bibliografia sobre:

INSTITUT CATALÀ de les DONES: «Dolors Fàbrega Costa», *Dones d'Empresa*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2009.

INSTITUT CATALÀ de les DONES: «Dolors Fàbrega i Costa», *Dones rurals, Dones de Lleida*, p. 55 a 57, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2021.

INSTITUT CATALÀ de les DONES

FERNÁNDEZ de RETUERTO, Inmaculada

Barcelona, 1946 – Barcelona, 2021

Economista del sector bancari, docent i filantròpica

Llicenciada en Ciències Econòmiques i Comercials per la Universitat de Barcelona (1970), en la mateixa promoció que la seva amiga Pilar Solans Huguet, entre altres, dedica la seva activitat professional a tres àmbits: el financer, la docència i la filantropia.

La seva carrera professional en l'àmbit financer es desenvolupa íntegrament en l'òrbita del Grup Banco de Bilbao a Catalunya, entre 1971 i 2000. Comença al Departament financer de Gestinbao, fomentant la creació de clubs d'inversió mobiliària, sobretot femenins. Segueix com a membre del Comitè Regional del BB a Catalunya, del Comitè de Direcció del BIB, i del Comitè de Direcció del BBV, fins acabar com a Directora Territorial de Banca d'Empreses del BBVA a Catalunya.

Explica la formació i funció dels clubs d'inversió: «*En España, los clubs de inversión surgen a partir de la conferencia que, en noviembre de 1971 y en Barcelona, pronunció Roselyne Pierre, quien había contribuido sensiblemente a la promoción de los clubs femeninos de inversión en Francia. Sus ideas fueron recogidas por algunos agentes de cambio y bolsa de la ciudad condal, los cuales empezaron a tutelar algunos clubs. Un banco catalán, y posteriormente uno de los grandes bancos de España, contribuyeron a la extensión por todo el país de clubs de inversión mobiliaria. Su función en realidad es tanto de promoción del ahorro como de formación en el ámbito financiero*». (1977)

És una de les primeres dones professionals en arribar a ocupar càrrecs de responsabilitat en una entitat financera espanyola de primer ordre, sense ésser-ne per raons familiars (cas de Carmela Arias y Díaz de Rábago), com assenyala a 1984 l'aleshores President del Banc, José Ángel Sánchez Asiaín. Són destacables les seves aportacions, en matèria de tècniques de gestió de patrimonis, de fons de pensions, i de mètodes de planificació financera i control de gestió, amb col·laboracions publicades a revistes com, entre altres, les del *Col·legi de Censors de Comptes de Catalunya* i de l'*Instituto Español de Analistas Financieros* (IEAF).

La seva vessant docent, cronològicament més extensa que la professional en el sector financer, es desenvolupa des de 1971 fins 2011 al Departament de Comptabilitat de la Facultat d'Economia i Empresa de la Universitat de Barcelona, on —sota la direcció de Mario Pifarré Riera— professa l'assignatura de Comptabilitat financera a milers d'alumnes. Durant una època (1980-1991), explica també aquesta matèria als alumnes del Col·legi Universitari Abat Oliba, així com (1982-1994) en el centre de formació de l'entitat bancària en la que presta els seus serveis. Participa com a fundadora i membre activa de l'*Asociación Española de Profesores Universitarios de Contabilidad* (ASEPUC).

Hi ha dues anècdotes de la seva llarga trajectòria docent, que mereixen ser assenyalades. La primera és la gran amistat que la unia amb Ernest Lluch i Martín, tot i que aquest l'anomenava «una professora, senyora de la Bonanova», i probablement ella va ser la darrera persona amb qui aquell destacat economista i polític català va parlar abans de ser assassinat, el 21 de novembre del 2000, comentant que «avui tanquem la Facultat», doncs acabaven les seves funcions docents aquell dia i eren ja més de les 10 del vespre. L'altra és que, tot i provenir d'una família originària de Sahagún (Lleó), i per tant tenint l'espanyol com a llengua materna, es va esforçar a aprendre el català, arribant a assolir —en molt poc temps— el nivell C de coneixement de la nostra llengua, per la qual cosa li va ser atorgada l'*Ensaïmada de la llengua catalana*, que va rebre de mans de l'aleshores Degana de la Facultat, Elisenda Paluzie i Hernández.

En acabar la seva activitat professional en el sector financer (2000), demostra el seu tarannà generós i de dedicació desinteressada, portant la comptabilitat de diverses entitats sense ànim de lucre, destacant la seva col·laboració com a voluntària —fins al final de la seva vida—, entre altres ONGs, en el Departament

d'Administració de la Fundació Banc dels Aliments, que gestiona el Banc dels Aliments de Barcelona, entitat benèfica fundada pel seu amic, activista agrari i solidari, Jordi Peix i Massip, i que, presidida durant uns anys pel també economista Eduard Arruga i Valeri, lluita contra el malbaratament d'aliments i contra la gana en el nostre entorn.

Bibliografia de:

«Los clubs de inversión», revista *RP Novo Studio* (Instituto de técnicas para la comunicación social), febrero 1975.

«Los clubs de inversión mobiliaria y su realidad en España», *Boletín del Instituto Español de Analistas Financieros*, núm. 12, p. 19 a 22, abril 1977.

Técnicas de Planificación, Programación y Control de gestión en el sector bancario, Comité Regional del Banco de Bilbao en Cataluña, noviembre 1984.

Técnicas de Gestión de Patrimonios, Comité de Dirección del Banco Industrial de Bilbao Merchant Bank, mayo 1987.

Métodos modernos de Planificación y Control de Gestión, Comité de Dirección del Banco Bilbao Vizcaya, diciembre 1988.

«El risc bancari a la Pime», revista *L'Auditor*, Col·legi de Censors Jurats de Comptes de Catalunya, març 2001.

Teoría de la Contabilidad, amb Francisco Abián Rodríguez, Universitat de Barcelona, curso 2006-2007.

«Mario Pifarré Riera», article publicat al *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na. edició, p. 518-519, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

Diverses recensions en la primera edició d'aquesta publicació, 2025.

Bibliografia sobre:

INSTITUTO ESPAÑOL de ANALISTAS FINANCIEROS: *Memoria de actividades 2002*, Madrid, 2003.

FUNDACIÓ BANC dels ALIMENTS: *Memoria anual 2009*, Barcelona, 2010.

SOCIETAT CATALANA d'ECONOMIA: «Inmaculada Fernández de Retuerto», *Panells de dones economistes catalanes referents*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2021.

ARRUGA i VALERI, Eduard: «Inmaculada Fernández de Retuerto», *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na. edició, p. 275-276, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

FERRER GINER, Isabel

Castelló de la Plana, 1736 – Castelló de la Plana, 1794

Emprenedora i benefactora

Filla de Manuel Ferrer, advocat de família acomodada, i de Magdalena Giner, de qui hereta un il·lustre cognom nobiliari vinculat a un dels llinatges més antics, que ha recolzat la causa de Felip de Borbó en la guerra per a la successió de la corona d'Espanya.

És batejada el 9 de juliol de 1736, a l'Església Parroquial de Castelló de la Plana, amb els noms d'Isabel, Maria, Benita, Ramona, Eugènia, Susana, Joaquina, Josefa, Margarita, Magdalena i Antònia.

Dona piadosa i caritativa, continua fadrina fins al final dels seus dies.

S'envolta de l'ambient religiós i clerical del Castelló setcentista. Entre les seves persones de confiança i marmessors dels seus testaments figuren membres destacats dels convents dels dominics i dels agustins. Entre ells, fra José Rocafort, qui ens deixa testimonis sobre la seua vida: «... per a aconseguir una Fundació Pia. Afortunadament, el seu patrimoni comptava amb terres de conreu, garroferes i vinyes en 6 de les partides més importants de Castelló».

Coincideix amb el Bisbe José Climent durant alguns anys de la seva vida, quan aquest funda, el 1776, amb béns propis, el Col·legi d'Orfes, a Castelló, per a xiquets i xiquetes pobres.

Havent rebut un dot familiar folgat i suficient, economitza per a assolir el seu major desig. El 1778, Isabel funda la *Casa d'Ensenyament*, gratuïta per a xiquetes pobres, iniciativa que sembla inspirada en les obres pies de l'Arquebisbe de València, Andrés Mayoral. Ella mateixa ho explicita al seu segon testament, amb «l'estretor amb què he viscut», per a aconseguir una Fundació Pia. Es tracta del primer centre educatiu femení de la ciutat i un dels primers d'Espanya dedicat a la instrucció de menors desvalguts.

La Casa d'Ensenyament és en el seu propi acomodat domicili familiar, un edifici assolellat, que conté belles peces artístiques d'enginyeria barroca (sants,

serafins, corporals) —que dóna a l'Església de Sant Agustí— i disposa d'un oratori privat. Durant alguns anys adequa l'habitatge com a centre d'acollida per a les xiquetes i com a alberg per a les mestres de la Casa d'Ensenyament. Es tracta d'una obra de caràcter benèfic i assistencial, més que no pas educatiu. Combina l'ensenyament de la doctrina cristiana amb costura i altres habilitats «de la ahuja, burdados, encaxe y todo lo demás». La seva Fundació desitja aconseguir una educació honesta i feïnera, perquè les xiquetes «salgan unas perfectas madres de familia, o unas verdaderas religiosas, según sus respectivas vocaciones». El Consistori de l'Ajuntament de Castelló de la Plana qualifica la Casa d'Ensenyament com una «Fundació heroica», en la que l'any 1785 s'alberguen 220 xiquetes.

La Casa d'Ensenyament ha estat activa fins a 1940.

Actualment, l'edifici, rehabilitat, és seu del Col·legi Territorial d'Arquitectes de Castelló.

Bibliografia sobre:

ROCAFORT, Joseph: *Libro de Cosas Notables de la Villa de Castellón de la Plana, 1762-1818*, Sociedad Castellonense de Cultura, Castellón de la Plana, 1945.

DÍAZ MANTECA, Eugenio (i altres): *Isabel Ferrer i el seu temps. Castelló al segle XVIII*, Castelló, 1993.

FUENTE, Mercedes de la: «Isabel Ferrer, fundadora de la primera escuela femenina de Castellón», *Valencianas célebres y no tanto (s. XIII-XXI)*, p. 77-82, Conselleria de Presidencia, Generalitat Valenciana, Gràfiques Vimar, València, 2009.

CORONA MARZOL, Carmen: «Isabel Ferrer Giner», *Diccionari Biogràfic de Dones*, núm. 1.016, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

FERRER i MONTSERRAT, Eulàlia

Barcelona, 1776 – Barcelona, 1841

Empresària impressora i editora

Filla del llibreter Josep Ferrer i d'Eulàlia Montserrat. El pare deixa en herència als seus fills la llibreria Casa Ferrer, fundada el 1673 a l'actual número 22 del carrer de la Llibreteria, a Barcelona.

El 1788, morts els pares i els seus dos germans, molt joves, Eulàlia hereta el negoci familiar.

El 1799 es casa amb Antoni Brusi i Mirabent, que es dedica a l'enquadració i venda de llibres, en una botiga situada molt a prop de la seva. Tenen 6 fills. Juntament amb el seu espòs, decideixen fundar una impremta i ampliar el negoci de llibreteria, que queda inscrit a nom de tots dos cònjuges, encara que segurament és ella qui n'aporta els diners necessaris.

Durant la invasió napoleònica, mentre estan al servei de les tropes antifranceses, imprimeixen en diferents ciutats la *Gazeta militar y política del Principado de Cataluña*, el *Diario de Barcelona* (publicació fundada el 1792 per Pere Pau Husson de Lapazaran), i proclames relatives a la guerra. Gràcies a la seva impremta, les autoritats revoltades de Catalunya gaudeixen del gran avantatge de poder comunicar amb rapidesa i àmplia difusió.

Un cop acabada la Guerra del Francès, i amb el retorn de Fernando VII, en compensació per aquests serveis, reben la propietat de l'edifici del *Diario de Barcelona*, que la família publica durant successives generacions, així com els títols successius d'impressor oficial, impressor reial, i impressor de cambra de Fernando VII.

El 1819 instal·len una foneria de tipus a la impremta i el 1820 introdueixen la litografia a Catalunya. Són molt innovadors i apliquen als tallers la força del vapor, font d'energia encara pràcticament desconeguda al país.

El 1821 mor Antoni Brusi i Mirabent, víctima de la febre groga, i Eulàlia assumeix tota sola la direcció del negoci familiar, i defensa els interessos de la impremta, especialment en relació amb les litografies, el privilegi de l'ús de les quals ha estat concedit pel Govern constitucional per un període de 5 anys.

És, doncs, la primera dona directora i editora d'un diari de la importància econòmica, social i política del *Diario de Barcelona*, conegut popularment amb el cognom familiar (*el Brusi*). Fa front contínuament a les diferents reclamacions dels que pretenen fer-se amb ell, impeding el desenvolupament de publicacions semblants que suposen una competència (com el *Diario de la Ciudad de Barcelona*, promogut per José Rubió i Tomàs Gaspar, i el *Diario científico, literario, económico agrónomo y mercantil de Cataluña*, promogut per Antonio Bergnes de las Casas), i aconseguint que el privilegi d'exclusivitat atorgat pugui conservar-lo el seu hereu.

El 1822 Eulàlia té, amb diferència, el negoci d'impremta més gran de la ciutat, amb una contribució de 50.000 rals, mentre que el segon, Piferrer, en paga 30.000, i la resta de llibreries o impremtes en mans de dones es concentra en el grup amb una base impositiva de 6.000 a 3.000 rals.

El 1823, tan bon punt Ferran VII recupera tota potestat, anul·la tots els acords i actes fets pel govern anterior, i altres impressors aprofiten l'avinentsa per a introduir la litografia en les seves publicacions. En una carta a la Junta de Comerç de Catalunya, relativa al privilegi exclusiu d'explotació de la premsa litogràfica concedit al seu espòs, Eulàlia esgrimeix a favor seu que estan buscant pedres adients a Cervera i que, si no les usen, és per la impossibilitat d'invertir diners en les despeses d'excavació, ja que gasta molts diners en la preparació de l'aprenent, mentre que altres cases donen a fer la feina a estrangers.

El gener de 1825, la «Real Junta de Fomento de la Riqueza del Reino» permet que Eulàlia pugui continuar gaudint del privilegi abans atorgat fins a completar el termini de 5 anys estipulat. Però l'agost de 1825, el Ministerio de Hacienda tramet una reial ordre a la Junta de Comerç de Catalunya en la qual s'anul·la aqueix privilegi. Aquesta abolicció pot respondre a les bones relacions que el seu difunt espòs havia mantingut amb liberals, perseguits a partir de la caiguda de Riego el 1823. Malgrat les dificultats, Eulàlia continua fent litografies relacionades amb la casa reial.

El 1830 continua essent, de les 36 impremtes existents a la ciutat, la més important. Publica títols literaris, religiosos, geogràfics, i científics.

Paral·lelament, engrandeix el patrimoni familiar, amb la compra d'immobles o terrenys, com per exemple la casa del carrer de Llibreteria on hi ha el negoci familiar, una casa al carrer de les Moles, i unes finques rústegues a Sant Gervasi, al paratge Puig de Monturiol (que ara porta el nom de Brusi), i a Sarrià.

Constitueix, en definitiva, un exemple de dona emprenedora, que sap aprofitar les circumstàncies que li toca viure, destacant com empresària en els camps de la impremta, l'edició i la llibreria, i demostra —amb caràcter, fortalesa i intel·ligència— una gran capacitat per superar els obstacles que la seva professió, la societat i la llei imposen aleshores a les dones.

El 1838, el fill Antoni Brusi i Ferrer, hereu, nascut el 1815, i després d'una cuidada preparació arreu d'Europa, es fa càrrec del negoci, sota el segell de Viuda e Hijos de D. Antonio Brusi, i adaptant-se a la llibertat de premsa finalment consolidada des de la Constitució del 1837.

Bibliografia sobre:

SUBIRANA REBULL, Rosa Maria: *Els orígens de la litografia a Catalunya*, Barcelona, 1991.

GUILLAMET i LLOVERAS, Jaume: *Els orígens de la premsa a Catalunya. Catàleg de periòdics antics (1641-1833)*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2003.

COMAS i GÜELL, Montserrat: *La impremta catalana i els seus protagonistes a l'inici de la societat liberal (1800-1833)*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2009.

ALBERTÍ i CASAS, Elisenda: «Eulàlia Ferrer, la Directora del Brusi a l'ombra», *Barcelona Metròpolis*, núm. 98, Ajuntament de Barcelona, 2015.

ROTGER i DUNYÓ, Agnès: «Eulàlia Ferrer, l'altra meitat d'El Brusi», *Elles! 65 dones oblidades de la història*, Institut Català de les Dones, 2017.

ORTEGA BALANZA, Marta: *Eulàlia Ferrer, editora y librera: una mujer al frente de la Casa Brusi y el Diario de Barcelona*, edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2021.

GUILLAMET i LLOVERAS, Jaume: «Antoni Brusi i Mirabent», *Diccionari Històric de Periodistes Catalans* (dir. Josep Maria Casasús i Guri), Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

FONTANALS GRANELL, Odila

Cubelles, 1921 – Vilanova i la Geltrú, 1985

Empresària de comerç de peix

Filla de Joan Fontanals Lleó (pastor) i Rosa Granell Huguet, nascuda a la casa anomenada Cal Tona, a Cubelles.

El nom d'Odila (santa patrona de Strasbourg i dels cecs) li és posat per la seva madrina Dolors Torrents i Canyís —casada i veïna de Cubelles—, que fa de minyona a Mas Guineu, amb la família de l'esposa del doctor Oleguer Fusté, on ja hi ha una nena amb aquest nom.

De petita, amb la mort de la mare, junt a la seva germana Amàlia, cuiden de la casa, ajuden al pare a pasturar el ramat —ovelles, cabres i alguna vaca—, i venen la llet i la carn, primer a casa i després en un local llogat a mitges amb l'altre pastor local, Isidre Montaner «Rulit», repartint-se un mes cadascun la venda de carn al poble.

El 1944 es casa amb Antoni Amat Escuriola, natural de Figuerola d'Orcau, a qui coneix mentre aquest fa el servei militar a Cubelles en la companyia d'infanteria aquí destacada.

Aprèn l'ofici de comerç de peix, anant cada dia en bicicleta (la primera que es coneix a Cubelles) a les botigues de ca la Victòria, a Vilanova i la Geltrú, amb una parada a baix a mar i una altra al mercat municipal.

El 1953 decideix muntar una peixateria a Cubelles (no n'hi havia cap), sobre la base d'anar cada dia a la subhasta de peix al Pòsit de Pescadors de Vilanova i la Geltrú. S'associa a la Confraria de Pescadors de Vilanova, com a comercial, podent així optar a millors preus i condicions en la subhasta. També es dedica a fer la venda ambulant a poblacions com El Prat de Llobregat i Gavà, així com a Cubelles, al crit de «ha arribat sardina fresca», amb un carretó de dos braços i una roda al davant, que omple de fulles de col i gel, amb el peix i les balances al damunt.

Com que el negoci comença a rutllar, el matrimoni decideix obtenir el carnet de conduir. Odila és, possiblement, la primera dona de Cubelles en posseir un carnet de conducció. Al cap d'un temps, amb els beneficis, adquireixen un tricicle amb motor per a aquesta activitat comercial, després un vehicle automòbil amb remolc, i finalment una furgoneta, que deixa pas a una camioneta.

Arrangen els baixos del seu propi domicili per atendre la creixent clientela i adequen una cambra frigorífica per a a guardar-hi el peix en millors condicions.

La seva total dedicació i integració a la feina li permet engrandir l'empresa, disposant de dues botigues a Cubelles i una a Cunit, que gestiona amb l'ajut dels seus fills Rosa i Antonio i de diversos dependents. En aquesta darrera població del Baix Penedès se la recorda perquè, ja de bon matí, despertava als veïns, molts d'ells immigrants andalusos, amb forts crits de «Dones, ha arribat peix fresc...».

És considerada una dona molt valenta, decidida i emprenedora. Ocupa totes les hores del dia amb una intensa i esfereïdora activitat.

L'estiu de 1963 munta, a Cubelles, a la part del darrera del seu domicili, en el lloc on hi havia hagut el corral del bestiar, és a dir, a l'aire lliure en un pati exterior amb arcs, un bar musical per a lleure nocturn, que bateja amb el turísticament atractiu nom de *El Patio Andaluz*, i que aconsegueix omplir gairebé cada nit, tancant a altes hores de la matinada, amb actuacions musicals en directe, de grups de rock, música melòdica i quadres de flamenc, fent honor al títol de l'establiment. Durant els primers anys és regentat per una parella alemanya, Klaus i Pauli; després se'n fan càrrec la filla de l'Odila, Rosa i el seu gendre Alfredo Ivern.

Uns anys després de la posada en marxa d'*El Patio Andaluz*, l'alcalde Josep Maria Batet, propietari de l'Hotel Principat, inaugurat el 1970 al costat mateix, els envia cada nit la Guardia Civil argumentant que el bar musical té el volum de la música massa alt i no deixa dormir els clients de l'hotel. Això li amarga la vida i al final, avorrida, decideix tancar el local l'any 1974.

Mor a conseqüència d'un greu accident de tràfic tornant un vespre de Vilanova i la Geltrú, quan el seu vehicle, conduït pel net Alfredo, xoca frontalment amb un camió en realitzar un mal avançament.

Bibliografia sobre:

VIDAL i URPI, Joan: *Cubelles i la dècada prodigiosa (1961-1970)*, Grup d'Estudis Cubellencs, Ajuntament de Cubelles, Cubelles, 2019.

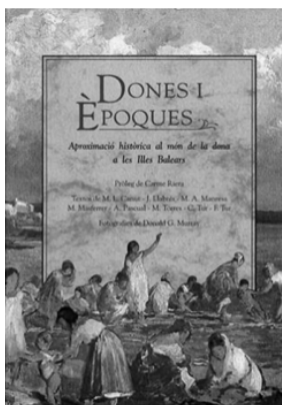
PINEDA i GAVALDÀ, Antoni, i VIDAL I URPI, Joan: *Cubelles Desapareguda*, Grup d'Estudis Cubellencs, editorial Efados, Cubelles, 2021.

JAUME CASAÑAS i MESTRE

FORTEZA-MAURA CORTÈS, Maria Bonaventura

Palma de Mallorca, 1826 – Palma de Mallorca, 1917

Empresària de negocis marítims

Filla d'Antoni Forteza-Maura, empresari de negocis marítims, i Paula Cortès.

El 1849 es casa amb Gabriel Faust Fuster Forteza, conegut polític progressista i home de negocis, amb qui té 8 fills.

El 1872 envidua, i el fet de descendir d'una família amb llarga tradició mercantil la porta a que s'encarregui personalment de l'administració del patrimoni familiar i dels negocis marítims establerts pel seu difunt espòs, sobretot activitats comercials relacionades amb el comerç marítim amb Cuba.

Arran de la seva gestió empresarial, amplia aquell patrimoni, i arriba a ser propietària del bergantí M. Isabel i de la bricbarca Lequeitio.

El 1880, el seu hereu, Francesc, pilot de professió, que ha de ser el seu successor en les tasques d'administració dels negocis naviliers, mor en el transcurs d'un viatge de retorn des del Carib. Amb la mort de l'hereu, opta per desfer-se gradualment del patrimoni familiar.

Bibliografia sobre:

PASCUAL BENNASAR, Aina, i LLABRÉS MULET, Jaume (coord.): *Dones i èpoques. Aproximació històrica al món de la dona a les Illes Balears*, col·lecció La Foradada, núm. 61, José J. de Olañeta, editor, Palma de Mallorca, 1999.

ASSOCIACIÓ de DONES EDUCADORES de les ILLES BALEARS: *Dones d'ahir, dones de demà*, Escola de Formació en Mitjans Didàctics, Palma de Mallorca, 2006.

SEGUÍ PALOU, Iraïs: «Maria Bonaventura Forteza-Maura Cortès», *Diccionari Biogràfic de Dones*, núm. 357, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2015.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

FROUCHTMAN CORACHÁN, Herminia

Barcelona, 1942 – Barcelona, 2000

Economista i empresària del sector de la pel·leteria

Neix en el si d'una família dedicada a la medicina: el seu pare, Raimundo Frouchtman i Rager, pioner de l'al·lergologia, i el seu avi matern, Manuel Corachán i García, eminent cirurgia valencià i conseller de Sanitat de la Generalitat de Catalunya. La seva mare és Herminia Corachán Graells.

Estudia el Batxillerat al Col·legi alemany, de Barcelona, i després cursa la carrera de Ciències Polítiques, Econòmiques i Comercials, a la Universitat de Barcelona, amb brillants qualificacions.

Forma part de la Promoció Dzeta, 1959-1964, amb companys com Eduard Arruga i Valeri, María Luisa Balet Vigo, Lluís Bassat Coen, Josefina Bieto Riba, Antonio Casahuga Vinardell, Vicente Condón Menta, Vicente Galbis Guerola, Joan Gaspar Farreras, Joan Hortalà Arau, Pasqual Maragall Mira, Jaume Melendres Inglés, Alexandre Pedrós Abelló, Elisabet Torras Llimona, i José María Vidal Villa, entre molts altres.

Les seves passes com a economista són seguides pel seu germà Manuel Frouchtman Corachán, que arriba a ser un alt directiu a Nestlé España.

Paral·lelament a la carrera universitària, aprèn alemany, anglès i francès, i es gradua en el Conservatori Superior de Música del Liceu, a Barcelona, en solfeig i piano, abans d'emprendre la seva carrera professional.

La seva primera feina, després d'acabar els estudis universitaris, és a l'Hospital de Sant Pau, a Barcelona, on assessora al director per a crear un sistema organitzatiu per als ingressos d'urgències a l'Hospital.

Posteriorment, entra a treballar a l'empresa Marroquinería Española, en el camp de l'exportació, on s'ocupa de tota la gestió econòmica d'aquesta, en vista de la seva expansió internacional.

A principis del decenni dels anys vuitanta, comença a treballar a la Pelleteria Frouchtman, creada el 1915 pel seu avi patern, Edmundo Frouchtman, i que gestiona el seu oncle Alberto Frouchtman i Rager. Enllà coneix de primera mà els engranatges del sector de la pelleteria. Aquesta experiència desperta en ella una passió per la pelleteria que l'empeny a crear la seva pròpia empresa.

L'any 1985 obre la seva pelleteria *Herminia Frouchtman*, i es va fent un nom gràcies a la seva aposta per dissenys elegants i una modernitat revolucionària poc vista fins aleshores. D'aquesta manera aconsegueix convertir-se en un referent de la pelleteria espanyola.

Els mitjans especialitzats la defineixen com un exemple de practicitat i elegància, ja que combina tots els materials, sempre buscant la comoditat. Les seves desfilades són conegudes arreu d'Espanya, el que fa que els seus coetanis es fixin en el seu estil fins al punt de copiar la seva classe i modernitat.

El seu creixement fa que la seva carrera professional capti l'atenció, tant de clients com de companys de professió, que la conviden a formar part del *Gremi de Pelleters de Catalunya* des dels anys 80 fins al 2000. El Gremi la designa com a vocal de la Organización Empresarial Española de Peletería (OEPE).

El 1995 esdevé presidenta de l'OEPE, convertint-se en la primera i única dona a assolir una distinció tan alta. Desenvolupa el càrrec durant quatre anys, fins al 1999.

També és designada delegada d'Espanya en la International Fur Trade Federation, càrrec que ocupa durant més de 10 anys.

La seva brillant carrera professional s'acaba massa aviat, a causa d'una malaltia que li impedirà continuar aportant els seus coneixements i la seva practicitat a la pelleteria.

Però el record entre aquells que la van conèixer i van tenir la sort de treballar amb ella manté viu el seu llegat.

Bibliografia de:

SESTER, Sam: *Manual de Peletería*, edición española revisada por Herminia Fouchtman Corachán, Ediciones Omega, Barcelona, 1987.

KONOPNICKI, Guy: *Elogio de la peletería; pequeño tratado del pelo sedoso*, traducción de Herminia Fouchtman Corachán, Ediciones Medici, Barcelona, 1996.

RODRIGO I JORGE OCHOA FROUCHTMAN

G

GALÉS, Felipa Jerònima

València, 1525 – València, 1587

Empresària impressora

Es casa amb Joan Mey, prestigiós impressor d'origen flamenc, introductor de la tipografia grega, i que utilitza els caràcters d'estil aldí.

El 1550, Joan Mey fa testament i estableix hereva universal a la seva muller, a qui encarrega el manteniment i educació dels fills que llavors tenen (Àngela Serafina, Ysabet Scolàstica, Joan Felip, i Anna Ypòlita), i les directrius sobre el manteniment de l'empresa tipogràfica. Aquest mateix any comença a aparèixer Jerònima Galés a la documentació, com a impressora.

El 1552, Joan Mey es trasllada a Alcalá de Henares, per a instal·lar una impremta, que funciona fins el 1554. Mentrestant, a València, la seva esposa manté el negoci familiar, durant el qual surt de les premses de l'empresa familiar un bon nombre d'obres.

El 1556, mort el seu marit, es fa plenament càrrec de la direcció de l'empresa familiar. Des d'aleshores, imprimeix com a *Viuda de Joan Mey*, o simplement figura el nom del seu espòs, marca de prestigi que identifica l'obrador i que manté, àdhuc després d'estar maridada en segones núpcies, el 1559, amb el corrector i impressor Pedro de Huete, a qui coneix a l'empresa familiar, i qui aporta al negoci poc més que la seva capacitat tècnica.

El 1580 mor Pedro de Huete i ella torna a dirigir personalment la impremta familiar, en aquesta ocasió amb l'ajut del seu fill Pere Patrici Mey, canviant el nom del negoci a *Vídua de Pedro de Huete*.

Publica obres humanístiques i de les institucions públiques, obres tècniques, polítiques, socials, tractats científics, etc., aconseguint fer-se un lloc destacat en un món dominat pels homes. La impremta utilitza lletra cursiva, fent que els llibres siguin més menuts i més barats, un gran avantatge per a l'època.

Entre 1556 i 1587, surten del taller més de dues-centes seixanta obres, entre elles les d'autors humanistes, edicions de textos clàssics, llibres doctrinals, manuals universitaris, corpus legals, cròniques, traduccions grecollatines, obres teatrals, i nombrosos impresos efímers. Per exemple, els *Apposita M. T. Ciceronis* de Pedro Juan Núñez, el *De illibata virginitate sanctae Mariae* de Sant Ildefons, la *Chronica, o comentari del gloriosíssim e invictíssim Rey en Jacme* o *Crònica de Jaume I* (considerat per Pere Salvà i Mallén «el model més perfecte i magnífic de la tipografia espanyola del segle XVI»), *Los Amantes* de Andrés Rey de Artieda, *El latino de repent* o *la dilucida conscribendi epistolas ratio* de Juan Lorenzo Palmireno, el *Alcestis* de Eurípides, o el *Verdadero gouierno desta Monarchia* de Tomás Cerdán de Tallada.

Un altre exemple és el *Libro de las historias y cosas acontecidas en Alemaña, España, Francia, Italia, Flandres, Inglaterra, reyno de Artois, Dacia, Grecia, Sclauonia, Polonia, Turquía, India y mundo nuevo, comenzando del tiempo del papa Leon y de la venida de Carlos quinto de España hasta su muerte* de Paolo Giòvio, en els preliminars del qual publica un sonet seu en el qual es mostra satisfeta d'haver exercit els seus coneixements i la seva experiència professional com a impressora, reivindicant el seu paper com a dona capacitada en l'ofici del món del llibre:

«Puesto que.l mugeril flaco bullicio
no deve entremeterse en arduas cosas
pues luego dicen lenguas maliciosas,
que es sacar a las puertas de su quicio.

Si el voto mío vale por mi oficio,
y haver sido una entre las más curiosas,
que de ver e imprimir las más famosas
historias ya tengo uso y exercicio.
Iovio latino deste tiempo ha sido
el más rico escritor, y más ilustre
que ha visto ni verá el suelo toscano.
Y hale dado español y de más lustre
el docto Villafranca, agradescido
serás a él, y a mi lector humano».

El 1994 es crea la Societat Bibliogràfica Valenciana Jerònima Galés, «en honor de la primera dona impressora, esposa i vídua de prestigiosos tipògrafs valencians». Té domicili a València, i la finalitat de «promoure, divulgar, protegir i recuperar el patrimoni bibliogràfic, especialment el valencià».

Bibliografia sobre:

SALVÁ y MALLÉN, Pedro: *Catálogo de la biblioteca de Salvá*, Imprenta Ferrer de Orga, Valencia, 1872.

SERRANO MORALES, José Enrique: *Reseña histórica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia, desde la introducción del arte tipográfico en España hasta el año 1868, con noticias bio-bibliográficas de los principales impresores*, Imprenta de F. Domenech, Valencia, 1898-1899.

ARCO y MOLINERO, Angel del: *La imprenta en Tarragona; apuntes para su historia y bibliografía*, Imprenta de J. Pijoán, Tarragona, 1916.

HERNÁNDEZ ROYO, Pura: *La imprenta valenciana de la familia Mey-Huete en el siglo XVI: producción y tipografía*, tesi doctoral, Departament de Filologia Espanyola, Universitat de València, València, 1994.

FERNÁNDEZ VEGA, María del Mar: «Jerònima Galés. Una impressora valenciana del siglo XVI», *La memoria de los libros. Estudio sobre la historia del escrito y de la lectura en Europa y América*, p. 405-434, Instituto de Historia del Libro y de la Lectura, Salamanca, 2004.

CORBETO LÓPEZ, Albert: «Notas para el estudio de las impresoras españolas (siglos XVI-XVIII)», *Más que viudas y huérfanas: Mujeres en el mundo editorial*, Centro Cultural de España en México, México, 2008.

GREGORI ROIG, Rosa Maria: «Jerònima Galés», *Diccionari Biogràfic de Dones*, núm. 4.037, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

GREGORI ROIG, Rosa Maria: *La impressora Jerònima Galés i els Mey (València, segle XVI)*, Generalitat Valenciana, València, 2012.

CAPSIR MAIQUES, Sandra, i VIU RODRÍGUEZ, Maria: «Jerònima Galés, la impressora lluitadora», *Dones valencianes que han fet història*, p. 16-17, edicions Bromera, Alzira, 2018.

EGOSCOZÁBAL CARRASCO, Pilar, i ROBLES SÁNCHEZ, María Victoria: «Las primeras impresoras españolas. Mujeres en talleres de hombres», *Mujeres emprendedoras entre los siglos XVI y XIX*, p. 9-21, Ministerio de Economía, Industria y Competitividad, y Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad, Madrid, 2019.

GREGORI ROIG, Rosa Maria: «Jerònima Galés», a Antoni Furió (ed.): *Quinze dones valencianes*, Editorial Afers, Catarroja, 2020.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

GARCI-LARA CATALÀ, Elia

València, 1850 – València, 1910

Inventora de la rentadora mecànica

El 1890 patenta un projecte de rentadora mecànica, formada per diverses màquines: des de la que classifica els diferents tipus de roba fins a la que, un cop ensabonada, aclarida, escorreguda mitjançant un hidroextractor centrífug, acaba assecant-la a l'aire lliure o mitjançant l'aire calent d'una estufa, planxant-la i plegant-la.

De fet, tot i presentar-se com una rentadora, és una multimàquina classificadora-rentadora-assecadora-planxadora-plegadora.

No sembla que aquesta màquina complexa s'hagi fabricat i ha estat oblidada durant decennis.

Aquest projecte de rentadora mecànica més endavant serà substituïda per una rentadora moguda per energia elèctrica, com el model patentat i comercialitzat el 1934 per Alfons Bru i Juan.

És ara reivindicada per diverses institucions científic-tècniques: la Universitat Politècnica de Catalunya, el Museu Nacional de la Ciència i la Tècnica de Catalunya, i la gent de la comarca de La Safor.

Bibliografia sobre:

CAPSIR MAIQUES, Sandra, i VIU RODRÍGUEZ, Maria: «Elia García-Lara Català, la inventora de màquines», *Dones valencianes que han fet història*, p. 24-25, edicions Bromera, Alzira, 2018.

ARMENGOL, Montse, i SERRA ROTÉS, Rosa: «Indústries del rentar», *Eix, Cultura industrial, tècnica i científica*, núm. 9, p. 28-45, Museu Nacional de la Ciència i la Tècnica de Catalunya, Terrassa, 2020.

«Elia Garci-Lara Català, la dona que va patentar la rentadora», *Gent de La Safor*, 2021.

Mujeres inventoras y patentes que han hecho historia, Iglobax, 2021.

SALAN, Núria: «Dones, ciència i tecnologia: una carrera de fons», blog de CIT/UPC.

FRANCESC ROCA i ROSELL

GIBERT de SASTRES, Maria dels Socors

Barcelona, 1760 – Barcelona, 1825

Empresària impressora i llibretera

Filla de l'impressor Carles Gibert i Tutó, es casa amb Antoni Sastres, qui cap el 1795 és regent de la impremta familiar. Es coneix que allí el 1807 imprimeix el llibre *Lícito recreo casero, ó Colección de varios juegos, conocidos comúnmente con el nombre de prendas*.

Amb la guerra del francès, marxa de Barcelona, amb el seu espòs, per a instal·lar-se a Reus, on continuen amb la impremta i obren una llibreria. Envidua poc després, i continua amb la impremta i la llibreria, adoptant el cognom del seu espòs, encara que no queden exemplars impresos amb el seu nom ni amb el del seu marit.

És fervent partidària de la Constitució de Cádiz, com es desprèn de diversos anuncis publicats al *Periódico político y mercantil de la villa de Reus*, del 30 d'octubre de 1813: «En la librería de la viuda Sastres se hallará la Constitución política de la monarquía española, el catecismo político arreglado a la Constitución» i d'altres. La llibreria és també un punt de subscripció a diverses publicacions, com ara el *Redactor general de Cataluña*, publicat a Vic, i, potser fruit del seu eclecticisme, *El Centinela de la Patria en Reus*, un periòdic ultraconservador que es publica a Tarragona.

Com altres llibreries de l'època, procura diversos serveis i encàrrecs als ciutadans, per exemple publicitar cases de lloguer o centralitzar lliuraments dels recaders de la comarca a particulars.

El 1814, amb l'arribada de l'absolutisme, es trasllada a Barcelona, obrint la botiga al carrer de la Bòria o de la Boqueria. Es troben ja impresos d'ella el 1815, i recupera algunes de les publicacions populars d'acudits i juguesques impreses a principis de segle junt al seu espòs.

El 1817 canvia el nom de la impremta «Viuda Sastres» pel d'«Oficina de la Viuda Sastres e hijos», i es trasllada al carrer d'Escudellers. El 1820, a l'inici del trienni liberal, el nom és «Imprenta Nacional de la Viuda Sastres e hijos», i està situada al carrer de Petritxol.

Bibliografia sobre:

AGUADÉ, Enric: *Impressors i llibreters a Reus: 1720-1900*, Centre de Lectura, Reus, 1996.

COMAS i GÜELL, Montserrat: *La impremta catalana i els seus protagonistes a l'inici de la societat liberal (1800-1833)*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2009.

GIL ESTALLO, Maria dels Àngels

Mataró, 1950 – Barcelona, 2024

Economista i professora universitària

Filla segona d'Ismael Gil i Teresa Estallo.

El 1953 la família canvia la llum del Mediterrani per la boira de Lleida, on comença la educació primària a l'escola del Corazón de María. El 1963 es matricula a la Escuela Normal per començar, com ja ha fet la seva germana Victoriana, els estudis de Magisteri, que acaba el 1966.

Cursa Peritaje Mercantil (1966-68) a l'Escuela de Comercio de Lleida i sense interrupció cursa per lliure els estudis de Profesorado Mercantil a l'Escuela Universitaria de Estudios Empresariales de Sabadell, entre els anys 1969 i 1971, mentre a Lleida fa classes i ja es comença a interessar per temes d'economia local.

Acabat el professorat es trasllada a Barcelona per progressar a la Licenciatura en Ciencias Económicas y Empresariales – Rama Economía de la Empresa a la Universitat de Barcelona. El 1975 n'obté la Llicenciatura.

En paral·lel als seus estudis, entre els anys 1972 i 1975 és cap del Gabinet d'Estudis de l'empresa Transportes de Barcelona, on treballa i impulsa diferents projectes innovadors i on coneix el qui serà, des del 1977, el seu espòs, Jordi Pascual Escutia, també economista, i després catedràtic d'Història de les Doctrines Econòmiques, a la Facultat de Ciències Polítiques, Econòmiques i Comercials, de la Universitat de Barcelona.

Decidida a continuar la seva formació acadèmica de doctorat en economia es trasllada a Alcalà d'Henares, per treballar com a Profesora Ayudante en aquesta seu de la Universidad Complutense de Madrid (1976) que després es convertirà en la renascuda Universidad de Alcalá (UAH), on imparteix classes d'Organització d'Empreses com a Profesor Adjunto.

El 1979 es doctora en Ciencias Económicas y Empresariales, amb una tesi titulada *Política Económica de la Empresa Pública*, sota la direcció del professor

Santiago García Echevarría. Continua a la UAH com a Professor Adjunto tres anys més.

El 1982 torna a la Facultat de Ciències Empresarials de la Universitat de Barcelona com a Professor encargado de curso i el 1984 guanya una plaça de professor titular d'Universitat a aquesta Facultat, combinant docència i recerca dedicada especialment a l'organització d'empreses.

El 1991 es trasllada a una altra universitat acabada de crear, la Universitat Pompeu Fabra (UPF), amb l'encàrrec de posar en marxa la Diplomatura en Ciències Empresarials, dins de l'Escola Universitària en Ciències Empresarials, de la que n'és la primera directora (1991-94). Són uns anys d'intensíssim treball, molt productius, amb grans companys i amics.

Un cop engegat aquest projecte és cridada a una altra universitat acabada de crear: es trasllada en comissió de serveis a la Universitat Oberta de Catalunya (UOC), on crea un gran equip, tant des del punt de vista professional com personal, per desenvolupar el primer estudi a Espanya totalment en línia del que després seria Administració i Direcció d'Empreses.

Amb el projecte de la UOC ja en marxa, el 1997 torna a la UPF, on fa classes a l'Escola de Relacions Laborals. Durant molts anys forma també part del consell consultiu de l'Escola Universitària del Maresme, adscrita a la Universitat Pompeu Fabra. En aquesta època fa viatges per impartir conferències i cursos d'estiu a diferents universitats d'Iberoamèrica (1990 Nicaragua, 1998 Mèxic, 2001 Cuba i 2003 Bolívia).

Entre els molts llibres i articles que publica, destaca especialment *Cómo crear y hacer funcionar una empresa* (ESIC Editorial), en el qual transmet, de manera especialment didàctica i engrescadora, els seus amplis coneixements sobre creació i gestió d'empreses. Al llarg dels anys, aquest llibre es converteix en una font d'inspiració per a nombrosos estudiants, professionals i empresaris, i es mostra ben útil per a molts professors universitaris, que el fan servir com a llibre de text en les classes d'Introducció a l'Economia i Administració d'Empreses.

En reconeixement de la seva activitat docent, investigadora i de gestió, el 2009 rep l'acreditació com a Catedràtica d'Universitat i el 2013 el premi del Consell Social de la UPF a la Qualitat Docent.

Sempre disposada a entomar nous reptes, és valenta i pionera en molts aspectes, acostuma a trencar amb naturalitat sostres de vidre, i assolir fites acadèmiques i professionals inesperades en el seu temps per a les dones. Destaca especialment en la capacitat de crear i fer funcionar grups humans per organitzar i posar en marxa noves institucions o estudis, això sense descuidar la seva dedicació infinita a la família (espòs, dos fills, dos nets) i a les grans amistats que fa durant tota la seva vida. Innumerables companys, col·laboradors i exalumnes la recorden per la seva determinació, qualitat humana i empatia i la seva actitud sempre oberta i disposada a escoltar.

Bibliografia de:

La familia: Claves para una correcta gestión de las personas y situaciones familiares, Amat Editorial, 2007.

Emprende. Convierte tu sueño en realidad, amb Fernando Giner de la Fuente i la col·laboració de Jordi Martí Pidelaserra, ESIC Editorial, 2011.

Cómo crear y hacer funcionar una empresa, amb la col·laboració de Fernando Giner de la Fuente, ESIC editorial, 9na. edició, 2013.

Bibliografia sobre:

RODRÍGUEZ ARDURA, Inma: «M. dels Àngels Gil Estallo. In Memoriam», *Blog dels Estudis d'Economia i Empresa*, Universitat Oberta de Catalunya, 12 gener 2024.

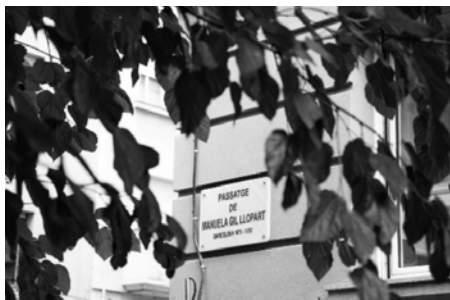
JORDI PASCUAL ESCUTIA I ÀNGEL JAVIER GIL ESTALLO

GIL i LLOPART, Manuela

Barcelona, 1875 – Barcelona, 1952

Gestora patrimonial i benefactora

Neix en el si d'una família burgesa, essent la cinquena de 5 germans. El seu pare és Leopold Gil Serra, nascut a Barcelona el 1826, enginyer industrial, mort el 1911, i germà de Pau Gil Serra, mecenes de l'Hospital de Sant Pau, a Barcelona. El seu avi patern és Pere Gil Babot, comerciant, empresari, banquer, mecenes, col·leccionista d'art, i un dels promotors de la Societat Catalana per a l'Enllumenat per Gas, constituïda a Barcelona el 1843. La seva mare és Carme Llopart Xiqués, nascuda a La Habana el 1838.

A la mort del seu pare, hereta la torre que la família té al Turó de Monterols, a Barcelona. La finca té una casa de camp i lleure, una capella dedicada a la Mare de Déu de la Immaculada, i grans jardins amb arbres, un llac, una cascada, un mirador i una gruta, tot molt del gust de les classes benestants de l'època. La propietària era Eulàlia Serra Cabañes, qui la dona en herència al seu nebot Leopold Gil Serra.

Manuela té la intenció de convertir el Turó de Monterols en un parc públic, però el procés de la transacció s'atura per l'esclat de la guerra 1936-1939.

El 1946 cedeix gratuïtament la finca a l'Ajuntament de Barcelona, perquè la converteixi en un parc públic.

El 1947, l'alcalde de Barcelona, Josep Maria Albert i Despujol, inaugura el nou parc, però sense cap referència a la donació.

El 2024, d'acord amb l'aprovació, per unanimitat del Ple de l'Ajuntament de Barcelona, essent alcalde Jaume Collboni i Cuadrado, se li ret homenatge, canviant el nom del Passatge d'Hercegovina, a tocar del Parc del Turó de Monterols, pel de Passatge de Manuela Gil Llopart.

Bibliografia sobre:

RODRIGO y ALHARILLA, Martín: «La família Gil», *Empresarios catalanes en la Europa del siglo XIX*, núm. 4, pròleg de Pere-A. Fàbregas i Vidal, Biblioteca de Historia del Gas, Fundación Gas Natural, Barcelona, 2010.

AJUNTAMENT de BARCELONA: «Canvi de nom del passatge d'Hercegovina per Manuela Gil Llopart», Districte de Sarrià-Sant Gervasi, Barcelona, 16 octubre 2024.

NATALIA AVELLAN

GIRONELLA i LLOBET, Anna

Barcelona, 1881 – Ciudad de México, 1967

Gestora patrimonial i filantropa

Anna Alberta Felícia Gironella i Llobet, filla de Josep Gironella Dalmau, natural de Manresa, i de Ramona Llobet i Gardella, de Barcelona.

Es casa el 1906 amb l'empresari surer Artur Mundet i Carbó, natural de Sant Antoni de Calonge, el qual pare, l'empordanès Llorenç Mundet i Corominas, ja era, des del 1865, un productor de suro consolidat, que havia apostat per internacionalitzar el negoci, enviant el fill gran, Josep, a New York i a Canadà, on munta diverses fàbriques, i el fill petit, Artur, a Mèxic, on també aixeca una factoria, a Las Trarcas.

Un cop casats, s'estableixen a Mèxic, i tenen 5 fills: Artur, Josefina, Teresa, Anna i Ramona. Tot i que els moments històrics no són massa favorables als negocis, car el 1910 esclata la Revolució Mexicana, superen les dificultats i van endavant, aprofitant els rèdits del suro per a entrar progressivament en altres activitats: dels taps de suro passen als conglomerats, un producte de més nivell, i d'aquí a un invent que els proporciona fortuna, i que té el curiós nom de *corcholata* o, en altres paraules, el clàssic tap metàl·lic amb una làmina d'aglomerat de suro. El pas següent és: de fabricar taps i envasos a produir-ne el contingut, perquè els alts marges que deixen aleshores les begudes refrescants fan que la seva producció sigui un negoci molt atractiu.

Cap al 1915, Artur Mundet comença a comercialitzar el *Sidral Mundet* — una beguda carbonatada feta a partir de suc de poma, sotmès a un procés de pasteurització, per a evitar-ne la fermentació—, que amb els anys es converteix gairebé en la beguda nacional de Mèxic i els fa entrar de ple dret entre les grans fortunes del país.

El 1929 aconseguixen la distribució de Coca-Cola a Mèxic, quan al país aquesta beguda encara era desconeguda. La relació comercial dura fins al 1936. I el 2002 la marca Sidral Mundet és adquirida per aquesta multinacional, que n'esdevé la propietària i productora.

Conjuntament amb el seu espòs, mort l'hereu, Artur, el 1934, després d'una llarga malaltia, dedica tota la seva fortuna a la caritat i la filantropia, a través de la creació de nombroses obres benèfiques i culturals, tant a Mèxic com a Catalunya. A Mèxic són abundants les seves donacions per a millorar les condicions de vida de les persones vulnerables, com ara els Asils García Torres i (el 1940) la Casa Arturo Mundet. En terres empordaneses creen el 1934 la Germandat Arturo Mundet, una entitat benèfica que es dedica a activitats de suport a la cultura.

L'acte que més transcendència i ressò polític té és la donació, el 1954, de 40 milions de pessetes a la Diputació de Barcelona, per a la construcció del nou recinte de la Casa de Caritat (aleshores al Raval, avui el CCCB) a la Vall d'Hebron. La donació, en 10 tongades de 4 milions de pessetes cadascuna, a l'Oficina de Via Laietana, del Banc Mercantil i Industrial, acaba donant lloc a les *Llars Anna Gironella de Mundet*, simplement conegudes com a Llars Mundet, inaugurades el 1957. Com que la donació es fa en el lloc d'origen d'Anna Gironella, el seu nom és el que queda establert en el document de donació, a petició expressa del seu espòs, qui vol que el centre assistencial porti el nom de Gironella, a perpetuïtat i de forma ostensible.

El 1954, la Diputació de Barcelona atorga a Anna Gironella la Medalla d'Or de la província. Al recinte de les Llars Mundet, es troben els busts d'ella i del seu espòs, obra de l'escultor mexicà Alfonso del Cueto; el monument és inaugurat el 2007, coincidint amb el 50è aniversari de la inauguració de les Llars. Des de 2009, Anna Gironella té dedicada una plaça a Barcelona, i un institut ubicat al Recinte Mundet porta també el seu nom.

Bibliografia sobre:

TRIBÓ i TRAVERIA, Gemma: *El Campus Mundet: un entorn per descobrir: patrimoni, medi natural i sostenibilitat*, p. 119-122, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2008.

VILLASANA VILLALOBOS, Ramiro: *La inversión extranjera directa española en México: fundamentación y retrospectiva (1950-2013)*, Editorial Universitaria de Guadalajara, Guadalajara, 2015.

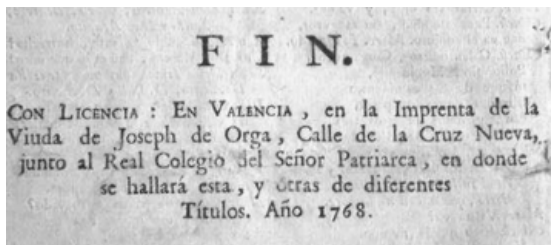
VALERO CARRERAS, David: «L'empresari que va vendre el seu suc de poma a Coca-Cola», *Diari ARA*, Barcelona, 28 novembre 2020.

GÓMEZ DE ORGA, Antonia

València, 1715- València, 1780

Empresària del sector de la impremta

Filla de l'impressor Manuel Gómez, de qui aprèn la professió.

Es casa amb l'aragonès Joseph Jaume de Orga i Ximeno, format a l'estranger i tipògraf de la saga dels Bordazar, hàbil en la creació d'estampes, i amic d'intel·lectuals com Gregori Maïans i Siscar.

Poc després del casament, el matrimoni es trasllada a Madrid, on obre la seua pròpia impremta, aconseguint ser els impressors d'*El Mercurio Histórico y Político*, el diari més important de l'època, que a vegades arribava als 5.500 exemplars al mes.

Però la mort de Joseph en 1756 desestabilitza la llar i el negoci, i, pocs anys després, Antonia ha de tornar a la seua València natal, amb els seus 4 fills, a causa dels deutes contrets.

Amb l'ajut de la seua família i del que pot salvar (dues velles premses, rescatades del desastre econòmic familiar), funda una nova impremta, al costat del Reial Col·legi del Senyor Patriarca (també anomenat Real Colegio de Corpus Christi), i pròxim a la Universitat Literària.

Aprofitant l'oberturisme de Carles III a favor de la Il·lustració i del Despotisme il·lustrat, obté un gran èxit a causa de la seua clara visió comercial, perquè combina els treballs cuidats i elitistes, destinats a públics minoritaris, amb la impressió de comèdies soltes, de gran demanda popular, com clàssics llatins o les comèdies teatrals de Pedro Calderón de la Barca, Lope de Vega Carpio i altres autors insignes, de gran popularitat en el segle XVIII, que són venudes tant per llibreters ambulants, com per xicotets establiments, com Carsi, Donday, Fuster, etc., fins a la llibreria més gran, que és la de Minguet.

Tot això sense abandonar la gran qualitat dels seus gravats, que li permeten fer autèntiques obres d'art, com les calcografies del 3er Centenari de Sant Vicent

Ferrer (obra de Vicente Galcerán y Alapont, que inclou un combat naval en el riu Túria) o imprimir les prestigioses col·leccions d'editors il·lustrats valencians, com Joan Batiste Muñoz i Ferrandis.

En el seu testament, «*encomana la seua ànima a Déu i deixa el cos a la terra*». A la seua mort, el negoci passa a ser regentat pels seus fills, Joseph i Tomás de Orga Gómez, dinastia que, junt amb els Monfort i els Bordazar, són els impressors més destacats a València durant el segle XVIII.

Sandra Capsir Maiques i Maria Viu Rodríguez, en la seua obra *Dones valencianes que han fet història*, l'anomenen com «una de les impressores més importants del segle XVIII».

Des de 2023, un carrer de la ciutat de València porta el seu nom.

Bibliografia sobre:

SERRANO MORALES, José Enrique: *Reseña histórica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia, desde la introducción del arte tipográfico en España hasta el año 1868, con noticias bio-bliográficas de los principales impresores*, imprenta de F. Domenech, Valencia, 1898-1899.

LAMARCA LANGA, Genaro: *Las librerías de Valencia en la segunda mitad del siglo XVIII*, *Bulletin Hispanique*, tome 99, «*Les livres des espagnols à l'époque moderne*», éd. Université Michel de Montaigne, Bordeaux, 1997.

BAS MARTÍN, Nicolás Joaquín: *Los Orga: una dinastía de impresores en la Valencia del siglo XVIII*, colección Instrumenta Bibliológica Arco Libros, La Muralla, Madrid, 2005.

FUENTE, Mercedes de la: *Antonia Gómez de Orga, el nobilísimo arte de imprimir*, *Valencianas célebres y no tanto* (s. XIII-XXI), p. 71-76, Conselleria de Presidencia, Generalitat Valenciana, Gràfiques Vimar, Valencia, 2009.

NICOLÁS JOAQUÍN BAS MARTÍN

GUILLÉN i PIJOÁN, Montserrat

Melilla, 1946 – Barcelona, 2025

Empresària del sector de la restauració

Filla dels restauradors Jaume Guillén i Lola Pijoan, s'inicia a la cuina familiar a la masia Can Borrell, a Meranges, a 1.550 metres d'altitud.

Es forma posteriorment al restaurant La Venta, a la falda del Tibidabo, al final alt del «Tramvia Blau», a Barcelona, establiment que regenten Fernando Amat i Paco Bosch. Aquests li ofereixen que assumeixi la direcció culinària del restaurant. Al respecte, va a Donostia, a visitar Juan Mari Arzak, qui li recomana contacti amb un parell de joves de la «nova cuina basca», com José Luis Odriozola i Eloy Lanciego, amb els qui canvia la orientació culinària del restaurant, naixent així la «nova cuina catalana».

L'any 1980 obre el restaurant *MG*, al barri de Galvany, de Barcelona, amb la col·laboració de diversos artistes, com la gràfica del valencià Francesc Xavier Errando i Mariscal (conegut com Xavier Mariscal), la imatge de l'argentí America Sánchez, l'interiorisme del barceloní Carles Riart Llop, la il·luminació del londinenc Gabriel Ordeig Cole, la crítica del periodista Llorenç Torrado i Valls, i l'atreviment d'oferir espais singulars per al peix cru. El local es converteix en un referent de la nova cuina catalana, destacant per la seva estètica moderna, la seva aposta per la creativitat, la innovació i la fusió culinària. Fa allí una aposta decidida per la nova cuina catalana, amb ingredients innovadors com ous de guatlla, peix cru o cresta de gall. Però la vida d'aquest restaurant no és massa llarga.

El 1984, amb la seva parella, l'artista Antoni Miralda i Bou (creador del pagà i artístic «sant Stomak»), funda l'*Internacional Tapas Bar & Restaurant*, al barri de TriBeCa, del Baix Manhattan, a New York, on introdueix les tapes i el pa amb tomàquet als Estats Units d'Amèrica. El restaurant esdevé molt popular, contribuint a la projecció internacional de la cuina catalana. El crític del *The New York Times*, Craig Claiborne, dedica dues planes a lloar la seva cuina, consolidant-la com una ambaixadora de la cultura catalana. Figures com Andy Warhol, Robert de Niro i Jean-Michel Basquiat en són clients habituals. Tanca a l'estiu del 1986, essent substituït per un altre restaurant, de nom català, el Cavallet de Mar.

Participa també en projectes gastronòmics a Miami i a Japó, així com a Alemanya, Buenos Aires, França, Kansas City i Suïssa.

Juntament amb Miralda, impulsa el projecte *FoodCultura*, una entitat sense ànim de lucre per explorar qüestions sobre les identitats humanes i els rituals universals i les estratègies per a preservar i transmetre la cultura culinària, centrant-se en la intersecció entre cuina, art i ciència.

Bibliografia de:

1976, *Restaurante Can Borrell, Meranges, Cerdanya*, 2021.

1979, *Restaurante La Venta, Barcelona*, 2021.

Bibliografia sobre:

VALL, Toni: «Montse Guillén: Menjarem insectes, n'estic segura», *Diari Ara*, Barcelona, 21 maig 2024.

F. E.: «Mor la cuinera i ambaixadora de la gastronomia catalana Montse Guillén», *El punt Avui*, Barcelona, 20 abril 2025.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

GUIMERÀ ROCAFORT, Vicenta

Morella, 1805 – Morella, 1877

Empresària del sector tèxtil

Casada amb Joan Giner, el 1844 compra el molí Zurita, indispensable per al funcionament de la fàbrica tèxtil que el matrimoni posseeix a la vora del riu Bergantes, prop de Morella.

Envidua aviat i es fa càrrec de l'empresa. Se la reconeix com una dona emprenedora i és la figura principal de la fàbrica, en la que el 1871 funciona una màquina de vapor de 80 CV. A la fàbrica s'hi fa tot el cicle de producció: escaldat, rentat i cardat de la llana, filat, tint i teixit, a més d'acabat i aprest final de la tela.

Entre 1870 i 1876 es construeixen els principals edificis d'un complex fabril. Es tracta doncs d'una fàbrica que segueix el model català de colònia industrial,

en el que els treballadors i treballadores disposen d'habitatge, escola i ermita junt a la fàbrica.

A la seva mort, el 1877, se'n fa càrrec el seu fill Joan Giner Guimerà.

El 1885 es construeix una xemeneia de 40 metres d'alçada. El 1896 hi estan censades 121 persones, i dona treball, directament i indirecta, a unes 400. El 1904 hi funcionen 40 telers.

Joan Giner Guimerà mor el 1907, passant l'empresa a mans de les seves filles Pilar i Dolors Giner Carpa. Fins l'any 1926, en que la fàbrica, amb 46 telers, tanca definitivament.

Després d'importants treballs de rehabilitació iniciats en els anys 90 del segle XX, el complex fabril s'ha transformat en un gran espai de foment socioeconòmic de la comarca d'Els Ports, doncs està dotat de casa rural, piscina, diversos circuits d'aventura, zona esportiva, espais enjardinats, parcs infantils, i acull el Centre de Formació i Innovació Turística de Morella i Els Ports.

FRANCESC ROCA i ROSELL

GUMFAUS CULI, Maria

Santa Coloma de Gramenet, 1922 – Terrassa, 1998

Empresària de torneria de fusta

Neix en un entorn pràcticament rural. Tot i que només aprèn a cosir i de lletra, no deixa mai de llegir per formar-se contínuament.

Es casa amb Pere Font, torner, i plegats munten un negoci de fusta a Sant Pere de Torelló. Fabriquen molts tipus de productes, però especialment jocs d'escacs de boix.

Mentre el seu espòs surt a vendre, ella duu l'organització de l'empresa i l'administració: serveix les comandes, pinta les peces de fusta tornejada, organitza el magatzem, tracta la compra d'avellaner, boix, faig, pollancre, etc., contracta personal i incorpora nova tecnologia —amb màquines semiautomàtiques—.

És a dir, atorga al negoci un estil industrial, passant de ser un taller familiar a una indústria.

L'empresa té successives ampliacions; la darrera, el canvi de localització de Sant Pere de Torelló a Ripoll, que coincideix amb la crisi iniciada el 1973, i ha de tancar les portes. Però l'any següent, lluny de defallir, obre una nova empresa en el sector tèxtil.

Bibliografia sobre:

FONT, Àngel: «Torneria de fusta Vídua de Josep Gumfaus», *Empresàries de Catalunya, Personatges de Catalunya*, 3er volum, p. 10-11, Models Photo, SL, Barcelona, 1998.

INSTITUT CATALÀ de les DONES: «Maria Gumfaus Culi», *Dones d'Empresa*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2009.

INSTITUT CATALÀ de les DONES

H

HAMMERL, Clara

Bromberg, 1858 – Rufino, 1931

Empresària directora d'entitat financera i mestra d'escola

Filla d'un alemany maquinista de tren, que ho fa tot per donar una educació superior a la filla gran.

Mestra i pedagoga alemanya, es casa a Berlin el 1889 amb Guillem Cifre de Colonya, també mestre, intel·lectual i propietari agrari mallorquí, qui el 1879 havia fundat a Pollença (Mallorca) la primera escola per a nens i nenes, seguint els postulats trencadors de la Institució Lliure d'Ensenyament (ILE), un projecte pedagògic avançat, totalment pioner al sud d'Europa.

En aquesta escola no s'hi matriculen només els fills de la burgesia, sinó també els de la classe treballadora, dels pagesos, dels menestrals. Àdhuc s'hi fan classes per a adults.

El 1880, el seu espòs havia creat una entitat bancària insòlita, la *Colonya Caixa d'Estalvis de Pollença*, ideada expressament per fomentar l'estalvi entre els alumnes de l'escola creada l'any anterior, i que, arran de l'èxit, ràpidament s'obre a la classe treballadora. Si en principi la creació de l'entitat vol ser un recurs educatiu per inculcar el valor de l'estalvi, aviat serveix com a eina en sí mateixa per ajudar a sortir de la misèria les classes més desvalgudes.

Clara és una mestra prussiana altíssima, molt rossa, luterana, ferma, de mirada franca i profunda, extremadament estricta en temes aleshores tan poc coneguts a la Pollença de l'època com la higiene. La seva enormitat en tots els aspectes, tant en el físic com en el moral, trenca els esquemes de la Mallorca rural i tancada del moment.

Descobreix que hi ha un món entre ells i els mallorquins de l'època. Per a ella, mentir és pecat capital i la higiene casolana és suprema. Té una fermesa moral indestructible, gens propensa a l'espontaneïtat ni a la tolerància, ni a aquells aspectes del caràcter llatí que poden derivar fàcilment en corrupció i rebuig de les normes escrites. Per a un mallorquí d'aleshores, la llei és una cosa que s'ha d'esquivar, més que no pas una norma a complir; i per aquí, ella no hi passa.

Exerceix de mestra a l'escola trencadora del seu espòs, abocant-se en les corals i el cant, on els nens i les nenes poden aprendre francès i alemany. Després, comença a encarregar-se de la hisenda familiar, així com de la educació dels seus tres fills (Antònia, Guillem i Emma) a casa, com si d'un mestre infantil es tractés.

El 1900, la filla petita, Emma, mor de diftèria amb sols cinc anys. El pare no ho pot superar. La depressió se'l menja per dins, a la qual s'afegeix una situació econòmica complicada, relacionada amb les propietats i les explotacions agràries que posseeix, i es va enfonsant, fins que el 1908 es suïcida a Lion, llançant-se al Roine.

Ella, lluny d'arronsar-se i quedar sota l'ombra del difunt, es posa ràpidament al capdavant de l'escola, de la família i, sobretot, de la Caixa, com a directora de l'entitat, fins el 1916. És, per tant, la primera dona a dirigir una entitat financera a l'Estat espanyol, i segurament també una de les primeres d'Europa. Aquest fet és mal vist per la societat més conservadora de Pollença, que, a més de no acceptar el fet que fos estrangera i luterana, considera que fa tasques impròpies d'una dona.

Per fomentar l'associacionisme, crea diverses mutualitats, com ara la *Societat de Socors Mutu*, la *Societat d'Antics Alumnes*, o la *Cooperativa dels Ferrers*.

Acabada aquesta etapa, canvia la missió de Pollença pels fills. Tot i que la seva filla Antònia es promet amb un noi que no li agrada gens, segueix els seus descendents fins a la mort. Recorren diversos països amb la intenció de traslladar-se a Berlín, però el començament de la guerra 1914-1918 els fa canviar d'idea. Durant uns anys, ella viu a Oregon, als EUA, on el seu fill Guillem estudia la carrera d'enginyer. Restablerta la relació amb la filla Antònia, se'n va a viure amb ella i el gendre, a Rufino, prop de Rosario, a Argentina.

Des de l'any 2012 l'Institut d'Ensenyament Secundari del Port de Pollença porta el seu nom. L'any 2013 és declarada filla adoptiva de Pollença. El 2018 l'Ajuntament de Pollença lliura els primers Reconeixements Clara Hammerl, distinció que té com a objectiu donar visibilitat a les dones dedicades i apassionades amb la seva feina. El seu bust a Pollença és obra de l'escultora pollencina Georgina Gamundi Vives.

Bibliografia sobre:

SALAS VIVES, Pere: *Clara Hammerl, una dona de paraula*, El Gall Editor, Pollença, 2016.

PONS, Pere Antoni: *Clara Hammerl, la gran dona al costat del gran home*, El Temps, 29 desembre 2016.

SINCA i ALGUÉ, Genís: «Clara Hammerl», «Elles: 18 dones invisibles de la nostra història», *Diari ARA*, 11 setembre 2017.

HAZELIP, Emilia (Emilia ESPINOSA)

Barcelona, 1937 – Carcassona, 2003

Economista agrària

Emilia Espinosa que, des de la seva llarga estada a Estats Units, signa com a Emilia Hazelip, marxa als 17 anys a estudiar Lletres i Belles Arts, primer a París, i després a Boston. El 1961 decideix aprendre a teixir manualment a Mèxic, i fins el 1971 viu a Califòrnia, tot assajant models alternatius de comportament. De retorn a Europa, segueix experimentant diverses fórmules de conreu de la terra, entre el Camp de Tarragona i diversos punts d'Occitània, sempre amb la idea de definir un model d'agricultura sostenible o biològica.

El moment decisiu és al 1977, quan entra en contacte amb les aportacions del microbiòleg japonès Masanobou Fukuoka, que donaven base científica a una intuïció de Hazelip: es posa en dubte la racionalitat econòmica de l'agricultura nascuda al Neolític, que d'ençà el XIX i de forma creixent i accelerada consumia adobs químics, pesticides i altres fàrmacs, màquines, energia no renovable. Al 1995 edita, a Black Mountain (North Carolina) un vídeo amb text seu: *The Synergetic Garden*. Les terrasses i l'hort urbà, sense química, i sense maquinària, són el model de l'agricultura alternativa. Fins i tot foragitant l'acció de la rella que destrueix, diu, la capacitat d'autoreproducció dels conreus: «*arar (...) precipita la mineralización del humus al mezclar los gases atmosféricos con la materia orgánica*». Sintonitza així amb les aportacions dels ecologistes australians Bill Mollison i David Holmgren a l'entorn del que el 1978 en van dir *permacultura*, un nou concepte derivat de la fusió d'«*agricultura*» i «*permanent*».

Als anys 1990 participa en iniciatives puntuals d'agricultura alternativa (amb implicacions sobre el funcionament del conjunt de les economies locals) als Països Escandinaus, a Canadà, de nou a Estats Units i al desert de Kalahari. Els seus textos es difonen en diversos formats, en diversos suports, i en diverses llengües: anglès, francès, castellà, italià. Per exemple, a Firenze, al 2014, un col·lectiu anomenat «Emilia Hazelip» edita *Agricultura sinergica: le origini,*

l'esperienza, la pratica. O amb Fukvoka, esboca un treball titulat *The global environment and the potential for human survival*.

Segons la secció britànica de la WWOOF (*World Wide Opportunities on Organic Farms*), el seu llegat es pot sintetitzar així: «*Emilia Hazelip was a Catalan born organic gardener who pioneered the concept of synergic gardening*».

Bibliografia de:

The synergistic garden, Black Mountain, NC, 1995.

Agricoltura sinèrgica, Limós, 1996.

Agricoltura sinèrgica: le origini, l'esperienza, la pratica, Firenze, 2014.

Bibliografia sobre:

SOCIETAT CATALANA D'ECONOMIA: «Emilia Hazelip», *Panells de dones economistes catalanes referents*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2021.

ROCA i ROSELL, Francesc: «Hazelip, Emilia (Emilia Espinosa)», *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na. edició, p. 355-356, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

FRANCESC ROCA i ROSELL

HOERLER NEIER, Elsa

Saint Gallen, 1908 – Barcelona, 2001

Economista analítica

Estudis d'Economia a la Universitat de Bern, el 1932, presenta com a tesi de llicenciatura, *Das Monopolinder Schweizerrischen Electricitätswirtschaft* (*El monopoli a l'economia elèctrica suïssa*). Després d'estades a London, Paris i Madrid, treballa des dels anys 1930 a Barcelona, a una empresa de representacions comercials i s'hi instal·la de per vida.

El 1945 publica *De las crisis económicas*. Al pròleg explica la seva «indignación»: quan l'esclat de la crisi de 1929, mentre estudia a Bern (Suïssa), no havia conduït a cap autocrítica: «ningún economista —ni europeo, ni americano— se preguntaba por qué una teoría

considerada como científica durante 60 años había fracasado». La gran ruptura teòrica de 1870 de Jevons —i seguida per tota l'Economia neoclàssica— qüestionada per una noia suïssa que és a punt de marxar a Barcelona. Cap de les polítiques assajades en els 10 anys (1929-1939) que seguiren la 11ª crisi d'ençà 1800 havia funcionat. Segons ella, per la migradesa de les teories de la crisi. Analitzant les economies d'Anglaterra i dels Estats Units amb la construcció d'un diagrama dels anys 1870-1939, amb una corba de preus i una *corba de progrès* (que defineix com la diferència entre producció i generació de deute) arriba a la conclusió que l'excés de deute és més rellevant que la caiguda dels preus. Repassant les fórmules per a reduir el deute, descobreix que la inversió en tecnologia ha accentuat la rigidesa de les empreses: *«se ha hecho partícipe a la maquinaria industrial de la medida humanitaria de reducir la semana de trabajo de 72 a 44 h»*. Com que les necessitats humanes no tenen límits, i ahora no es tracta de tornar a les 72 hores, pensa que *«no existe motivo alguno para procurar 16h de descanso por día a la maquinaria industrial»*, i que es poden implantar 2 tornos de treball.

Analitzant les propostes alternatives, discrepa dels que menysvaloren els sistemes econòmics i parlen d'instint. *«Este precioso instinto se polariza en diversas clases de personas»*. Els protagonistes del boom dels anys 1920 són els empresaris. Però també ho són de la crisi dels 1930. Els protagonistes dels 6 primers anys del sistema soviètic són els obrers. Després serà la planificació. Ara, comparant els dos sistemes, arriba a pensar que *«la Economía de la propiedad privada, en la que una crisis general sanciona cualquier olvido del principio del rendimiento, es un sistema mucho más rígido que el comunista de los planes quinquenales»*.

Comparant l'Economia com a ciència amb altres, arriba a la conclusió que *«la ciencia de la Economía Política, para comprender la causa de las crisis, no ha hecho ni la mitad de las pruebas, experimentos y comparaciones de datos de los que se verifican para poder construir un buen automóvil»* (1945).

Fa cursos d'economia a l'ICESB (*Institut Catòlic d'Estudis Socials de Barcelona*), creat el 1951, i col·labora amb articles de recerca, ressenyes de bibliografia en alemany i en anglès, i notes, a la revista *C.I.E.S. (Cuadernos de Información Económica y Sociológica)*, creada el 1955 i editada conjuntament per la Diputació de Barcelona i la Delegació a Barcelona del Consejo Superior de Investigaciones

Científicas. Per exemple, al 1957 hi publica «Nuevas observaciones sobre la oferta y la demanda, a la luz de recientes experiencias». Una sèrie de tres articles, el 1960, anuncia un tema: «Relación entre la Doctrina Social Católica y las ciencias económicas» (*Cristiandad*, 351-352-353).

Alhora publica articles —mai aplegats— i dicta conferències sobre el que se'n diria «Sistemes econòmics». Per exemple, el 1962 publica, al núm. 371 de la revista *Cristiandad*, un article amb un títol llarg: «Pocos sistemas han perjudicado tanto a la propiedad privada como el capitalismo». El 1971 fa un curs de nou lliçons sobre *Sistemas económicos*, a la Institució Ballesiana de Barcelona: des dels Gremis medievals fins a les Economies mixtes.

El 1956 l'ICESB li publica el seu segon llibre: *Cooperativas de consumo*. Segons ella, algunes experiències concretes del moviment cooperatiu en algunes àrees són experiències exitoses. Presenta les cooperatives d'alguns Estats de l'Europa nòrdica i l'èxit a Ceilan, colònia anglesa, d'una llei de cooperatives de 1942. Deu anys després, publica *Liberalismo y capitalismo*. I vint anys més tard, l'obra que havia insinuat el 1960, i que es titula *Economía y Doctrina Social Católica*.

Del seu pensament, presentem aquestes idees:

«¿Qué hay que decir de esta «tendencia natural al equilibrio» alrededor de la cual en el siglo pasado se hacían girar los planetas, el mundo físico entero y hasta la Economía? (...) El desequilibrio es la esencia de la Economía existente». (1945)

«En los diferentes países, lo que realmente ayudaba al desarrollo de las cooperativas locales era la existencia de una empresa propia de compra al por mayor de los artículos que necesitaban las cooperativas». (1956)

Bibliografia de:

De las crisis económicas, Bosch, Barcelona, 1945.

Cooperativas de consumo, Barcelona, 1956.

Liberalismo y capitalismo, Barcelona, 1967.

Economía y Doctrina Social Católica, Barcelona, 1985.

Bibliografia sobre:

ROCA i ROSELL, Francesc: «L'exemple de Ceilan, per Elsa Hoerler», *El pensament econòmic català*, II, Barcelona, 1994.

CORTÉS i MARTÍ, Josep M.: «La moralidad de la ciencia económica en la Unión Europea: la propuesta de Elsa Hoerler de Carbonell», *Metropolis. Esporas desde Santa Coloma de Gramenet*, agost 2016.

SOCIETAT CATALANA D'ECONOMIA: «Elsa Hoerler», *Panells de dones economistes catalanes referents*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2021.

ROCA i ROSELL, Francesc: «Hoerler Neier, Elsa», *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na. edició, p. 356-358, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

FRANCESC ROCA i ROSELL

I

IBARRA COUS, Maria Antònia

Cervera, 1739 – Cervera, 1805

Empresària impressora

Filla de Manuel Ibarra Marín, que encapçala un taller tipogràfic entre 1735 i 1759, a la mort del seu pare comença a treballar en la impremta familiar, participant dels treballs tipogràfics amb la seva mare, Maria Antònia Cous Benedicto, fins al 1776.

Agafa la direcció del taller el 1776, en morir la seva mare, i manté la impremta, sense defallir, fins la seva mort. Es dedica a instruir els treballadors de premsa i de caixa.

Destaca per la seva aplicació i coneixements per a compondre i imprimir en caràcters grecs, doncs aleshores, a la Universitat de Cervera, era obligatori l'ensenyament d'aquesta llengua, no sols per als que desitjaven conèixer-la, sinó també perquè aquest coneixement era imprescindible per als exercicis dels opositors a les càtedres de gramàtica i de lletres humanes, així com per a l'ensenyament de llurs deixebles. I sembla que en tot Catalunya no es trobava cap altre oficial que sàpigues compondre amb caràcters grecs.

Bibliografia sobre:

GREGORI ROIG, Rosa Maria: «Antònia Ibarra, impressora (segle XVIII)», *Moments històrics de les dones a Catalunya*, p. 156-157, Centre de Recerca Duoda de la Universitat de Barcelona, Institut Català de les Dones, Biblioteca Virtual de Investigación y Docencia Duoda, 2016.

INSTITUT CATALÀ de les DONES: «Maria Antònia Ibarra i Cous», *Dones rurals, Dones de Lleida*, p. 83-84, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2021.

INSTITUT CATALÀ de les DONES

J

JANER CABANYES, Manuela

Tremp, 1696 – Valls, 1760

Empresària del sector del comerç

Filla i germana de botiguers de teixits de llana, a Valls, a Reus, a Santa Coloma i a Barcelona. Així doncs, coneix bé l'activitat comercial.

Es casa amb Francesc Baldrich, candeler de cera de Valls, provinent d'una família que ha invertit part del seu capital en diverses companyies mercantils. El matrimoni té 4 fills i 2 filles.

El 1748 mor Francesc Baldrich, deixant a la seva esposa com a usufructuària de tots els seus béns, nomenant hereu universal el seu fill gran, encara impúber, i establint els imports a lliurar als altres 5 fills.

Manuela aviat mostra les seves capacitats com administradora. Es fa càrrec dels negocis del seu espòs, liquida la procuradoria, compra una casa al carrer de la Cort, a Valls, uns terrenys a la Riba i a Alcover per construir-hi molins paperers, i unes terres prop de Valls. Posa al dia els censos emfitèutics, com també les pensions d'alguns censals. El patrimoni familiar s'incrementa considerablement.

Com a persona pietosa, dedica recursos a la beneficència, i a embellir, amb un retaule dedicat a Sant Antoni de Pàdua, la capella dedicada a Sant Erasme, al monestir de Sant Francesc, aconseguint l'autorització per fer unes tribunes, sobre aquesta capella, per a ús de la família.

En el seu testament, no fa gaire cas de l'establert pel seu marit, millorant els imports a lliurar als fills cabalers i a les filles, i fent constar que aquests capitals havien de sortir dels seus propis béns i no dels de la família Baldrich. No signa el testament perquè no sap escriure.

Bibliografia sobre:

SANMARTÍ, Carme, i SANMARTÍ, Montserrat: «De comerciants a rendistes: Els Baldrich de Valls (1748-1875)», *Quaderns de Vilaniu*, Miscel·lània de l'Alt Camp, núm. 53, p. 3-29, Valls, 2008.

SANMARTÍ ROSET, Carme: «Manuela Janer Cabanyes», *Diccionari Biogràfic de Dones*, núm. 2.021, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2015.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

JORDANA i MARIMÓN, Dolors

Reus, 1901 – Caracas, 1987

Fundadora de centres pedagògics i empresària del sector de la fusta

Neix en el si d'una família treballadora, senzilla i compromesa amb l'esforç. Els seus pares són propietaris d'una petita empresa familiar dedicada als fruits secs, un entorn on apren des de ben jove el valor de la constància i de la responsabilitat.

Estudia la carrera de magisteri a l'Escola Normal de Tarragona. Aquesta etapa de formació li marca el començament d'una vida dedicada a l'educació i al servei als altres.

Durant una conferència a Reus coneix al binissalemer Bartomeu Oliver i Orell, un home també vinculat al món pedagògic, amb qui després es casa. Ambdós, assessorats pel caputxí pare Miquel d'Esplugues (nascut Pere Campreciós i Bosch) i pel mossèn Antoni Batlle i Mestre (fundador del primer

moviment escolta a Catalunya) institueixen l'*Institut Tècnic Eulàlia (ITE)*, en el cor del barceloní barri de Sarrià, des de l'octubre de 1925.

L'Institut Tècnic Eulàlia neix com un innovador centre pedagògic basat en l'ensenyament actiu, inspirant-se de ple en les propostes del recentment creat moviment de l'Escola Nova, i directament amb el plantejament pedagògic de Maria Montessori i del pedagog suís Adolphe Ferrière.

El centre es caracteritza, des dels seus inicis, per l'alt nivell del seu professorat, que impulsa pedagògicament una formació humanística integral, lliure i oberta al món, arrelada en valors cívics de convivència social integradora.

Els eixos fonamentals de l'escola són quatre: una escola moderna, vinculada al moviment de l'Escola Nova; laica, tot i que amb una formació religiosa oberta i comprensiva; mixta, apostant per una coeducació que manté, fins i tot, durant tot el franquisme; i catalana, apostant la defensa de la llengua com a eina de cultura i expressió en la seva docència. Sorgeix donant confiança a alguns dels professors, injustament desposseïts dels seus càrrecs a la Universitat Industrial l'any 1924, per tal que la tasca docent sigui plena d'un esperit d'alta preparació i catalanitat, legitimada des de les institucions de l'antiga Mancomunitat de Catalunya, suprimida el març de 1925 durant la Dictadura del general Miguel Primo de Rivera Orbaneja.

La seva família dona suport en tota la part econòmica de l'ITE com a projecte. L'escola s'instal·la inicialment en un edifici que als decennis finals del segle XIX s'havia construït per a allotjar el Parc de la Muntanya, al passeig de la Bonanova, una mena de parc d'atraccions pioner a la Barcelona de l'època, i que, a partir de 1909, era la seu de la Real Escuela de Ingenieros Electricistas.

Per al curs 1931-1932 l'ITE es trasllada a can Mora, una casa senyorial situada al passeig de la Reina Elisenda de Montcada, al peu del torrent de Can Caralleu. Aquesta era la residència d'Alexandre Pons i Serra, empresari i polític, mort el 1907.

La família Pons i Serra forma part de l'alta burgesia barcelonina i té molt bona relació amb les famílies que viuen al carrer de la Duquessa d'Orléans, conegut popularment a Sarrià com el «carrer dels senyors». Hi viuen famílies com ara els Tous, Sant, Romaní, Mercader, Balcells, Amat, Ainaud, entre d'altres. És

una burgesia il·lustrada i catalanista, que connecta amb el projecte pedagògic de l'ITE.

En aquest context, Dolors assumeix la responsabilitat de l'economia de l'escola, alhora que exerceix com a professora de matemàtiques, transmetent el seu esperit rigorós i una gran passió per l'ensenyament que clarament deixa empremta en molts alumnes i companys. Tant és així que en l'acte de commemoració del 60è aniversari de la fundació de l'ITE, Josep Laporte i Salas diu d'ella: «Sense cap mena de dubte, el gran èxit de l'Institut Tècnic Eulàlia es degué en bona part a les qualitats de la senyora Oliver, que no solament era una excel·lent professora de matemàtiques, sinó que, a més a més, tenia una gran capacitat d'organització, que tingué ocasió de demostrar sobradament al costat del seu marit en la direcció del nou centre docent».

Durant la Segona República espanyola i la guerra 1936-1939, l'ITE esdevé un espai de refugi, resistència i solidaritat, i es manté funcionant i fidel als seus valors, malgrat les col·lectivitzacions, l'exili i les prohibicions.

Noms destacats figuren entre els alumnes de l'ITE: Josep Andreu Abelló, Montserrat Abelló i Soler, Jaume Aiguader i Miró, Josep M. Bellido, Herminia Corachán i Graells, Gabriel Ferrater i Soler, Victòria Gili i Serra, Francesc Gurri i Serra, Josep Laporte i Salas, Ramon Martínez Callén, Emili Mira i López, Xavier Miserachs i Ribalta, Josep Palau i Fabre, Francesc Parcerisas i Vázquez, Oriol Pi de Cabanyes, Joan Reventós i Carner, Frederic Roda i Ventura, Ignasi de Sagarra i de Castellarnau, Jordi Sarsanedas i Vives, Carlota, Octavi i Victòria Soldevila i Escandon, Joan Soler i Amigó, Albert Suñé i Ysamat, entre molts altres.

El matrimoni Oliver-Jordana és perseguit durant la guerra 1936-1939 per catalanistes i catòlics practicants, fet que els obliga a emigrar, juntament amb els seus fills, primer a França i després a Veneçuela, gràcies al doctor cirurgià Manuel Corachán i García, que els facilita tots els tràmits per poder exiliar-se.

A Caracas funden, el 1940, amb el mateix esperit d'emprenedoria i compromís, l'*Instituto Escuela La Florida*, inicialment establert a la urbanització d'aquest nom. És una entitat que reflecteix, de nou, els seus plantejaments educatius: basada en el concepte de l'ensenyament actiu per contribuir a la

renovació pedagògica veneçolana. Un cop posada en marxa, Dolors repeteix el doble rol d'administradora de l'Instituto Escuela i la docència de matemàtiques.

El 1946, a iniciativa d'ella segons testimonis, venen l'Instituto Escuela a Anselmo Alvarado Dorato, en un traspàs molt coherent amb un plantejament de continuïtat. Aquest és coneixedor de l'esperit del centre com antic alumne, després com a mestre (1942) i com a director (1946) i, alhora, es converteix en una figura fonamental en la renovació pedagògica de l'ensenyament a Veneçuela.

Un cop venut l'Instituto Escuela, Dolors es dedica al negoci de la fusta. Té molt sentit perquè el sector de la construcció a Veneçuela està en puixança.

Fins als seus últims anys, manté la seva actitud valenta, treballadora i fidel als seus ideals. La seva vida és testimoni d'una dona que sap obrir camins, construir i mantenir en temps difícils el seu esperit emprenedor.

Bibliografia sobre:

ESTRADA i CAMPMANY, Clara, MAGRINYÀ RULL, Francesc, i SUÑÉ i YSAMAT, Albert: *Institut Tècnic Eulàlia, Seixanta anys d'història*, Imprenta Juvenil, Barcelona, 1985.

MARQUÈS SUREDA, Salomó, i MARTÍN FRECHILLA, Juan José: *La tasca educativa dels exiliats espanyols a Veneçuela*, Universitat de Girona, Girona, 1995.

DIVERSOS AUTORS: *Institut Tècnic Eulàlia, 90è aniversari*, Memorias Ediciones, Barcelona, 2016.

GUARDIA HERRERO, Carmen de la: *Las maestras republicanas en el exilio: como una luz que se prende*, Los libros de la catarata, Madrid, 2020.

MARTÍ BORRÀS, Gabriel: *Bartomeu Oliver Orell (1893-1972), un humanista entre dos mons*, Edicions Documenta Balear, Palma de Mallorca, 2023.

MESTRE CAMPI, Jesús: «L'Institut Tècnic Eulàlia inaugura els actes per celebrar el seu centenari», *El Jardí de Sant Gervasi i Sarrià*, núm. 118, p. 18, Barcelona, novembre 2025.

JORDANA i MARIMÓN, Rosa

Reus, 1903 – Barcelona, 1989

Directora i administradora de centre docent

Neix en el si d'una família treballadora, propietària d'una petita empresa familiar dedicada als fruits secs. És germana de Dolors Jordana i Marimón, fundadora juntament amb el seu espòs Bartomeu Oliver i Orell, de l'*Institut Tècnic Eulàlia (ITE)*, un centre pedagògic basat en l'ensenyament actiu al barceloní barri de Sarrià, l'octubre de 1925. Des de ben jove destaca per la seva curiositat i esperit inquiet. Cursa estudis a l'Institut de Reus, en una època en que és poc habitual que les dones enfoquin la seva vida cap a interessos intel·lectuals, fet que

demostra el seu caràcter valent i avançat al seu temps.

Autodidacta per naturalesa, desenvolupa una gran sensibilitat artística, especialment en la interpretació de peces musicals i en l'escriptura de poesia. Les seves composicions, inspirades sovint en vivències familiars o situacions personals, transmetent una emoció profunda i sincera que arriba al cor de qui les llegeix. Entre les seves qualitats més admirades destaquen la seva humanitat, el respecte cap a tothom i una gran facilitat per a comunicar-se amb els altres. Deixa sempre una empremta positiva, plena de calidesa i autenticitat.

El 1925 es casa amb l'industrial tèxtil Marc Massó Vergés. Cinc anys més tard, per motius laborals del seu espòs, la parella es trasllada a viure a Barcelona, al barri de Sarrià. Durant la guerra 1936-1939, la seva germana Dolors i el seu cunyat Bartomeu, per la seva ideologia catalana, s'exilien a Caracas, deixant l'Institut Tècnic Eulàlia en mans d'ella i del seu espòs, i amb la direcció tècnica del badaloní Josep Campmany i Cunillé, qui havia entrat a l'escola com a professor de català l'any 1929. El matrimoni Massó-Jordana es queda a viure a l'habitatge situat a l'edifici de l'Institut Tècnic Eulàlia per a protegir-lo de la confiscació: Rosa en porta la direcció i la responsabilitat econòmica.

Des de 1939, el matrimoni Massó-Jordana es fa totalment responsable de l'Institut, que creix fins convertir-se en un centre educatiu de referència a Barcelona. L'esforç, el treball continuat, l'entusiasme i rigor en el manteniment

d'un equip de professionals de molt alt nivell, fan possible preservar els objectius educatius dels fundadors amb pràctiques pedagògiques innovadores, alhora que contextualitzades al moment històric. Pel seu caràcter compromès, manté aquesta il·lusió fins al 1983, moment de la seva jubilació.

L'anàlisi de la història de l'Institut, però, revela moments molt difícils. El 1940, el Tribunal de Responsabilidades Políticas, a causa de la seva ideologia catalana, obliga a modificar certes actuacions de l'Escola. Nogensmenys, el centre continua funcionant d'acord amb els seus principis fundacionals. Mostra en són els Jocs Florals escolars catalans, celebrats el 1946 en el patí de l'escola, en els que Joan Reventós i Carner guanya la Flor Natural.

El 1985 la Generalitat de Catalunya atorga la Creu de Sant Jordi a l'Institut Tècnic Eulàlia. El 1995 l'ITE passa a formar part de les escoles de la Fundació Collserola, i s'uneix amb l'Escola Frederic Mistral, fundada el 1967 al Tibidabo, per a constituir el centre, actualment concertat, Escola Frederic Mistral-Tècnic Eulàlia.

La presència física de Rosa a l'ITE s'acaba el 1983, però no el seu llegat. La seva imatge serena; la seva actitud propera, dialogant i segura; i el seu saber fer roman encara en els cors del professorat i l'alumnat de l'ITE. És recordada com una dona lluitadora, emprenedora i d'una gran visió, així com forta, sensible i inspiradora. Una pionera del seu temps, que va deixar una empremta profunda, no només en la seva família, sinó també en tots aquells que van tenir la sort de conèixer-la.

Bibliografia sobre:

ESTRADA i CAMPMANY, Clara, MAGRINYÀ RULL, Francesc, i SUÑÉ i YSAMAT, Albert: *Institut Tècnic Eulàlia, Seixanta anys d'història*, Imprenta Juvenil, Barcelona, 1985.

DIVERSOS AUTORS: *Institut Tècnic Eulàlia, 90è aniversari*, Memorias Ediciones, Barcelona, 2016.

MARTÍ BORRÀS, Gabriel: *Bartomeu Oliver Orell (1893-1972), un humanista entre dos mons*, Edicions Documenta Balear, Palma de Mallorca, 2023.

MESTRE CAMPI, Jesús: «L'Institut Tècnic Eulàlia inaugura els actes per celebrar el seu centenari», *El Jardí de Sant Gervasi i Sarrià*, núm. 118, p. 18, Barcelona, novembre 2025.

K

KARR i ALFONSETTI, Carme

Barcelona, 1865 – Barcelona, 1943

Empresària fundadora de revistes, periodista i feminista

Filla d'Eugène Karr, francès, enginyer del món del metall, que exerceix de vicecònsol de França a Catalunya i d'Emilia Alfonsetti, italiana, morta precoçment quan Carme és encara una nena, el seu domini de llengües (alemany, espanyol, francès, italià, si bé tria el català com a vehicle preferent per expressar-se en els seus escrits) li permet integrar-se plenament en la cultura que l'acull.

El 1890 es casa amb Josep Maria de Lasarte i de Janer, amb qui té 4 fills: Montserrat, Joan, Paulina i Carme (qui després es casa amb Manuel Ainaud i Sánchez, i amb qui té dos fills: Josep Maria i Joan Ainaud de Lasarte).

Feminista impulsora del vot de les dones, és també la primera periodista catalana que professionalitza l'ofici, sempre des d'una òptica conservadora i en favor de la cultura de les dones com a gran solució.

Les biografies la defineixen amb un reguitzell d'adjectius —feminista, pacifista, musicòloga, publicista—, però ha de ser considerada com la primera dona que exerceix el periodisme tal com l'entendem en l'actualitat. Normalitza el fet que una dona pogués escriure a les revistes i els diaris, i que hi parli de temes punyents.

El 7 de setembre de 1906, sota l'apel·latiu de Xènia (sobrenom amb el que escrivia a *Diario de Barcelona*, *La Veu de Catalunya*, *Or i Grana*, *Ofrena*, *La Mainada*, *El día gráfico*, i *Las Provincias*), envia una carta a Eugeni d'Ors, que signava Xènius, a *La Veu de Catalunya*, en la que li retreu la particular visió que aquest té de les dones: «Vostres gloses ens han parlat sovint de la dona, però tot de la

*dona hermosa: de la Catalana hermosa. En tot d'acort —sempre—, amich Xènius, plaume celebrar vostre bon gust, y remerciar-vos de vostre gentil interès. Y tant més desinteressada hauria de semblar-vos ma reconeixença, que si'm coneguessiho compendriau que hi ha lletjes que no coneixen l'enveja ... (potser perquè creuen en la llei de Compensacions) ... Qu'è'n penseu de la dona Catalana baix el punt de vista de la Inteligencia —de la Percepció—, de la Cultura, de la Utilitat Social?». A aquesta carta, publicada una setmana després a la revista *Joventut*, contesta Eugeni d'Ors gairebé un mes després, en la seva cèlebre columna del «Glosari», a les pàgines de l'òrgan periodístic de la Lliga Regionalista, *La Veu de Catalunya*, retraient a Xènia la gran absència de dones en el món cultural (una absència que, òbviament, és deguda al fet que els homes no faciliten la incorporació de les dones al món de la cultura), i fent referència a la gran importància de la passió masculina a l'hora de dedicar-se a l'art, deixant entreveure que les dones no estan tan dotades d'aquest element per dedicar-se a la poesia, l'escriptura o l'art en general. La rèplica de Xènia és per emmarcar, de les respostes més sensacionalistes que han aparegut mai a les pàgines d'un diari: «Els novel·lers de 60 anys enrera ja havien descobert que la passió, qu'è'n l'home és un episodi, en la dona és la vida».*

El 1907 funda i dirigeix (fins el 1917) la revista *Feminal*, primera publicació periòdica obertament feminista de Catalunya, suplement femení mensual de la revista *Il·lustració Catalana*, un magazín dirigit per Francesc Matheu i Fornells. En els seus articles, que acostuma a signar amb el pseudònim de Joana Romeu, proclama que les dones s'han de dotar d'eines que les permetin exercir una professió, però que també les permetin exercir els seus drets.

És la primera dona a parlar, en l'Ateneu Barcelonès, l'any 1910, en defensa de la millora de la situació de la dona, exigint el dret a vot i la modernització de l'ensenyament de les dones, amb una intenció i un objectiu clarament laboral, que les permetés de treballar al mateix nivell que els homes, «*Eh, senyors, som aquí!*», reivindica davant el públic masculí de l'Ateneu, i que les pogués donar una base prou forta per independitzar-se —ella en diu ser «autònomes»—, passar a tenir una funció social i ocupar un lloc útil en la societat. El discurs puja de to quan reclama que les dones treballadores puguin disposar d'una borsa de treball i també d'escoles de treball sempre encarades a assolir nivell professional, així com mútues que les protegeixin de cara a la maternitat.

El mateix 1910, a la revista *L'Avenç*, publica un article, sota el títol «Cultura femenina: estudis i orientacions», un trosset del qual és: «*Eh, senyors! Els qui en nom de la llibertat veniu a trepitjar els nostres sentiments més preuats, les nostres tradicions més venerades! ... Som aquí, nosaltres, les dones: Sabeu?*»

El 1913 funda *La Llar*, una residència especial per a professores i alumnes, el 1915 impulsa i presideix el «Comitè Femení Pacifista de Catalunya» i el 1921 crea l'associació «Acció Femenina» (associació per a la defensa dels interessos polítics de les dones).

En aquesta època també signa articles a *Ofrena* (1916-1917), *La Mainada* (1922-1923), *La Actualidad*, *El Día Gráfico*, i —amb el pseudònim Xènia— *Las Provincias* (de València).

El 1929 dirigeix el Pavelló de la Dona a l'Exposició Universal, on presenta la feina de dones a tot Espanya i intenta desfer prejudicis de l'època.

El 1931 signa el manifest que demana al President Francesc Macià i Llussà el vot per a les dones. Amb la Constitució de la Segona República espanyola, i gràcies sobretot a la determinació de Clara Campoamor Rodríguez, juntament amb ella, les dones ja poden votar en igualtat amb els homes.

Queda profundament afectada arran de l'esclat de la guerra 1936-1939, i encara més amb la guerra 1939-1945, enfonsant-se de manera irreversible i no es recupera.

Al barri de Sarrià, a Barcelona, hi té dedicat un carrer, una de les sales de la Casa Orlandai, així com carrer a Montgat, Sant Quirze del Vallès, i Sant Vicenç de Castellet.

La Generalitat de Catalunya ha instituït els Premis Memorial Carme Karr per a la igualtat d'oportunitats home-dona en els mitjans de publicitat i d'informació periodística catalans, i li ha dedicat el Centre de Formació de Persones Adultes Carme Karr, situat al Centre Penitenciari de Lledoners.

Bibliografia de:

«Clixés: estudis en prosa» (pseudònim, L'Escardot), *Biblioteca Popular de L'Avenç*, Barcelona, 1906.

Nombrosos articles a *Feminal* i moltes altres publicacions.

«L'estat social i moral de la dona a Catalunya», Ateneu Barcelonès, 6 abril 1910.

Bibliografia sobre:

CASASÚS i GURI, Josep Maria: *Periodisme que ha fet història*, Proa, Barcelona, 1996.

PESSARRODONA i ARTIGUES, Marta: «Carme Karr Alfonsetti, la Ur-feminista catalana», *Donasses. Protagonistes de la Catalunya Moderna*, p. 22-32, Ediciones Destino, Barcelona, 2006.

ALTÉS RUFIAS, Elvira: *Les periodistes en el temps de la República*, Col·legi de Periodistes, Diputació de Barcelona, Barcelona, 2007.

AINAUD de LASARTE, Josep Maria: *Carme Karr*, Infiesta, Barcelona, 2008.

SEGURA, Isabel: *Els feminismes de Feminal*, Institut Català de les Dones, Barcelona, 2008.

MARTIN BERBOIS, Josep Lluís: *Ignorades, però desitjades. La dona política durant les eleccions de la Segona República a Catalunya*, Departament de Presidència, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2013.

CASTELLET, Manuel: «Carme Karr, la periodista sarrianenca promotora del feminisme català de principis del segle XX», *El Jardí*, Barcelona, novembre 2020.

JULIÀ i CAPDEVILA, Lluïsa: «Carme Karr, l'ideal d'una vida (1904-1911)», Haidé, Estudis Maragallians, *Butlletí de l'Arxiu Joan Maragall*, núm. 9, p. 31-50, Barcelona, desembre 2020.

SALGADO de DIOS, Francesc: «Carme Karr i Alfonsetti», *Diccionari Històric de Periodistes Catalans* (dir. Josep Maria Casasús i Guri), Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2023.

EDUARD ARRUGA i VALERI

L

LAJUSTICIA BERGASA, Ana María

Bilbao, 1926 – Barcelona, 2024

Empresària del sector de distribució de productes dietètics

Filla de Jesús Lajusticia Alonso i Delfina Bergasa Goyenechea, la seva infància feliç es veu truncada per la guerra 1936-1939.

Després de la mort del seu pare el 1937, sent la necessitat de ser bona estudiant i així poder contribuir a l'economia familiar, de la qual ha pres les regnes un oncle matern.

Amb 15 anys es trasllada amb la seva família a Madrid, on estudia batxillerat i, el curs 1941-1942, influenciada per la seva àvia, s'incorpora a la carrera de química, que cursa a la Universitat Complutense de Madrid.

El 1948 se'n va a viure a la província de Girona, ja que allà troba feina a les mines d'Osor (dedicades a l'extracció i tractament d'esfalerita, fluorita i galena), i coneix el seu futur marit.

Als 43 anys li és diagnosticada una diabetis tipus II. Arriba a la conclusió que la seva alimentació és molt deficient. Mancada d'aportacions proteiques i vitamina C, s'excedeix en el consum d'hidrats de carboni i consumeix verdures pobres en magnesi.

Mitjançant un canvi en la dieta i un increment significatiu d'aportació de magnesi, presumptament canvia la seva vida.

Als 52 anys pot deixar de fer servir la cotilla de varetes que ha portat durant 21 anys, arran de la seva artrosi severa, i s'ha d'enfrontar a les conseqüències de l'atonía muscular que aquesta bastida artificial ha provocat en la seva esquena. La seva suposada curació la converteix en el paladí de la causa del magnesi i

d'altres elements que assegura són beneficiosos per a la salut, tot i no posseir cap evidència científica.

El 1980 crea la seva pròpia marca de complements alimentaris, amb el seu nom i imatge, amb l'objectiu d'apropar aquells suplements a totes les persones.

En el programa de televisió anomenat *La clave*, presentat per José Luis Balbín Meana, debat amb el metge i nutricionista Francisco Grande Covián, qui tracta de deixar-la en evidència, i posteriorment la titlla d'«indocumentada i irresponsable» en un llibre.

Publica 12 llibres, entre els quals destaca *El magnesio, clave para la salud*, editat el 1979, i traduït a l'alemany, txec, xinès, francès, holandès, anglès i polonès.

Ha estat reconeguda amb el Premi Muncunill a l'esforç innovador (2018), el Premi d'Honor del Jurat a la trajectòria professional als We Leadership de Women Evolution (2019) i la Insígnia d'or i brillant de l'Asociación de Químicos e Ingenieros Químicos de Madrid (2021).

Bibliografia de:

El magnesio, clave para la salud.

La alimentación equilibrada en la vida moderna.

La artrosis y su solución.

Alimentación y rendimiento intelectual.

El magnesio en el deporte.

Bibliografia sobre:

MARTÍN ALARCÓN, Julio: «El retorno y la venganza de la nonagenaria reina del magnesio», *El confidencial*, 25 marzo 2018.

«Muere a los 100 años la química Ana María Lajusticia, pionera en el uso del magnesio como complemento alimenticio», *Diario ABC*, Madrid, 7 noviembre 2024.

JULIO MARTÍN ALARCÓN

LAMO JIMÉNEZ, Regina

Úbeda, 1870 – Barcelona, 1947

Economista cooperativista i activista social

Neix en una família liberal. Els seus pares posen una cura molt especial en la formació dels seus dos fills, ella i el seu germà Carlos, formació que resulta especialment polifacètica. De fet, deixen Úbeda i s'instal·len a Madrid, per a donar-los un ambient més obert i culte.

Amb formació inicial, pianística i musical, a Madrid coneix qui serà amb el temps el seu espòs, Enrique O'Neill Acosta, un ex diplomàtic mexicà que exerceix com a professor de piano. Tenen tres filles, Carlota, Enriqueta, i Regina, qui mor aviat.

El 1886 els dos germans coneixen la periodista, feminista i escriptora Rosario de Acuña y Villanueva, a la que segueixen durant molt de temps.

A mitjans del segon decenni del segle XX deixen Madrid i es muden a Barcelona, atrets pel clima de canvis i renovació social que impregna la ciutat comtal.

Ací ella esdevé promotora d'un determinat cooperativisme de consum i de crèdit. D'entrada, l'organització tècnica de les unitats domèstiques pot ser útil, car escriu que «*solamente con organizar el régimen de subsistencias, aseo doméstico, lavado de ropas, limpieza de calzado, etc., la mujer se vería libre de esa ominosa tarea de la cocina y el lavadero*» (1927). Però tot i així, cal demanar sovint ajut extern a altres dones que deixarien de treballar a la seva pròpia casa.

La solució, segons ella, és el treball cooperatiu, finançat per uns bancs que serien cooperatives de crèdit.

A l'abril de 1918, dona una conferència, a la seu a Barcelona de Foment del Treball Nacional, que es publica com *Proyecto de un Banco de Crédito para Obreras* (Barcelona, 1918). Hi presenta successivament el feminisme relacionat amb les institucions de crèdit i d'estalvi, les experiències dels Bancs Populars

de Crèdit (BPC) d'Anglaterra, França i Alemanya, la necessitat que en té el món del treball, i la «*conveniencia de ellos (los BPC) para los patronos*». Segons la informació de la premsa diària de Barcelona, dedicada a les reunions del cap de l'Estat espanyol, com a delegada de la Federació d'Obreres de Barcelona, «*dió cuenta a Su Majestad del proyecto de BPC para las obreras inscritas en la Federación*». No cal dir que «*El Rey mostró su entusiasmo, etc.*» ... (*La Vanguardia*, 14/3/1918).

Al 1920, per iniciativa seva, es crea un banc d'aquest tipus a la ciutat de València, essent «*la primera mujer que se dedica a trabajos de este tipo*» (*La Vanguardia*, 30/9/1920). Es tracta del «Banco de Crédito Popular y Cooperativo». Localitzat als Vivers Municipals, l'Ajuntament —presidit per Ricard Samper— hi participa. Ella, però, explica alguns aspectes de la complexitat de la Segona revolució industrial. Per exemple, qui sap si amb un fons autobiogràfic, descriu el xoc salarial generacional i home/dona: «*queda toda una generación —las madres de estas muchachas que pululan en despachos, oficinas y fábricas— con la casa a cuestras, mientras sus hijas van a disputar sueldos, salarios y emolumentos a los hombres*» (1927). En qualsevol cas, aquesta i altres qüestions connexes podrien ésser abordades des del cooperativisme: «*las Cooperativas de consumo y distribución contribuyen a allanar estas cuestiones. Pero el Cooperativismo se desconoce casi en absoluto por las clases interesadas teórica o prácticamente en problemas feministas*» (í.d.).

El publicisme del seu cooperativisme femení (el 1923 és elegida com a vocal de l'Associació de la Premsa de Barcelona, presidida per Joaquim Pellicena) arriba a molts punts de la geografia catalana. El títol més freqüent de les seves conferències és «La mujer en el cooperativismo mundial». I en algun moment és presentada com «la escritora sociòloga». Per exemple, el 1923, per a organitzar un Comitè pro auxili al poble alemany, presidit pel rector de la Universitat de Barcelona.

El 1927 publica un extens pròleg a un llibre de Santiago Valentí Camp sobre les reivindicacions femenines. En aquest pròleg (on cita des de Ramon Llull fins al *Labour Party*), inclou l'estadística dels diferents sectors i subsectors on treballen, a la Barcelona de 1927, 11.743 dones «sin protección legal».

El títol de la seva conferència de 1920 a l'Ateneu Barcelonès és un bon resum de la seva aportació al camp de l'economia: «La missió del feminisme en l'economia nacional».

D'altra banda, és força activa en altres temes. Així per exemple, juntament amb Albert Carsi Lacasa i altres, inicia el 1926 una campanya contra els espectacles públics basats en la violència contra els toros i els cavalls.

El 1928 és elegida vicepresidenta de l'*Ateneo Socialista de Barcelona*. Defuig l'enfrontament entre les diferents tendències obreres, perquè lluiten per la inútil supremacia entre les conductores de les masses proletàries: el republicanisme, el socialisme, el sindicalisme, i l'anarquisme. Dintre de les quatre hi cap un cooperativisme integral que esdevé, en l'essència material i moral, comuna.

La guerra 1936-1939 no destrueix només la seva tasca, sinó que a més separa i esguerra la seva família: ella passa la contesa a Madrid, separada de les seves filles.

A partir de 1939, reagrupada la família, tradueix textos, imparteix classes de música, francès i anglès, i publica novel·les de gran consum, pensades per a un públic de dones, signant sovint amb el pseudònim de «Nora Avante». La literatura d'entreteniment, substituïnt, per esquivar la censura, l'assaig econòmic, i ben lluny, doncs, de les lluites socials que han donat llum i sentit a la seva existència.

Del seu pensament, presentem aquestes idees:

«Las chicas de ahora mal se avendrán más tarde al Trabajo sórdido, abrumador de la cocina y el lavadero al constituir su hogar. ¿A quién lo confiarán? A otras mujeres, criadas, ayudantes, etc., però ¿es que esas, a su vez, no habrán de abandonar las faenas de su propia casa, para acudir a las ajenas?» (1927)

Bibliografia de:

Proyecto de un Banco de Crédito para Obreras, Barcelona, 1918.

«¿La huelga es lícita?», *El Diluvio*, p. 15, 23 junio 1923.

Prólogo a Santiago Valentí i Camp: *Las reivindicaciones femeninas*, Barcelona, 1927.

«Lo que pudo ser la banca obrera cooperatista para el proletariado español», *Acción Cooperatista*, p. 3, 10 junio 1938.

Bibliografia sobre:

REYNER DESCAMPS, Sílvia: «Anàlisi de l'obra periodística de Regina Lamo», treball de final de grau, Facultat de Ciències de la Comunicació, Universitat Autònoma de Barcelona, 2021.

SOCIETAT CATALANA d'ECONOMIA: «Regina Lamo», *Panells de dones economistes catalanes referents*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2021.

ROCA i ROSELL, Francesc: «Regina Lamo Jiménez», *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na.edició, p. 375-376, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

SALGADO de DIOS, Francesc: «Regina Lamo Jiménez», *Diccionari Històric de Periodistes Catalans* (dir. Josep Maria Casasús i Guri), Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

AMIGUET MOLINA, Teresa: «Regina de Lamo, la veu perduda del 98», *La Vanguardia*, 13 novembre 2022.

COOPERATIVA LA CIUTAT INVISIBLE: «Regina Lamo Jiménez (1870-1947)», *Dones de foc i d'aigua, històries femenines obreres*, Institut Català d'Antropologia, Barcelona, 2025.

FRANCESC ROCA i ROSELL

LLONC, Maria

Lleida, 1463 – Stalletta, 1542

Empresària fundadora i directora d'hospital

«Qualsiasi donna ricca o povera, patrizia o plebea, indigena o straniera, purché incinta, bussi e le sarà aperto». Placa a l'entrada de l'Ospedale, Napoli.

Nascuda Maria Riquença (o Maria Recasens), el 1483 es casa amb Joan Llonc, jurista valencià, canviant el seu nom pel de Maria Llonc, que, més endavant, els italians anomenaran Maria Longo.

Malgrat patir una malaltia que la deixa tetraplègica (la hipòtesi més ferma apunta a una artritis reumatoide), el 1506 van a Napoli (Itàlia), amb els seus tres fills, doncs Joan Llonc és nomenat Regent del Consell real de Ferran II d'Aragó,

i Conseller del Virregnat napolità. Envidua el 1508, però decideix quedar-se en aquella ciutat de la Campania, doncs tenen grans contactes i un bon nombre d'amistats d'alta posició social.

El 1509, quasi paralítica, afectada d'una gravíssima malaltia provocada per un emmetzinament causat, sembla ser, per una criada, fa un pelegrinatge al santuari de la Mare de Déu de Loreto, que li fa canviar la vida. Hi va amb la seva filla i el gendre, Edoardo d'Alençon. Durant la Eucaristia es veu que sent que s'enforteix: davant la sorpresa de tothom s'aixeca i comença a caminar. Arran d'aquest fet, en honor a la Mare de Déu de Loreto, comença a firmar com Maria Lorenza Longo.

Adopta l'hàbit de terciària franciscana i fa vots per dedicar-se als més pobres i malalts, o sigui que es fa monja, circumstància que la llença a una obra caritativa impressionant, amb una espiritualitat també impressionant.

El 1522 funda l'*Ospedale della Santa Maria del Popolo degli Incurabili*, al centre de Napoli, en base al ja existent Ospedale degli Incurabili. Aqueix nou Ospedale encara existeix, i està situat a la Via Maria Longo, número 50, al turó de Caponapoli, a Napoli.

Dirigeix l'Ospedale durant 10 anys, l'hospital fundat i gestionat per una dona més antic que es coneix. Només 5 anys després de fundat l'hospital, una epidèmia de pesta assola Itàlia, en especial Napoli (1527-1529), però cap dels seus pacients mor. Doncs porta les seves normes d'higiene a límits aleshores insospitats.

En una placa de pedra a l'entrada, es diu —encara avui— que «qualsevol dona, rica o pobra, patrícia o plebea, indígena o forastera, mentre estigui embarassada, que piqui a la porta i se li obrirà». De fet, fins aleshores, els parts —tots— es feien a les cases, de manera que el nou hospital ofereix a les dones la possibilitat de parir en millors condicions.

Crea un model de govern autònom i eficient sense precedents. L'hospital creix i es converteix en una institució d'avantguarda, precursora dels sistemes de sanitat pública, amb capacitat per a 2.000 malalts. Metges i estudiants de tot Europa s'hi traslladen per aprendre-hi medicina. L'edifici, impressionant, dedica un apartat a l'estudi de les herbes medicinals, amb un hort amb conreus de plantes medicinals que permet desenvolupar tota una línia farmacèutica.

Pensant que la sífilis i altres malalties infeccioses tenen una relació directa amb la manca d'higiene i amb la prostitució, intenta convèncer a les prostitutes de que poden dedicar-se amb profit personal a les tasques hospitalàries. En alguns casos, les paga —de la seva butxaca— el que guanyen en un dia de feina. I a l'hospital les ensenyen què hi poden fer, principalment tenir cura dels malalts i col·laborant amb metges, barbers i sacerdots que hi treballen.

S'inventa una forma de voluntariat, característica destacada de l'estructura de l'Ospedale, des del moment en què, sense retribució, un seguit de voluntaris, sovint de les famílies més adinerades de la ciutat, s'encarreguen de l'assistència als malalts. I crea un patronat amb membres de l'elit napolitana perquè l'ajudin econòmicament en la seva tasca, tot i que també compta sempre amb el suport de les autoritats civils i religioses, que la secunden políticament i econòmicament.

Amb Ettore Vernazza funda la Confraria de Sant Joan Degollat, per a assistir els condemnats a mort. Curiosament, aquest és el nom amb el qual aleshores anomenaven els lleidatans a l'actual església de Sant Joan.

Quan els teatins arriben a Napoli, pren com a director espiritual Gaietà de Thiene, que dirigeix l'Oratori de l'Amor Diví. Pren la determinació de deixar l'hospital i es fa monja de clausura.

El 1535, el Papa Pau III li concedeix de poder fundar un nou monestir de terciàries franciscanes, sota l'advocació de Santa Maria de Jerusalem, que segueix la regla de Santa Clara, del qual n'és abadessa fins el 1539. L'edifici d'aquest monestir, fet construir per ella, és conegut vulgarment conegut com el dels 33, pel número de monges que s'hi poden acollir (una per cada any de Jesucrist).

El 1538, quan el nou monestir és posat sota la direcció espiritual dels framenors caputxins, les religioses adopten definitivament dita regla, i, amb altres dones, crea una nova orde religiosa femenina cristiana: les Clarisses Caputxines, institut femení de vida consagrada de l'Església catòlica, orde mendicant de clausura, que forma part del Segon Orde de Sant Francesc, com a branca femenina dels Frares Menors Caputxins, i com a reforma de l'Orde de Santa Clara. Les primeres religioses de l'Orde son algunes prostitutes que han guarit de sífilis a l'hospital i que s'han convertit.

L'any 1879 es promou la causa de la seva beatificació. El 1892, el Papa Lleó XIII signa la introducció de la causa, però aquesta no es reprèn fins el 2004. El 2017 es signa el decret de virtuts heroïques i és declarada venerable. Posteriorment, es promulga el decret de confirmació d'un miracle, produït el 1881, amb la curació d'una caputxina napolitana greument malalta —Queribuna Pirro—, que es guareix totalment degut a la seva intercessió. El 2020, el Papa Francesc aprova la seva beatificació, que es celebra el 2021 a la catedral de Nàpols. La documentació pontifícia l'anomena «la mulier catalana».

Bibliografia sobre:

VALERIO, Adriana, i RISPOLI, Genaro: *L'Ospedale del Reame. Gli incurabili di Napoli*, Fondazione Pasquale Valerio per la Storia delle Donne, editorial Il Torchio della Regina, Napoli, 2010.

SINCA i ALGUÉ, Genís: «Maria Llonc», «Elles: 18 dones invisibles de la nostra història», *Diari ARA*, Barcelona, 2017.

CURCÓ, Jordi: «Maria Llorenç Llong, fundadora de les clarisses caputxines i beatificada a Nàpols, era lleidatana?», *Catalunya Religió*, 28 octubre 2021.

FRANCESC ROCA i ROSELL

LLULL i SABASTIDA, Caterina

Barcelona, 1440 – Barcelona, 1495

Empresària del sector del comerç

Filla de Joan Lull i d'Isabel de Gualbes i Pastor. Neix al barri de la Ribera. Aprèn a llegir, escriure, algunes operacions aritmètiques, a comptar, i a portar comptabilitat. Es casa, cap al 1460, amb el mercader i funcionari reial, Joan Sabastida, amb qui es trasllada a Siracusa (Itàlia) —perquè el seu espòs és nomenat, per segona vegada consecutiva, president de la Cambra de la Reina a l'illa de Sicília— i tenen quatre fills (Joan Hostalrich, Joana Bastida, Elionor, i Cecília —a la que educa per a encarregar-se dels negocis familiars—).

Mentre el seu espòs exerceix les seves funcions de cavaller, funcionari del reialme, i important operador econòmic, ella s'encarrega de l'administració i

organització de la casa, l'educació del fill i de les filles, l'organització dels esclaus i serfs domèstics, les pràctiques religioses, i la cura d'una xarxa de relacions amb altres membres de la colònia catalana, no només a Siracusa, sinó també en altres zones del regne sicilià.

A la mort del seu espòs, el 1471, passa a ser la veritable protagonista i administradora dels béns i de les activitats de l'espòs, amb la responsabilitat de dirigir una gran hisenda i gestionar els béns immobles que tenen a Catalunya.

Conscient de que no s'improvisa una mercadera i empresària, demostra — amb la petició a Barcelona de diversos documents originals per tal d'atendre els afers legals que se li presenten a l'illa, i l'enviament a Barcelona de còpies autèntiques d'assumptes sicilians a Barcelona— que té un bon coneixement i una consciència plena de la realitat jurídica i econòmica en què es mou. Malgrat que alguns autors creuen que no tenia un gran domini de la lectura i de l'escriptura.

Per fer valer els seus drets i els del seu fill i de les seves filles, emprèn llargs plets que es dirimeixen davant el Consolat dels catalans a Siracusa, la Gran Cort Judicial de Palermo, o directament davant la Reina per aconseguir el reconeixement dels béns i títols confiats pel seu espòs, i, si és possible, l'ampliació de la riquesa familiar, tant a Sicília com a Catalunya.

Tenir la possibilitat de treure, gratuïtament, 2.000 salmes de blat a l'any, del port de Brucoli, i ser la vídua del Regent de la Cambra de la Reina, li facilita la tasca de consolidació com una gran operadora econòmica, igual o superior a altres comerciants de la Val di Noto, utilitzant tots els tipus d'operacions econòmiques del seu temps: lletres de canvi, contractes d'assegurances, contractes de nòlit i comandes.

El 1482, tot i mantenir la gestió d'alguns béns a Sicília, retorna a Barcelona amb tota la família.

Bibliografia sobre:

TREPPO, Mario del, i RIERA i SANS, Jaume: *Els mercaders catalans i l'expansió de la corona catalano-aragonesa al s. XV*, Curial, Barcelona, 1976.

VINYOLES VIDAL, Teresa: *Història de les dones a la Catalunya medieval*, Eumo ed., Pagès editors, Vic, 2005.

COLESANTI, Gemma Teresa: *Una mujer de negocios catalana en la Sicilia del siglo XV: Caterina Llull i Sabastida*, CSIC, Barcelona, 2008.

AHUMADA BATLLE, Laia de: «Caterina Llull Sabastida», *Diccionari Biogràfic de Dones*, núm. 577, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

COLESANTI, Gemma Teresa: «Una mercadera i empresària catalana a Sicília: Caterina Llull i Sabastida», *Moments històrics de les dones a Catalunya*, p. 185-186, trad. de l'italià per M. Elisa Varela Rodríguez, Centre de Recerca Duoda de la Universitat de Barcelona, Institut Català de les Dones, Biblioteca Virtual de Investigación y Docencia Duoda, 2016.

GARCÍA ABAD, Gonzalo: *Historia del emprendimiento femenino: 40 mujeres que cambiaron el mundo de los negocios*, 2019.

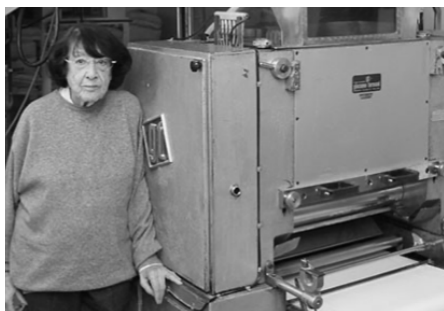
INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

M

MARIMÓN ROURA, Manuela

Barcelona, 1921 – Barcelona, 2019

Empresària del sector de la pasta alimentària

Estudia la carrera mercantil, inverteix en un molí fariner a Estiche de Cinca, l'any 1953, i es casa amb un empresari de Ripollet, que comença llogant una part d'una fàbrica de pastes.

L'any 1961 creen l'empresa *Fabricación de alimentos* (Fadaic), per a produir pasta

per a canelons, a base de farina de blat, utilitzant un procediment de fabricació artesanal, original i innovador, que permeti a l'usuari una preparació més ràpida, còmoda i senzilla. Els seus principals productes són plaques precuinades per a canelons i lasanyes —que només precisen ser posades en remull, sense necessitat de ser bullides— i farines precuinades especials per a arrebossats, per a millorar farciments i per a preparar salses de tota mena, com ara beixamel.

A la mort del seu espòs, decideix continuar amb l'empresa, compra un local més gran, a Ripollet, i dona principalment treball a persones del gènere femení.

A la seva mort, sense descendència ni parents coneguts, consultades les seves darreres voluntats, tots els seus béns havien de passar a mans de l'Hospital de Sant Joan de Déu. Davant la naturalesa del patrimoni, completament diferent de l'activitat hospitalària, el centre sanitari refusa l'herència, fent que —després de l'escaient expedient administratiu— es declari hereva intestada única i universal de la senyora Manuela Marimón Roura a la Generalitat de Catalunya, que accepta l'herència a benefici d'inventari.

El 2023, segons dades del Registre Mercantil, l'empresa, amb un capital social de 253.000 euros, ocupa 10 treballadors, factura 390.000 euros, i té un benefici de 13.201 euros.

El 2024 la Generalitat de Catalunya publica una subhasta per valor de gairebé 300.000 euros, amb la condició de manteniment dels llocs de treball durant almenys un any. Es presenta la oferta de l'empresa de fabricació de suc i begudes Lleida Good Bio Foods, però, com que no aporta la garantia econòmica prèvia necessària, la Generalitat de Catalunya declara deserta aquesta primera subhasta. Aquest any 2024, l'empresa, que continua activa, dirigida per un gerent, amb una plantilla d'unes deu persones, factura 355.150 euros, i té un benefici de 205 euros.

A finals del 2025 la Generalitat de Catalunya publica una segona subhasta, amb un preu de sortida de 228.306 euros (impostos, tributs i despeses exclosos), incloent-hi el 100 % de les accions de Fadaic, una plaça d'aparcament (carrer Lluna, 9, a Ripollet) i un local comercial (carrer de Pau Casals, 26, planta baixa, 12, a Ripollet). S'estableix que, qui en resulti adjudicatari, ha de complir amb l'obligació de subrogació del personal, així com garantir l'estabilitat de la seva ocupació durant un termini mínim de 12 mesos, i traslladar el domicili social i la seva activitat de l'immoble on ara s'ubica (carrer de Pau Casals, 33, a Ripollet), per ser propietat de la Generalitat de Catalunya, en un termini màxim de 12 mesos, a comptar des de la formalització de la compravenda.

Bibliografia sobre:

«Huesca. Ampliación de industria», *Boletín Oficial del Estado*, núm. 454, p. 382, Madrid, 14 febrero 1953.

ASSOCIACIÓ RÀDIO RIPOLLET: «Manuela Marimón: Quan el meu home va morir, la gent va pensar: Com portarà l'empresa?», *Revista de Ripollet*, Ripollet, 8 març 2018.

GENERALITAT de CATALUNYA: «Anunci de notificació en procediment de declaració administrativa d'hereus abintestat, a favor de la Generalitat de Catalunya», *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 8962, Barcelona, 20 juliol 2023.

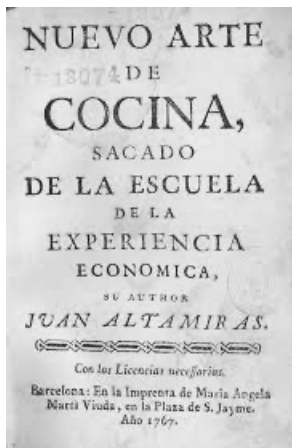
GENERALITAT de CATALUNYA: «Anunci de convocatòria de la subhasta a l'alça mitjançant sobre tancat per a la venda del 100 % de les accions representatives del capital social de la societat Fabricación de Alimentos, S.A., societat unipersonal (FADAIC)», *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 9544, Barcelona, 18 novembre 2025.

EDUARD ARRUGA i VALERI

MARTÍ GALÍ, Maria Àngela

Barcelona, 1710 – Barcelona, 1775

Empresària impressora i llibretera

Casada amb Maur Martí, impressor, fill de Joan Pau Martí, qui havia adquirit la impremta de Sebastià de Cormellas, la família del qual, al seu torn, havia comprat la impremta d'Humbert Gotart el 1591. La temàtica dels llibres publicats és fonamentalment religiosa.

A la mort del seu espòs, el 1754, dirigeix la Impremta Martí, ajudada pel mestre impressor, Antoni Rovira, constituint el període de 1754-1770 l'època més esplendorosa de la Impremta.

Tot i que continua amb l'edició de llibre religiós (del qual publica 130 títols), imprimeix les *Novelas ejemplares*, de María de Zayas, i llibres de cuina, com el de Francisco Martínez Montañó, *Arte de cocina, pasteleria, vizcocheria y conservaria*.

Compagina l'edició de llibres amb les impressions tipogràfiques que ven en una llibreria, de la seva propietat, especialitzada en gravats xilogràfics i calcogràfics, i en l'estampació de material efímer divers, alhora que també els

distribueix a altres comerços de la ciutat i a venedors ambulants. La importància d'aquesta darrera activitat es constata en l'acurada descripció de les eines i dels materials que fa en el seu testament i en el gran nombre d'ells que acumula.

La Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona conserva més de 150 obres publicades per Maria Àngela Martí, així com diversos exemples de les seves marques d'impressor, que la identifiquen al llarg de la seva trajectòria professional.

La impremta passa a denominar-se Oliver-Martí quan Ignàsia, la filla de Maur i de Maria Àngela, es casa amb el llibreter de Barcelona Francesc Oliver, i torna a canviar de nom en el moment en què una neta de Maur i Maria Àngela, filla del matrimoni Oliver-Martí, es casa amb el llibreter saragossà Valerio Sierra. Amb la denominació Sierra i Martí, la impremta i llibreria roman activa fins al primer terç del segle XIX.

Bibliografia sobre:

LLANAS, Manuel: *Sis segles d'edició a Catalunya*, Pagès, Lleida, 2007.

RODRÍGUEZ PARADA, Concepció: «Maria Àngela Martí Galí», *Diccionari Biogràfic de Dones*, núm. 4.035, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

EDUARD ARRUGA i VALERI i CONCEPCIÓ RODRÍGUEZ PARADA

MASFERRER i BOSCH, Dolors

Barcelona, 1857 – Barcelona, 1905

Gestora patrimonial i urbanitzadora

Filla de Joaquim Masferrer i Bosch i de Dolors Bosch i Busquets.

Es casa amb Josep Comas i Masferrer, industrial i polític dirigent del partit liberal, president de la Diputació de Barcelona, diputat a Corts i senador, a més de destacat cacic local. Tenen dos fills, Enric i Montserrat, aquesta darrera casada amb Lluís Marsans i Peix, fill de Josep Marsans i Rof, fundador de Banca Marsans.

Hereta de la seva mare la meitat de Can Sòl de Dalt, al poble de Les Corts, a Barcelona, i l'altra meitat de la seva bestia, Mònica Busquets, reunificant així una propietat familiar que havia estat dividida per herències.

El 1883, l'Ajuntament de Barcelona li concedeix permís per a urbanitzar la finca, l'arquitecte Camil Oliveras i Gensana s'encarrega de la parcel·lació, i s'hi construeixen cases de planta baixa i pis, en la majoria dels casos.

El 1884 estableix en emfiteusi a l'Ajuntament un terreny de forma triangular per a la urbanització de la plaça de Comas i la construcció de la Casa de la Vila, projectada el 1886 per l'arquitecte municipal Antoni Rovira i Rabassa.

El 1893 cedeix a l'Ajuntament una altra porció dels terrenys de Can Sòl de Dalt, amb la condició que s'hi construeixi una escola que, també projectada per l'arquitecte Antoni Rovira i Rabassa, és l'única que ha existit a Les Corts fins al 1934. El 1897 regala les campanes de la torre del rellotge de Les Corts. A l'actual Districte de Les Corts, a Barcelona, hi ha un carrer dedicat a la seva memòria.

Bibliografia sobre:

NAVARRO i MOLLEVÍ, Imma: *Masies de Les Corts: torres, masos i altres cases*, Arxiu Municipal del Districte de Les Corts, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1993.

SEGURA SORIANO, Isabel: *Dones de Les Corts: itineraris històrics*, Centre d'Informació i Recursos de la Dona, Arxiu Municipal del Districte de Les Corts, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010.

ISABEL SEGURA SORIANO

MASSANA i CALVETE, Carme

Barcelona, 1942 – Barcelona, 2016

Economista docent i activista

Economista per la Universitat de Barcelona, doctora, professora de la dita universitat. S'especialitza en l'estudi de la ciutat, tant des del punt de vista econòmic (tesi doctoral *Indústria, ciutat i propietat*) com urbanístic, definint la morfologia de la ciutat de Barcelona (a *Economia Crítica: una perspectiva catalana*) i amb treballs de recerca o de proposta sobre la concepció d'esquerres

de la ciutat, així com l'estat de benestar i la condició treballadora, utilitzant eines del marxisme.

Deixeblea d'Ernest Lluch i Martín, i col·laboradora de Francesc Roca i Rosell, ha influït en geògrafs crítics com Oriol Nel·lo i Horacio Capel i en historiadors. Activa militant ja en la clandestinitat al PSUC. Forma part del col·lectiu Enric Cerdà, col·laboradora de *Revista de Geografia de Catalunya*, *L'Avenç*, *CAU*, *Recerques*, *Nous Horitzons* i la premsa. Com a professora de política econòmica explica a partir de Kalecki i Joan Robinson, per tant des de posicions keynesianes i marxistes.

La tesi doctoral se centra en el paper central de la propietat, i per tant de la renda absoluta i relativa, en la conformació de la ciutat, en contraposició a vegades amb la indústria. La recerca ja parteix de la seva anàlisi de la figura de Manuel Escudé i Bartolí i del municipalisme posterior, els decrets de S'Agaró i el de municipalització del sòl. Denuncia les ciutats satèl·lits com no-ciutats (Sant Ildefons) i les condicions de vida dels obrers i els cicles de les vagues en el context general del cicle econòmic. La seva visió municipalista lligada a la tradició anglesa (William Morris) i centreeuropea contribueix a dissenyar una part de les línies aplicades per les forces d'esquerra durant la transició.

Del seu pensament, presentem aquestes idees:

«Respecte a la polèmica inconclusa sobre els efectes que tenen els moviments vaguistes en les economies dels països capitalistes, cal assenyalar que davant l'opinió que les vagues causen pèrdues econòmiques substancials, hom troba diversos arguments que ho posen en qüestió. En termes sobretot de producte nacional i que remarquen, fins i tot, la incidència positiva que poden tenir les vagues en el sentit que estimulin el progrés tècnic o que resolguin tensions latents entre treballadors i empresaris que provoquen baixes productivitats». (1981)

Bibliografia de:

«Los Anuarios Estadísticos de la Ciudad de Barcelona 1902-1923 y el socialismo municipal», *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo* n. 80, p. 47-54, Barcelona, 1971.

Economia Crítica: una perspectiva catalana, amb Francesc Artal i altres, Barcelona, 1972.

El pensament econòmic català durant la República i la Guerra, 1931-1939, amb Francesc Artal, Emili Gasch i Francesc Roca, Barcelona, 1976.

«Vagues, cicles i política: 1900-1936», *Recerques*, núm. 11, p. 81-105, 1981.

Indústria, ciutat i propietat: el cas de Barcelona i la seva àrea entre 1901 i 1939, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1981.

Indústria i urbanització: entre el benefici i la renda, a II Congrés d'Història del Pla de Barcelona 1985, vol. 1, p. 491-493, Ajuntament de Barcelona, 1989-1990.

Bibliografia sobre:

SOCIETAT CATALANA d'ECONOMIA i SOCIETAT CATALANA de GEOGRAFIA: «Acte en record de Carme Massana», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 85, p. 107-138, juny 2018.

MONTSERRAT i SOLÉ, Antoni: «Carme Massana i Calvete», *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na. edició, p. 431-432, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

SOCIETAT CATALANA d'ECONOMIA: «Carme Massana», *Panells de dones economistes catalanes referents*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

ANTONI MONTSERRAT i SOLÉ

MINOBIS i PUNTONET, Montserrat

Figueres, 1942 – Figueres, 2019

Empresària directora d'emissores de ràdio i periodista

Debuta el 1961 a Ràdio Popular de Figueres, com a locutora, redactora i guionista, tot i que sense cap formació periodística. No ha cursat ni el batxillerat, però com que l'emissora depèn del Bisbat de Girona, aquest debut es converteix durant 10 anys en un llarg aprenentatge radiofònic, que li permet fer servir sovint el català. Alhora fa col·laboracions a la premsa local.

El 1971 decideix aprofitar la finestra que obre la Universitat als majors de 25 anys i es matricula a Barcelona per a cursar Filosofia i Lletres i Ciències de la

Comunicació. Troba feina en el departament literari de l'editorial Terra Nova. Des d'aquest any milita activament en la lluita antifranquista i en defensa de la cultura catalana.

El 1974, i fins 1976, treballa a *Radio España* de Barcelona, on, a més de les feines pròpies de locutora, pot emetre un petit informatiu local diari d'un quart d'hora, en català.

El 1976 salta a *Ràdio Peninsular* per a fer «Viure a Barcelona», on pot treballar finalment com a periodista, fent entrevistes per als programes culturals sobre literatura, cinema, música i arts plàstiques, i després inicia la sèrie d'entrevistes a política catalans elegits democràticament per al programa «Temps obert», titulada «Un altre caire», per a continuar amb personatges de la vida cultural i social del país.

Participa en l'*Associació de Dones Universitàries*, i forma part —com a coordinadora de l'àmbit de la ràdio— de la Comissió organitzadora de les Primeres Jornades Catalanes de la Dona, que van significar un full de ruta del moviment feminista d'aquells anys.

Quan es crea *Ràdio 4* en català, com a continuació de l'antiga *Ràdio Associació de Catalunya*, hi participa i accedeix ja sense entrebancs a la informació en català. Entrevista diferents polítics en el programa «Un altre aire». Combina aquesta feina amb la televisió, com a redactora i entrevistadora del programa «Miramar», de TVE, i fins i tot col·labora en diverses publicacions en paper: *Avui* (amb un espai dedicat a la ràdio en català), *Hoja del Lunes*, *Hora Nova*, *Oriflama* i *Serra d'Or*, en una dedicació múltiple que té molt a veure amb la precarietat de la professió, però també amb l'impuls d'una generació de periodistes que té la consciència de treballar en un moment històric.

El 1978 lidera, amb la pedagoga Pilar Heras i Heras, a Figueres, la creació del Grup de Dones de l'Alt Empordà.

El 1979 participa i ajuda a organitzar un primer Congrés de Periodistes, posant l'accent en la reivindicació professional dels periodistes i en la defensa de la ràdio i la televisió públiques. Obté el Premi Ciutat de Barcelona, l'any 1987, pel programa «Barcelona oberta», de *Ràdio 4* a Catalunya.

L'any 1992 funda, amb altres col·legues, l'*Associació de Dones Periodistes de Catalunya*, entitat que presideix durant 10 anys.

Del 1994 al 2002 presideix la Xarxa Europea de Dones Periodistes.

El 1996 és guardonada amb la Creu de Sant Jordi, de la Generalitat de Catalunya.

El 2001 surt escollida degana del Col·legi de Periodistes de Catalunya, amb el 75 per 100 dels vots, succeint Salvador Alsius i Clavera, i roman al capdavant de la institució fins al 2004. La seva candidatura porta el lema «Units/unides per una professió forta i amb llibertat».

El 2004 és nomenada directora de Catalunya Ràdio, i enceta, a més, l'experiència docent als estudis de Periodisme, a la Universitat Pompeu Fabra.

El 2010 impulsa la creació de «La Independent», una agència de notícies amb visió de gènere, centrada en notícies relacionades amb la igualtat.

El 2012 obté el Premi a la Trajectòria Periodística, de l'Associació de Dones Periodistes de Catalunya.

El 2019 rep premi de la Red Internacional de Periodistas con Visión de Género, per la seva trajectòria periodística, i —a títol pòstum— el Col·legi de Periodistes de Girona li atorga la «Mosca de Girona».

El 2021, la ciutat de Figueres dedica un espai públic a la seva memòria.

En honor seu, la càtedra Hipòlit Nadal i Mallol, de Revistes en Català, de la Universitat de Girona, l'Associació de Dones Periodistes de Catalunya, i el Col·legi de Periodistes de Catalunya, amb el suport de l'Ajuntament de Figueres i de la Diputació de Girona, impulsen, des de 2022, la Beca d'investigació en comunicació audiovisual Montserrat Minobis, amb l'objectiu de promoure i difondre un treball de recerca sobre programes i productes de contingut feminista, és a dir, que incloguin la perspectiva de gènere, tant des del punt de vista històric com d'actualitat, emesos en qualsevol format audiovisual, per a millorar-ne el coneixement i fer-ne divulgació.

El juliol del 2024, l'Ajuntament de Barcelona acorda donar el seu nom a l'interior d'illa de l'antic Cine Novedades, entre els carrers de Casp, Gran

Via de les Corts Catalanes, Pau Claris i Passeig de Gràcia, al barri de la Dreta de l'Eixample, a Barcelona. Aquest interior rep doncs el nom de Jardins de Montserrat Minobis. Es reconeix així la seva aportació al periodisme, a la lluita feminista, àmpliament difosa i reconeguda, així com la defensa i promoció de la llengua catalana.

Bibliografia de:

Aureli Maria Escarré, abat de Montserrat (1946-1968), col·lecció Arnau de Vilanova, La Llar del Llibre, Barcelona, 1978.

«Ràdio pública? Sí!!!», *Capçalera*, núm. 27, p. 6-7, 1991.

«Ràdio 4, la primera en català», *Capçalera*, núm. 74, p. 20, 1996.

Rigoberta Menchú: La veu dels indígenes, col·lecció Dones del segle XX, Pòrtic, Barcelona, 2003.

«Periodisme compromès», *Capçalera*, núm. 134, p. 16, 2006.

Bibliografia sobre:

PADROSA GORGOT, Inés: «Minobis Puntonet, Montserrat», *Diccionari biogràfic de l'Alt Empordà*, p. 523-524, Diputació de Girona, Girona, 2009.

PÉREZ OLIVA, Milagros: «Una luchadora incansable», *El País*, 16 mayo 2019.

FABRE i FORNAGUERA, Jaume: «Premsa. Montserrat Minobis, el periodisme com a servei», *Serra d'Or*, núm. 715-716, p. 49-51, 2019.

SALGADO de DIOS, Francesc: «Montserrat Minobis i Puntonet», *Diccionari Històric de Periodistes Catalans* (dir. Josep Maria Casasús i Guri), Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2020.

MINOBIS PUNTONET, Maria del Carme: «Montserrat Minobis, una dona lliure; el seu pensament i ideari», març 2025.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

MOLINS CLEMENTE, Teresa

Barcelona, c.1792 – Barcelona, c.1856

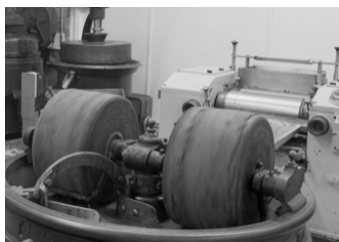
Empresària del sector de la xocolata

Administra un negoci de fabricació i venda de xocolata, que hereta del seu marit, ubicat al centre de la ciutat de Barcelona, concretament al carrer de l'Argenteria, número 74. Pràcticament, davant per davant, de la Basílica de Santa Maria del Mar.

A mitjans del segle XIX arriba una gran millora a Barcelona, l'enllumenat de gas, que canvia per sempre la sociologia i els costums de la ciutat, permetent tenir activitats i sortir al carrer quan es fa fosc, amb un avanç clar cap a la modernitat. Barcelona és la primera ciutat de Catalunya i d'Espanya en implantar aquesta millora.

La iniciativa la porta a terme la Societat Catalana per a l'Enllumenat per Gas, constituïda a Barcelona, el 28 de gener de 1843, com a societat per accions, i promoguda pel francès Charles Lebon i el català Pere Gil Babot. La fàbrica es construeix a la Barceloneta, fent les primeres proves del nou enllumenat, encenent un fanal a Santa Maria del Mar el 8 d'agost de 1842, i inaugurant formalment el nou sistema d'enllumenat públic el 5 de setembre d'aquell mateix any.

Després de l'enllumenat públic s'han d'aconseguir clients privats, persones que estiguessin disposades a agafar el risc d'aquesta innovació, passar de les limitades llànties, espelmes i llums d'oli, al llum de gas, més potent, regulable i continu. El primer client, connectat a la xarxa el 3 de gener de 1843, és el sastre Francesc Antich, al carrer Escudellers, qui deuria pensar que així atrauria més als clients i podria treballar més hores cada jornada.

Teresa Molins és la primera dona de Catalunya i d'Espanya que, assumint els riscos, aposta per la nova tecnologia per enllumenar l'obrador, el magatzem i la botiga de la seva empresa al carrer de l'Argenteria. Cal recordar que, a l'època, una xocolateria no era un lloc a on anar a prendre una tassa de xocolata, sinó que era un lloc on es fabricava la xocolata, es venia la producció, i també es podia fer el tast. I en el cas de Teresa Molins, addicionalment també es comercialitza la producció a la resta d'Espanya i s'exporta a Amèrica.

En el primer llibre de clients de la Societat Catalana per a l'Enllumenat per Gas, consta com a client número 16. Els quinze anteriors són homes. La connexió amb un ramal al sistema de canonades del gas es fa el 5 de març de 1843. El contracte estipula que el gas es subministraria en base a la tarifa per hores, obrint-lo a la caiguda del sol i tancant-lo a les 22 hores, el diumenge inclòs. A Teresa, la seguiran altres dones, com 5 modistes i altres 2 xocolateres, entre d'altres. En total, dels primers 300 clients del gas de Barcelona, 19 són dones, un 6 %.

Destaca també per la seva publicitat, com es pot llegir a la *Guía General de Barcelona*, publicada l'any 1849, i també a la de 1854: «*Este antiguo establecimiento, que cuenta más de medio siglo de existencia, es el de más nombradía y crédito; no sólo por el sabroso chocolate que en él se elabora, por los precios fijos que ha sostenido desde su creación, y por la puntualidad y esmero depósito su confianza, sí que también por el sinnúmero de parroquianos que tiene en las populosas capitales de España y América. En él se vende chocolate sin canela, tan necesario a los enfermos y convalecientes; como también se elabora del modo que place a los señores que tienen a bien hacer pedidos a este establecimiento. Los que nuevamente se presenten a este fin, pueden estar seguros de que quedarán servidos a medida de sus deseos*».

Bibliografia sobre:

SOCIETAT CATALANA per a l'ENLLUMENAT per GAS: *Llibre de clients, 1843-1847*, número 1, Barcelona, 1847.

SAURI, M.: *Guía General de Barcelona*, Barcelona, 1849.

FÀBREGAS i VIDAL, Pere-A.: «Los primeros clientes del gas del alumbrado en España: Barcelona 1843-1847. Estructuras, categorías y patrones», a Bartolomé Rodríguez, Isabel / Fernández Paradas, Mercedes / Miras Araujo, Jesús (Eds.): *Cercanas pero distintas. La desigual trayectoria de la industria del gas en las regiones del sur de Europa (siglos XIX-XX)*, Madrid, 2020.

PERE-A. FÀBREGAS i VIDAL

MONSERDÀ i VIDAL, Dolors

Barcelona, 1845 – Barcelona, 1919

Analista de moviments socials, escriptora i intel·lectual activista

Primera filla de Beatriu Vidal i Josep Monserdà i Roger, prestigiós relligador de llibres, que, a la rebotiga, acull una tertúlia amb Victor Balaguer i Cirera, Josep Anselm Clavé i Camps, Manuel Milà i Fontanals, Narcís Monturiol i Estarriol, Frederic Soler i Hubert (àlies Serafí Pitarra), Abdó Terradas i Pulí, i Emili Vilanova. És germana del pintor Enric Monserdà i Vidal.

En aquest entorn de ressonàncies modernistes i d'estima pel coneixement, no resulta estrany que ella tingui una forta vocació literària des de molt jove. I que, a l'edat adulta, es relacioni també amb Francesca Bonnemaïson i Farriols, Carme Karr i Alfonsetti, i Narcís Oller i Moragas. Una de les seves amistats més influents és la també escriptora Maria Josepa Massanés i Dalmau, sobre la vida de la qual el 1915 publica una biografia.

És escriptora i activista, i s'interessa pels moviments socials i religiosos de la seva època. La seva dedicació i anàlisi sobre la condició de la dona la situen com a una de les primeres feministes del nostre país. Si bé signa normalment com a Dolors Monserdà de Macià.

Comença escrivint en espanyol, però a partir del 1875 passa a fer-ho en català. Es dedica a la novel·la, la poesia i el teatre, però en especial destaquen els articles a la premsa.

Durant els primers anys conrea amb força èxit la poesia, una tasca que li val, en diverses ocasions (1878, 1882 i 1891), premis com els Jocs Florals.

L'any 1879 publica, a la revista de modes *La Bordadora*, un article titulat «La producció de la dona». Hi denuncia la injustícia que pateixen les treballadores de la confecció pel «*miserable remuneració de sos treballs, al saber que s'elaboren prenes de costura en blanc, i amb complicadíssims adornos, a l'increïble preu de 24 cèntims de pesseta*». Publicat després a *La Renaixensa*, es considera el primer gran article de denúncia signat per una dona.

El 1880, Valentí Almirall i Llozer, propietari del *Diari Català*, posa la secció Modas y Labors en mans d'ella. Aquest diari, a més de ser el primer de ser escrit en català, presenta una sèrie de novetats editorials que criden l'atenció: integra informació sobre qüestions científiques i literàries, a més de polítiques. En aquella secció, ella no es concentra només en consells domèstics; té una corresponsal a París que informa sobre les novetats socials i, a més, hi incorpora diverses assessores sobre moda. Tampoc no es limita a la roba, sinó que, de vegades, fa comentaris sobre diferents aspectes de la realitat que envolten el que considera interessos femenins, sempre amb un to de proximitat i confiança entre dones, amb una parla directa i amb naturalitat. El diari tanca el 1881.

A partir de 1881, en què la revista *La Renaixensa* passa a ser diari, hi col·labora amb articles que aborden diferents temàtiques socials, per exemple «La veritat sobre l'exposició universal», «Les senyores i el lliurecanvi», «Les víctimes del treball» o «Lo restabliment del divorci a França».

Desenvolupa un creixent interès específic pel paper de la dona, que ocupa cada cop més espai en les seves reflexions, i que esdevé a poc a poc una primera definició d'un primer feminisme conservador, catòlic i burgès, que no deixa de ser un primer pas per a assolir una igualtat d'oportunitats i d'accés a la cultura. Ella mateixa, casada amb Eusebi Macià i Pujol, prestigiats argenter, i mare de quatre fills, comença a expressar a diversos diaris i publicacions, i cada vegada d'una manera més segura i assenyada, la necessitat de dotar les dones d'una formació que les prepari per a una feina i la cultura. La seva filla Dolors es casa amb l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch, i la seva filla Maria dels Àngels amb el jurista Antoni Maria Borrell i Soler.

També explora les seves condicions com a dramaturga i conrea el terreny de conferenciant, tot i que reconeix un espai més indicat i efectiu: la novel·la. En efecte, *La fabricant*, publicada el 1904, inspirada en la vida de la empresària fabricant de teixits de seda, Eulàlia Escuder i Fàbregas, es converteix en la seva obra més representativa i més llegida. Hi retrata, en 15 capítols, una noia d'origen menestral que va pujant en l'escala social i esdevé una dona modèlica, gràcies a la seva intel·ligència, al seu realisme i a un esforç laboral considerable, i convertir-se en una destacada empresària de la indústria tèxtil, respectada per la burgesia catalana. També hi reflecteix els costums de la societat barcelonina del seu temps.

La veritat és que les seves obres vehiculen una perspectiva femenina de l'època, tant des d'un punt de vista sociocultural com ideològic. La seva activitat com a dona compromesa amb determinades idees del seu temps fa que les seves novel·les vagin més enllà de la literatura i arribin a ser, com diu Antònia Tayadella, «una mena d'apostolat moral sobre els seus contemporanis». La seva obra és, en tot cas, una barreja de costumisme, realisme i romanticisme, que obté el favor de molts dels seus contemporanis.

El 1909 és escollida com la primera dona a presidir els històrics Jocs Florals.

Publica articles a diferents capçaleres, i el seu nom se significa cada cop més com a «feminista». Signa articles al diari *La Veu de Catalunya* o a les revistes *Ofrena*, *La Gramalla*, *Or y Grana*, i al suplement *Feminal* (fundat el 1907 per Carme Karr i Alfonsetti, com a suplement femení mensual de la revista *Il·lustració Catalana*), on hi publica un assaig que unifica el pensament que ha repartit per la premsa: «El feminisme a Catalunya», una primera configuració del seu pensament i un tret de sortida de la nova reivindicació social.

Aquesta aportació propicia i se suma a un debat general a la ciutat de Barcelona sobre el sufragisme i el paper de les dones a la societat, que arrenca lentament. Considera que el paper de la dona burgesa consisteix a protegir la dona treballadora per motius humanitaris i morals, i a prevenir que la politització ambiental de començaments del segle XX se li encomani. Es dedica a l'acció social a través de la participació en patronats i cercles que impulsen millores concretes per a les dones. Per exemple, el 1910 impulsa el *Patronat per a les Obreres de l'Agulla*, un intent per a donar millor vida a les cosidores, un dels sectors laborals més deprimits de l'època, oferint una sèrie de serveis com borsa de treball, assistència mèdica gratuïta o fils i roba a preu de fàbrica. I augmenta considerablement la participació en conferències, ateneus i teatres, de manera que la seva activitat es tenyeix quasi del to d'un apostolat.

Mai no defensa el dret de la dona a accedir a qualsevol treball, sinó que circumscriu la reivindicació feminista a l'àmbit «natural» domèstic, però sense impedir a la dona l'accés a determinades professions i, encara menys, l'accés a una completa formació personal i cultural. Aquest activisme sociopolític es considera un precedent d'aire conservador del feminisme i marca plenament la seva obra i la seva reflexió intel·lectual, tant a l'obra de ficció (novel·la, teatre, poesia) com en el seu articulisme.

El 1909, a *Estudi feminista (Orientacions per a la dona catalana)*, escriu: «Escriure per a la dona i que els meus escrits poguessin ésser-li d'alguna utilitat moral i material, veus aquí els meus ideals literaris». Al final dels seus dies, escriu: «He lluitat a favor del que avui es qualifica com a feminisme». Mereix doncs ser reconeguda com a pionera en aquesta reivindicació.

El 1931, al seu nom és dedicat un carrer del districte de Sarrià, a Barcelona, i després altres carrers i places a Argentona, Banyoles, Mataró, i Sant Quirze del Vallès. Des del 1995 té un jardí amb el seu nom a Sabadell.

Bibliografia de:

«La producció de la dona», revista *La Bordadora*, Barcelona, 1879.

La fabricant, Llibreria de Francesch Puig, Barcelona, 1904 (novel·la inspirada en la vida d'Eulàlia Escuder i Fàbregas).

«El feminisme a Catalunya», *Feminal*, suplement de la revista *Il·lustració Catalana*, 1907.

Estudi feminista. Orientacions per a la dona catalana, Lluís Gili, Barcelona, 1909.

«Carta oberta a la vídua Prat de la Riba», revista *Ofrena*, setembre 1917.

Bibliografia sobre:

MAS MORILLAS, Carme: «Dolors Monserdà, Notes autobiogràfiques», *Anuari Verdaguer*, núm. 13, p. 183-188, 2005.

MAS MORILLAS, Carme: *Dolors Monserdà: La voluntat d'escriure*, Arola, Tarragona, 2006.

PESSARRODONA i ARTIGUES, Marta: *Donasses: Protagonistes de la Catalunya moderna*, p. 13-21, Ediciones Destino, Barcelona, 2006.

CAMPS, Magí: «Dolors Monserdà, feminista», *La Vanguardia*, Barcelona, 23 novembre 2019.

SALGADO de DIOS, Francesc: «Dolors Monserdà i Vidal», *Diccionari Històric de Periodistes Catalans* (dir. Josep Maria Casasús i Guri), Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2023.

PERMANYER i LLADÓS, Lluís: «L'escriptora Dolors Monserdà va ser pionera del feminisme», *La Vanguardia*, Barcelona, 27 març 2025.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

MONTSENY MAÑÉ, Frederica

Madrid, 1905 – Frouzins, 1994

Empresària periodista, escriptora, política i militant anarquista

Filla de Joan Montseny i Carret i Teresa Mañé i Miravet, destacats anarquistes catalans, exiliats a London per motius polítics, clandestinament retornats a Madrid, on neix Frederica, i després a Barcelona, el 1912. Com editors, han

fundat la *Casa de Ediciones*, la publicació quinzenal *La Revista Blanca* i el diari *Tierra y Libertad*.

Des de molt joveneta, simpatitza amb l'anarquisme i comença a escriure textos de caràcter didàctic amb la intenció de conscienciar els lectors i, en especial, les lectores.

Als 16 anys publica la seva primera novel·la, *Horas trágicas*, drama basat en els estralls que el pistolerisme està causant en el proletariat català. Als 17 anys publica els primers articles a la premsa anarquista, amb el pseudònim de Blanca Montsant, evitant el conegut cognom del seu pare.

El 1923, afiliada ja a la *Confederación Nacional del Trabajo* (CNT), comença a col·laborar al diari *Solidaridad Obrera*, on s'encarrega de la secció «Relieves sociales». Sovint els seus articles resulten força pujats de to, redactats amb una retòrica pròpia d'un míting polític, si bé també n'escriví d'altres amb una mirada més aviat analítica, en els quals desgrana la situació de l'anarquisme a Espanya i altres països.

També escriví assíduament, entre 1923 i 1936, a *La Revista Blanca*, que dirigeix a partir de 1935, editorial que esdevé un gran vehicle d'idees anarquistes i que escapa a la censura gràcies en part al seu innocu títol. La seva firma apareix també al setmanari *El Luchador*, a la revista *El Mundo al Día*, o a altres publicacions llibertàries com *Nueva Senda* o *Redención*.

El 1930 s'uneix amb Germinal Esgleas Jaume, dirigent de la CNT, jove cenetista empresonat el 1928 junt al pare de Frederica, per participació en reunions considerades il·legals, sota la dictadura del general Miguel Primo de Rivera Orbaneja. Amb Germinal té tres fills: Vida, Germinal i Blanca. L'activitat política, gràcies a la seva capacitat comunicativa, la porta a participar en diversos actes públics, conferències i mítings, de vegades organitzats com a gires propagandístiques, en què assoleix una forta popularitat.

Defensa que la legalització del sufragi femení (reconegut per primera vegada a Espanya a la Constitució del 1931, norma fonamental de la Segona República) només contribuiria a la manipulació del vot de les dones si aquesta legalització

no venia acompanyada amb l'accés de les dones a l'educació completa i al treball qualificat, i l'alliberament de la subordinació al marit. Rebutja la creació d'institucions separades per a dones, i aposta per la transformació de les estructures socials existents per incloure-hi la participació de les dones de ple dret.

El 1936 comença a militar a la *Federación Anarquista Ibérica* i, un cop començada la guerra 1936-1939, es converteix, per oferiment de Lluís Companys i Jover, en la creadora i gestora del Comitè de Milícies Antifeixistes.

Entre novembre del 1936 i maig del 1937, malgrat el parer en contra del seu pare i del seu company, forma part del Govern de la Segona República Espanyola, presidit per Francisco Largo Caballero, com a ministra de Sanitat i Assistència Pública, i es converteix així en la primera dona que participa d'un govern a Europa. D'entre les seves iniciatives en el càrrec, les més trencadores són promoure una llei per a la interrupció voluntària de l'embaràs (que rep l'oposició d'altres ministres del govern, republicà i d'esquerres) i la d'impulsió de sistemes perquè les dones que practiquen la prostitució puguin abandonar-la.

Sota la seva direcció, el Departamento de Instrucción Pública organitza la primera evacuació dels anomenats «nens russos»: uns 70 infants provinents d'Almeria, Gandia, Madrid, Málaga, Oliva i Xàtiva.

S'exilia a França el gener de 1939, amb el seu company, la seva mare, la sogra, i els fills. És retinguda a la presó de Llemotges, juntament amb Francisco Largo Caballero. L'embaràs del que naixerà la seva filla Blanca permet que el Tribunal d'Apel·lació de Vichy denegui la petició d'extradició per part del govern del general Francisco Franco Bahamonde. S'estableix finalment a Tolosa de Llenguadoc, on continua amb la militància llibertària i l'obra memorialista, assagística i narrativa. També amb el periodisme, ja que publica a diaris anarquistes, com *CNT*, que dirigeix des del 1945, a *L'Espoir*, i a revistes com *Cenit*.

A partir de l'abril del 1977 visita Espanya en diverses ocasions, i participa en mítings anarquistes, i en conferències, però no retorna a Espanya definitivament.

En síntesi, com assenyala Esther Lázaro, «resulta impossible destriar la seva militància de la seva participació en els diaris i l'impuls i la creació d'algunes capçaleres. Entén l'escriptura, i, en general, la producció intel·lectual, com

una forma de canviar el món i apropar-se a una revolució social profunda que permeti la instauració d'un nou ordre finalment just i equitatiu, una opinió que es mostra amb tota claredat en el seu articulisme polític, de persuasió, i, en certs moments, propagandístic».

Té dedicats carrers o places, entre altres, a diverses ciutats catalanes, com Abrera, Balaguer, Barcelona, Cardedeu, El Catllar, Girona, L'Hospitalet de Llobregat, La Bisbal d'Empordà, Lleida, Mollet del Vallès, Montmeló, Palafrugell, Roda de Berà, Sabadell, Salou, Sant Feliu de Llobregat, Santa Oliva, Tàrraga, Terrassa i Torredembarra, instituts d'ensenyament a Badia del Vallès, Burjassot i Fuenlabrada, centres hospitalaris o de salut a Madrid, Moratalaz i Viladecans, i casal cívica a Manlleu.

Bibliografia de:

«El movimiento femenino internacional», *La Revista Blanca*, 15 agosto 1923.

«Los pescadores de río revuelto», *La Revista Blanca*, 20 marzo 1936.

«Los niños muertos», *España Libre*, New York, marzo 1961.

Mis primeros cuarenta años, Plaza&Janés, Barcelona, 1987.

Bibliografia sobre:

PONS i MIR, Agustí: *Converses amb Federica Montseny*, Laia, Barcelona, 1977.

ALCALDE i GARRIGA, Carmen: *Federica Montseny. Palabra en Rojo y Negro*, Argos Vergara, Barcelona, 1983.

LEGGOTT, Sarah: «An Anarchist Past: Federica Montseny», *History and Autobiography in Contemporary Spanish Women, Testimonial Writings*, The Edwin Mellen Press, Lewiston, New York, 2001.

TAVERA GARCÍA, Susanna: *Federica Montseny: La indomable*, Temas de Hoy, Barcelona, 2005.

RODRIGO, A., BIRULÉS, F., PALAU, M., NASH, MARY: *Federica Montseny (1905-1994)*, Institut Català de la Dona, Barcelona, 2006.

ALTÉS RUFÍAS, Elvira: *Les periodistes en el temps de la República*, p. 74-77, Col·legi de Periodistes, Diputació de Barcelona, Barcelona, 2007.

LÁZARO SANZ, Esther: «Federica Montseny Mañé», *Diccionari Històric de Periodistes Catalans* (dir. Josep Maria Casasús Guri), Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2023.

MORALES GODOY, María Luz

A Coruña, 1896 – Barcelona, 1980

Empresària directora de publicacions periòdiques

Arriba de nena a Barcelona amb la seva família, a causa del trasllat laboral del seu pare, funcionari d'Hisenda. Estudia el batxillerat a l'*Institut de Cultura per a la Dona* i la carrera de Filosofia i Lletres a la *Universitat Nova*.

Comença a escriure des de molt jove, i el 1920 guanya el concurs per a formar part de la redacció de la revista *El Hogar y la Moda*, que, a la pràctica, passa a dirigir.

El 1921 s'inscriu a la Biblioteca Popular de Cultura, per a estudiar Pedagogia. També el 1921 inicia les col·laboracions a *La Vanguardia*. El 1923 passa a formar part de la redacció del diari, on de fet és l'única dona. Parla i escriu correctament set idiomes (català, espanyol, anglès, francès, italià i portuguès).

Entre 1923 i 1933 es fa càrrec de la crítica cinematogràfica, sota el pseudònim masculí de «Felipe Centeno», que signa com a secció fixa cada dissabte. Aquesta feina li obre la confiança d'algunes distribuïdores cinematogràfiques, per a les quals comença a col·laborar com a adaptadora de diàlegs.

Alterna la secció cinematogràfica amb aparicions esporàdiques a les pàgines nobles d'opinió, que resulten especialment visibles perquè comparteix signatura amb les plomes més destacades del diari, tot això en l'etapa de renovació i aproximació a la població barcelonina que endega Agustí Calvet i Pascual «Gazel», des que aquest assumeix la codirecció del diari el 1921. En aquestes pàgines, ella comenta lectures adients per a les dones i, en fer-ho, reivindica el paper femení a la societat, que ha d'abandonar la reclusió a la llar i arribar a ocupar determinades tasques per a les quals està perfectament capacitada, sempre que se li permeti, a través de l'educació universal, l'accés ple a la cultura i a la formació professional, uns drets que considera inalienables.

Entre 1926 i 1931 publica també una columna setmanal al diari madrileny *El Sol*, i col·labora a diferents revistes com *Lecturas*, *Gema*, *Mundo Ibérico*,

o la catalana *D'Ací i d'Allà*. Dirigeix, des de la seva fundació, la Residència de Senyoretes de Barcelona, dona nombroses conferències a institucions com l'Ateneu Barcelonès, la Universitat de Barcelona, el Lyceum Club, etc. I es dedica també a l'adaptació de clàssics per a infants i a la traducció, tasca que sol desenvolupar en col·laboració amb la seva cosina Zoe Godoy Hermosilla.

El 1933 evoluciona la seva situació a *La Vanguardia* i es converteix en crítica teatral, paper més respectat dins la redacció, i sobretot més afí a les seves inclinacions estètiques, ja que aspira a escriure teatre, a més de les novel·les i adaptacions infantils que ha publicat al llarg dels anys anteriors. Combina la crítica teatral amb la publicació de reportatges d'actualitat, com per exemple el dedicat el 1933 a l'imminent vot femení, que defensa aferrissadament.

Comparteix aficions musicals amb Isabel Llorach i Dolsa, figura destacada de la burgesia barcelonina, qui es distingeix per la intensa dinamització de la vida cultural i social que du a terme a la ciutat de Barcelona. Ambdues organitzen un cicle de concerts de la enèrgica violinista Viska Mina Krokowsky.

A l'inici de la guerra 1936-1939, quan el Govern de la Generalitat de Catalunya confisca *La Vanguardia*, Gaziol, el director, fuig, i el rotatiu queda sotmès a un comitè obrer, integrat per representants de redacció, tallers i administració, pertanyents a la CNT i a la UGT que la proposen, l'única dona periodista que treballa al diari, com a substituta. No s'hi nega, però tampoc no hi posa cap entusiasme polític. Accepta el càrrec i defensa que l'empresa continuï amb normalitat, però es distancia tant com pot de l'elaboració dels editorials i de les posicions polítiques implícites en el càrrec. És la directora des de l'agost del 1936 fins al febrer del 1937, quan pren el relleu el seu amic Paulino Massip i Roca, especialment vingut des de Madrid per indicació del Govern. Aquests mesos com a directora de *La Vanguardia*, però, li suposen, no només patir la depuració professional, sinó també 40 dies de presó el 1940, en un convent de monges de Sarrià, i no poder-se dedicar al periodisme.

Durant els anys següents es dedica a les adaptacions editorials infantils i a la traducció. Treballa amb Editorial Salvat, per a la qual dirigeix l'*Enciclopedia Universitas* (1943), en 20 volums, i altres publicacions. Crea Editorial Surco. Col·labora amb Editorial Araluce, amb diverses adaptacions de la col·lecció «Las

obras maestras al alcance de los niños». Forma part de l'Academia del Faro de San Cristóbal, creada a Vilanova i la Geltrú el 1946 per Eugeni d'Ors i Rovira «Xènius».

És rehabilitada parcialment el 1948, quan rep el permís, de facto, per a redactar comentaris sobre moda al *Diario de Barcelona*, *Lecturas* i *Fotogramas*, i —de manera més esporàdica— a *El Noticiero Universal* i *Hoja del Lunes*.

L'abril de 1952 col·labora amb un article, «La darrera lliçó del cinema italià», en el primer i únic exemplar de la revista *Aplec*, projecte de publicació cultural periòdica, en català, editada per Maria Dolors Orriols i Monset, que, malgrat gaudir d'autorització, és retirada per iniciativa del governador civil de Barcelona, Felipe Acedo Colunga, segrestant-ne els exemplars en circulació i prohibint-ne la publicació.

A partir d'aquest moment, la seva obra evoluciona i esdevé un comentari culte i obert sobre diferents aspectes de la literatura i el pensament, o bé sobre allò que es considerava elegant i que anava més enllà dels comentaris femenins. Manté aquesta col·laboració al llarg dels anys i assumeix també la crítica de les estrenes i novetats teatrals de la ciutat de Barcelona.

Obté un gran nombre de premis. El 1926, la Cambra Oficial del Llibre, de Barcelona, premia el seu article «Elogio del libro», publicat a *La Vanguardia* el 14 de setembre. El 1956 obté les «Palms Académiques» de França. El 1963 rep el Premi Nacional de Teatre. El 1970 rep el Premi d'Ors de l'Associació de la Premsa de Barcelona, el 1971 el Premi de Periodisme de la Ciutat de Barcelona, i el 1972 el Llaç d'Isabel la Catòlica. Són moments en què els homenatges li reconeixen finalment haver estat la primera periodista cultural. Ara bé, no és readmesa com a periodista a l'Asociación de la Prensa fins al 1978, després d'un llarg procés de reclamacions.

En reconeixement de la seva figura, s'han instituït dos premis. El 2016, el Premi de Periodisme María Luz Morales, impulsat per l'Observatori Cultural de Gènere, per reconèixer i incentivar treballs periodístics que reflexionin des del compromís i el rigor analític sobre el paper de la dona en el món actual. I el 2017, el Premi María Luz Morales d'assaig i videoassaig sobre l'audiovisual, atorgat per l'Academia Galega do Audiovisual, per premiar la investigació

científica en aquest terreny, amb obres d'investigació en format de text escrit i en format audiovisual.

Té un carrer amb el seu nom a A Coruña, a Burgos, i una placeta a Barcelona.

Bibliografia de:

Nombrosos articles a *La Vanguardia*, *El Sol*, *El Hogar y la Moda*, *Lecturas*, i altres. «Alguien a quien conocí», 1973.

Bibliografia sobre:

ALTÉS RUFÍAS, Elvira: «Les periodistes en el temps de la República», Col·legi de Periodistes, Diputació de Barcelona, 2007.

VILA SANJUAN, Sergi: «El club de Isabel Llorach», *La Vanguardia*, 19 agost 2012.

SERVÉN DÍEZ, Carmen: «Literatura, periodismo y cine. María Luz Morales en La Vanguardia», *Escritoras españolas en los medios de prensa: 1868-1936*, Rota, Ivana, Servén Carmen (coord.), p. 267-289, Renacimiento, Sevilla, 2013.

AMIGUET MOLINA, Teresa: «María Luz Morales, el periodismo tiene nombre de mujer», *La Vanguardia*, 24 setembre 2015.

ROQUETA FERNÁNDEZ, Marta: «La primera i l'única», *Capçalera, Revista del Col·legi de Periodistes de Catalunya*, Barcelona, 22 juliol 2016.

FABRE i FORNAGUERA, Jaume: *Periodistes, malgrat tot: La dificultat d'informar sota el franquisme a Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2016.

ESPINOSA de los MONTEROS, María Jesús: «María Luz Morales, la primera periodista cultural», *El País*, 18 julio 2017.

CABRÉ CASTELLS, María Ángeles: «María Luz Morales, pionera del periodisme», *Llibres de Vanguardia*, Barcelona, 2017.

SALGADO de DIOS, Francesc, i LÁZARO SANZ, Esther: «La visión de la mujer y la feminidad en los artículos de María Luz Morales publicados en La Vanguardia», *Trípodos*, núm. 44, p. 121-136, 2019.

LÁZARO SANZ, Esther: «María Luz Morales Godoy», *Diccionari Històric de Periodistes Catalans* (dir. Josep Maria Casasús i Guri), Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2020.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

N

NICOLAZZI i ROVIRA, Maria Assumpció

Girona, 1922 – Girona, 2018

Empresària del sector de la hostaleria

Propietària i responsable de la direcció de l'*Hotel Peninsular* de Girona i del cafè *Savoy*, dos històrics establiments situats al carrer Nou, de Girona.

La seva vida sempre va vinculada a l'hotel familiar, l'Hotel Peninsular, l'establiment hostaler més antic de la ciutat de Girona, que havia estat creat el 1852 pel seu besavi, el piemontès Pietro Nicolazzi Primatesta, aleshores sota el nom de Fonda de San Antonio. La Fonda va ser rebatejada el 1895 amb el nom d'Hotel Peninsular. Tot i les dificultats existents per a les dones de l'època d'accedir a llocs de responsabilitat, es fa càrrec del negoci, a mitjan segle XX.

El cafè Savoy va ser fundat pels seus pares al decenni iniciat el 1930 i de seguida es va convertir en un punt de trobada de la burgesia de l'època; amb el pas dels anys va passar a ser un dels cafès destacats de la ciutat de Girona.

És impulsora del bar-restaurant *La Rosaleda*, a la devesa de Girona. Aquest establiment esdevé un lloc important tant pels gironins, perquè és lloc de socialització els caps de setmana, com pels turistes que comencen a arribar a la ciutat i hi fan parada per anar a la Costa Brava.

L'any 1960 adquireix l'Hotel Alga, de Calella de Palafrugell. Més endavant recupera el restaurant L'Arcada, a la gironina Rambla de la Llibertat, impulsa els premis literaris Prudenci Bertrana i presideix l'Associació de Veïns del carrer Nou.

Entra en el món de la política gironina, essent regidora de la ciutat durant el mandat 1987-1991, durant el qual forma part, per exemple, del Consell Municipal de la Gent Gran, i participa activament en les Comissions de Cultura i d'Educació, i en la Comissió de Promoció de la Ciutat, sobretot en desenvolupar l'exposició *Girona, temps de flors*.

La iniciativa d'aquesta activitat havia nascut l'any 1954, quan un grup d'amigues, liderades per Maria Cobarsí i Corretger i Rosa Maria Labayeu i Coderch, totes amants de les flors, van organitzar, al Saló de Descans del Teatre Municipal, una exposició de rams i testos, que des d'aleshores es celebra cada any, guanyant progressivament en participació i en dimensió.

Del seu pensament, presentem aquestes idees:

«A la meua mare, Consol Rovira, li agraeixo la seva exigència i el coratge que em va inculcar, i en ella vull simbolitzar totes les dones que en aquestes empreses familiars han passat i hem passat, d'una forma anònima, però que han estat els puntals de les empreses familiars que han tingut un paper cabdal per a Catalunya». (2003)

Bibliografia sobre:

El Peninsular (1853-2003), Memòria d'un hotel de Girona, testimoni i conversa amb J. Víctor Gay, Hotel Peninsular, Girona, 2003.

VIDAL, Dolors, i MONTURIOL, Toni: *Girona, temps de flors*, Ajuntament de Girona, Girona, 2005.

BASTONS i VIVANCO, Carles, i BASTONS i GARCÍA, Montserrat: «Maria Cobarsí i Corretger», *Dones de les terres gironines que han fet història*, p. 124-126, Editorial Base, Barcelona, 2018.

RIBAS i MORA, M. Carme: «Assumpció Nicolazzi i Rovira, Adeu a un referent de l'hostaleria», *El Punt Avui*, 13 juliol 2018.

SOCIETAT CATALANA D'ECONOMIA: «Assumpció Nicolazzi», *Panells de dones economistes catalanes referents*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2021.

FERNÁNDEZ de RETUERTO, Inmaculada: «Assumpció Nicolazzi i Rovira», *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na. edició, p. 467-468, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

O

ORRIOLS i MONSET, Maria Dolors

Vic, 1914 – Barcelona, 2008

Empresària del sector editorial i escriptora

Inicia la seva trajectòria literària el 1949 com a contista, i després escriu novel·les. Una d'elles, *El riu i els inconscients*, escrita el 1950, però no publicada fins el 1990, és un dels documents més esfereïdors del període posterior a la guerra 1936-1939 al nostre país.

Junt a Josep Planchart i Martori, secretari general (i després president) del partit *Estat Català*, aleshores clandestí, funda el *Club de Divulgació Literària*, empresa cultural dedicada a la promoció de la cultura catalana, per mitjà de l'edició de llibres i de la venda de llibres a crèdit o terminis.

És la primera editora de la revista cultural en català, *Aplec*, l'abril de 1952, la redacció de la qual se situa a la seu de l'esmentat Club de Divulgació Literària, a Barcelona. Per a aconseguir editar-la, ja que no vol que sigui una publicació clandestina, contacta amb el director general de Censura, Joan Beneyto i Pérez, qui li indica que «publiqui una revista que no sigui periòdica, que surti de tant en tant, i de continguts aigualits, és a dir, ni carn ni peix».

En aquest primer número hi col·laboren, entre altres, autors com Aurora Bertrana i Salazar, Maria Aurèlia Capmany i Farnés, Salvador Espriu i Castelló, Josep Gudiol i Ricart, Maria Luz Morales Godoy, Jacques Mettra, Octavi Saltor i Soler, i Pere Vinyoles i Vivet.

Però s'esdevé que aquest primer número és l'únic publicat, doncs, malgrat gaudir d'autorització, el governador civil de Barcelona, Felipe Acedo Colunga, n'ordena la retirada, segrestant els exemplars en circulació i prohibint-ne la publicació.

El 1960 participa activament en la creació del primer Museu d'Art Contemporani de Barcelona, del que n'és la primera sotsdirectora.

El 2018, el seu fill, Antoni Lloret i Orriols, en condició d'hereu, cedeix a la Biblioteca de la Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya, un fons documental procedent de l'activitat de l'escriptora.

El 2022 és nomenada vigatana Il·lustre per l'Ajuntament de Vic, «en expressió de gratitud i de reconeixement cap a una dona valenta i lluitadora que ha defensat la literatura, la llengua i la cultura catalanes». És la tercera dona reconeguda amb aquesta distinció, després de l'escriptora Maria Àngels Anglada i d'Abadal, i de la religiosa Carme Sallés i Barangueras. També és sòcia d'honor de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana.

Bibliografia de:

El riu i els inconscients, Columna, Barcelona, 1990.

Bibliografia sobre:

«Suscríbese o adquiera la publicación en catalán Aplec, del Club de Divulgación Literaria; primer número, sábado de Gloria», *La Vanguardia Española*, Barcelona, 10 abril 1952.

TORRENT i MARTÍNEZ, Joan, i TASIS i MARCA, Rafael: *Història de la premsa catalana*, volum I, p. 909, Bruguera, Barcelona, 1966.

TRIADÚ i FONT, Joan: «El número únic d'Aplec, una revista normal», *Serra d'Or*, núm. 278, p. 37, Montserrat, novembre 1982.

CABRÉ i PAIRET, Montserrat, GILI SURIÑAC, Silvia, PALLACH ESTELA, Antònia, i SANZ COLL, Teresa: «Maria Dolors Orriols (entrevista)», *Duoda, Revista d'estudis feministes*, núm. 5, Universitat de Barcelona, 1993.

BEL i OLEART, Joana: *Àlbum Maria Dolors Orriols*, PEN Català, Barcelona, 2004.

CARNÉ i MASLLORENS, Maria Elena, BACARDÍ i TOMÀS, Montserrat, i GODAYOL i NOGUÉ, Maria Pilar: «Orriols i Monset, Maria Dolors», *Diccionari de la traducció catalana*, Eumo Editorial, Vic, 2011.

BACARDÍ i TOMÀS: *Maria Dolors Orriols o la revolta interior*, Patronat d'Estudis Osonencs, Ausa, Vic, 2017.

BACARDÍ i TOMÀS, Montserrat: *Maria Dolors Orriols, viure i escriure*, Eumo Editorial, Vic, 2019.

P

PALOMERA i GIRÓ, Maria

Barcelona, 1905 – Barcelona, 1937

Cooperativista i feminista

Filla de Felip Palomera Sarradell, treballador a l'Editorial Martí, ocupant càrrecs d'importància a l'Ateneu Obrer de Les Corts i a la Cooperativa La Dignitat, i de Caterina Giró, des de ben petita creix entre les parets de la Cooperativa i del Centre Instructiu de Les Corts, i s'hi imbueix de les seves pràctiques i principis, participant sobretot a la secció teatral entre escenaris i bambolines. Estudia a les escoles impulsades per l'Ateneu.

Durant la joventut, contrau una malaltia mental greu, diagnosticada com a «neurastènia», que la sotmet durant un llarg període a un estat d'apatia irresoluble i una inconsciència aparentment sense retorn. El seu pare no ho suporta i el 1929 acaba traient-se la vida, en ofegar-se al pantà de Vallvidrera.

La Cooperativa accepta la seva entrada com a treballadora a la secció de merceria, com a cas d'humanitat i de reconeixement a la tasca del seu pare en l'entitat.

Superada la malaltia, ingressa a treballar com a dependenta de la Unió Cooperatista Barcelonesa, on, junt amb les tasques professionals, comença la seva labor d'agitació i propaganda, anima la creació del grup femení i del grup infantil. Presenta i modera la sessió «El cinema i l'educació», a càrrec de María Luz Morales Godoy, com a primer acte d'un curs sobre Educació General que organitza la secció de Cultura de l'entitat, amb sessions cada 15 dies, en les que participa i coordina els continguts.

El juny de 1931 participa de forma entusiasta en un acte feminista celebrat a la cooperativa de consum La Moral de Badalona, que porta a la formació de

l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista. En la reunió de l'Assemblea fundacional, s'acorda que la presidenta sigui Maria Palomera i Giró, tot i que ella intenta cedir el càrrec a Micaela Chalmeta i Martí.

Batalla per la representativitat i presència de les dones en el moviment cooperatiu, escriu assíduament articles a la premsa cooperativa i representa al moviment feminista cooperativista en diferents congressos. Junt a Micaela Chalmeta i Martí, recorre incansablement pobles i ciutats, protagonitzant actes, donant mítings i conferències, i assistint a les cooperadores d'arreu en la creació de grups femenins dins les entitats, com ara els de la cooperativa del Centre Obrer Aragonès (primera cooperativa en la que les dones tenen totalment els mateixos drets que els homes) o el de La Fraternitat de la Barceloneta.

Acompanyant les tasques de propaganda, les cooperativistes duen a terme una tenaç lluita per la capacitació, la formació i l'aprenentatge. A banda d'organitzar tota mena de tallers, cursos i conferències, tradueixen i editen un llibre d'Honora Enfield «El poder de la cistella de la compra», que les serveix de manifest de propaganda de les seves idees i de conscienciació massiva. Seguint en la línia de l'aplicació de l'aprenentatge, aquestes dones arriben a crear una cooperativa de treball, exclusivament formada per dones, dedicada al tall i confecció, anomenada *Cooperativa de Camiseria i Confeccions en General*, tot i que la seva trajectòria és fugaç, degut a la falta de suport i la falta de liquiditat.

Una de les funcions de l'Agrupació Femenina és la transmissió de les campanyes i la transmissió amb les cooperadores del moviment antimilitarista i pacifista internacional. Entre elles, la campanya pacifista en pro del desarmament, proposada inicialment per Albert Einstein, des de la qual s'ha creat el Comitè Internacional de Dones pel Desarmament, compostat per 14 organitzacions femenines, per a pressionar a l'opinió pública i propulsar la celebració de la Conferència Mundial del Desarmament de 1932 a Genèva.

Encara que oficialment les dones cooperativistes han estat reconegudes com a membres de ple dret, i és un fet que fan i poden dur a terme les mateixes tasques que els seus companys masculins, no gaudeixen del mateix dret representatiu. Un exemple d'aquesta discriminació el trobem al Congrés Nacional de Cooperatives celebrat l'octubre de 1932 a Bilbao. Mentre els representants de les diverses seccions de la Federació Regional tenen el viatge i

l'allotjament pagats per l'organització, a més de garantir la seva veu i el seu vot en les diverses sessions, l'Agrupació Femenina ha de pagar amb els seus propis recursos el trajecte i l'estança, i tampoc s'assegura a les seves delegades un lloc en les sessions.

En plena guerra 1936-1939, mor durant el part del seu fill, fets que contribueixen a precipitar la fi de l'Agrupació.

Bibliografia sobre:

CHALMETA, Micaela: «Un recuerdo a María Palomera», *Acción Cooperatista, Federación Regional de Cooperativas de Cataluña*, núm. 756, 5 noviembre 1937.

ALARI PAHISSA, Emma, i GOROSTIZA LANGA, Santiago: «La forja solidària d'un barri portuari. La Barceloneta obrera i cooperativa», ed. Marc Dalmau i Torvà, *La Ciutat Invisible i La Casa de la Barceloneta*, Barcelona, 2016.

COOPERATIVA LA CIUTAT INVISIBLE: *L'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista. El feminisme cooperatiu*, Dones d'aigua, Barcelona, 2021.

DALMAU i TORVÀ, Marc, i MASIP COLOMER, Mar: *El moviment feminista cooperatiu: l'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista (1931-1939)*, col·lecció Cooperativistes Catalans, núm. 36, Cossetània Edicions, Valls, 2022.

DALMAU i TORVÀ, Marc: *La Unió Cooperatista Barcelonesa, 1901-1977; intel·ligència col·lectiva a l'esquerre de l'Eixample*, Ajuntament de Barcelona, 2024.

COOPERATIVA LA CIUTAT INVISIBLE: «Maria Palomera (1905-1937)», *Dones de foc i d'aigua, històries femenines obreres*, Institut Català d'Antropologia, Barcelona, 2025.

COOPERATIVA LA CIUTAT INVISIBLE

PÀNIKER i ALEMANY, Mercè

Barcelona, 1920 – Barcelona, 2012

Empresària química i activista social

Obté la llicenciatura en Ciències Químiques per la Universitat de Barcelona el 1943, un Màster a la Universitat de Leeds, i s'incorpora a l'empresa química familiar PANIKER, en l'actualitat una de les empreses líders en la fabricació d'adhesius industrials, fundada pel seu pare (Sri Ramuni Paniker Amah, enginyer químic procedent de l'Índia) i altres socis l'any 1922, i on acaba ocupant el càrrec

de Directora General i a la vegada Vicepresidenta de l'actual Associació de Fabricants de Adhesius i Selladors (ASEFCA). Cofunda la *Asociación Química Española de la Industria del Cuero* el 1950, entitat que presideix durant alguns anys.

A la mort del seu pare, el 1954, es fa càrrec de la direcció de l'empresa, que inicialment es dedicava a la fabricació de productes per a l'adob de pells, i després a la producció d'adhesius, deixant l'empresa el 1974.

Funda l'empresa *Bel·liena Química*, dedicada a la fabricació de sabons, detergents i altres articles de neteja, amb seu a Villena, el 1988. També presideix l'Associació de Químics de Catalunya, i forma part de la Junta Directiva de PIMEC, entre altres activitats de representació i col·laboració.

Se la considera una de les dones pioneres a Catalunya, com a empresària defensora dels drets de les dones, defensant sempre la importància de la independència econòmica de la dona i donant suport a diverses iniciatives que s'emprenen a Catalunya: el primer Congrés de Dona i Economia, cofunda Femvisió (entitat d'àmbit europeu dedicada a la promoció de la dona empresària), i dona suport a la creació i desenvolupament de l'Institut Català de la Dona (de la Generalitat de Catalunya).

En l'àmbit assistencial, l'any 1998 crea la Fundació Ramuni Paniker Trust, dedicada a la promoció d'alumnat indi sense recursos econòmics.

És guardonada el 2007 amb la Medalla President Macià de la Generalitat de Catalunya i la Medalla d'Argent a la millor ciutadana europea per la *Fondation du Mérite Européen*.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

PERETTI, Elsa

Firenze, 1940 – Sant Martí Vell, 2021

Empresària del sector de la joieria i filantropa

Filla de Ferdinando Peretti, fundador el 1917 d'una empresa petroliera italiana, Società Anonima Peretti, fusionada el 1937 amb Anonima Petroli Italiana, i de Maria Luisa Pighini.

Separada de la família, ensenya francès i italià, i treballa com a instructora d'esquí a Gstaad.

El 1963 es trasllada a Milano, per a obtenir una llicenciatura en disseny d'interiors, i treballa per a l'arquitecte Dado Torrigiani.

Després es trasllada a Catalunya, on treballa de model i es relaciona amb artistes de la seva generació, com l'arquitecte Ricard Bofill i Leví, l'escultor Xavier Corberó i Olivella, el pintor Salvador Dalí i Doménech, i el fotògraf Oriol Maspons i Casades.

El 1969 s'instal·la a New York. Junt amb Pat Ast, Karen Bjorson, Alva Chinn, Pat Cleveland, i Anjelica Huston, es converteix en una de les models preferides pel dissenyador Roy Halston Frowick, anomenades «les Halstonettes», i comença a crear nous estils de joieria per a un grapat de dissenyadors de moda a Manhattan.

El 1972 compra una modesta casa rural a Sant Martí Vell, residència que, tot i formar part d'un poble en ruïnes a mig turó, es converteix en refugi i reducte d'inspiració.

Des de 1974 treballa per a la joieria Tiffany & Co., de la que el 1979 esdevé directora creativa. Els seus dissenys per a aquesta empresa —més de 30 sèries— estan inclosos en la col·lecció del segle XX del Museum of Fine Arts, de Boston, el Museum of Fine Arts, de Houston, i el British Museum, de London. El seu braçalet *Bone Cuff*, possiblement inspirat en la Cripta dels Caputxins del segle XVII, a Roma, i en la Casa Milà, d'Antoni Gaudí i Cornet, a Barcelona, és considerat una peça icònica de la joieria dels anys 70's, així com és icònica la seva joia coneguda com a *cor de Girona*.

Durant el decenni dels 80 s'estableix definitivament a Catalunya, i du a terme una notable tasca de mecenatge cultural, científic, humanitari, educatiu, i de defensa dels drets humans.

Des de la Fundació Nando i Elsa Peretti, que té la seu a Roma, promou les arts visuals, i —des de la seva delegació a Sant Martí Vell, activa des de 2014—, la consolidació, la protecció i la difusió del patrimoni històric, artístic, cultural, artesà i arquitectònic de Catalunya.

Amb un model de mecenatge basat en la sensibilitat i el plaer, treballa en projectes com la rehabilitació de l'interior de l'Església de Sant Martí Vell i de moltes cases del poble, la de la ciutat romana d'Empúries, l'ordenació dels documents històrics del segle XVI del poble, el finançament de la revista cultural *Vèlit: Revista de tot l'Empordà*, una especial col·laboració amb el Museu Nacional d'Art de Catalunya i amb el Museu d'Art Contemporani de Barcelona, en la restauració d'arxius de fotògrafs de la seva generació, en concret el d'Oriol Maspons i Casades, així com en la creació d'un projecte vitivinícol ecològic: Ca l'Elsa a 2004, Can Noves a 2007, comercialitzant els vins amb l'etiqueta ecològica Eccocivi —ací estem per a fer vi—.

El 1987 exposa a Cadaqués una extensa selecció de la seva obra creativa, i el 2009 ho fa al British Museum, de London. El 2005 rep el títol de Grande Ufficiale del'Ordine al Merito della Repubblica Italiana, i el 2013 el Premi Nacional de Cultura, del Consell Nacional de Cultura i de les Arts, de la Generalitat de Catalunya, essent la primera persona no catalana en rebre'l.

Bibliografia sobre:

FEBRÉS VERDÚ, Xavier: «Elsa Peretti merece más que un premio oficial», *eldiario.es*, Madrid, 13 julio 2013.

AMELA BONILLA, Victor Manuel: «Devuelvo parte de lo que la vida me ha dado», *La Vanguardia*, Barcelona, 7 octubre 2013.

PUIG i GRAU, Arnau: «Col·leccionisme i fundacions», *Revista Bonart*, p. 26-39, Girona, febrer i març 2014.

COMAS i MASSAGUER, Meritxell: «Carles Puigdemont visita Elsa Peretti a Sant Martí Vell», *Diari de Girona*, Girona, 5 agost 2016.

PÉREZ IBORRA, Montserrat

Barcelona, 1906 – Barcelona, 1981

Empresària de l'ensenyament privat i pedagoga

Estudia el batxillerat de Ciències, tot i que aleshores és estrany que una noia cursi aquests estudis. Acabat el batxillerat, es matricula de Ciències Físiques, i el 1931 és la primera dona a llicenciar-se a la Facultat de Ciències, de la Universitat de Barcelona.

El 1934, Pompeu Fabra i Poch, president del Patronat de la Universitat de Barcelona, la nomena professora ajudant interina. També imparteix classes al Liceu Garcigoy i a l'Institut Balmes.

Es casa amb Domènec Casas Bertrán, amb qui té quatre fills.

Quan esclata la guerra 1936-1939, és amb la seva família a Premià de Mar, i comença a donar classes a un grup de nois i noies, la família dels quals no vol que deixin d'estudiar.

Arran d'aquesta experiència, el 1939, funda a Barcelona *Les Escoles Pérez Iborra*, i és que, tot i que n'és una de sola, però amb dos recintes, les autoritats no permeten que sigui mixta. Nois i noies han d'estar separats, i només s'entreveuen a través d'una renglera separadora feta de canyes de bambú, en el pati.

Tramet a l'escola el seu esperit fort i raonat, emprenedor, modern i laic, la dedicació absoluta i la recerca de la màxima qualitat, sempre amb nous mètodes d'aprenentatge i estimulació.

Bibliografia sobre:

INSTITUT CATALÀ de les DONES: «Montserrat Pérez Iborra», *Dones d'Empresa*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2009.

MAÑÀ TERRÉ, Teresa: «Montserrat Pérez Iborra», *Diccionari Biogràfic de Dones*, núm. 4.093, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

PÉREZ MOLLÀ, Matilde

Quatretondeta, 1858 – Quatretondeta, 1936

Empresària agrària i alcaldessa

Pertany a una família amb extenses propietats. Es casa amb Rafael Blanes Serra, notari d'Alcoi (Alacant), i es traslladen a viure a Cartagena. Quan el 1913 el marit es jubila, tornen a Quatretondeta (Alacant), on envidua al cap de poc temps. Es dedica aleshores a gestionar el seu quantió patrimoni agrari.

Per la seva cuidada educació, per la seva indiscutible autoritat, i per acollir a casa nombrosos convidats estrangers, és coneguda com la *senyora vella*, en part també per diferenciar-la de la seva filla, Matilde Blanes Pérez.

El 1924, durant la Dictadura del general Miguel Primo de Rivera Orbaneja, el delegat governatiu de Cocentaina, comandant d'artilleria Emilio Juan, la proposa com alcaldessa de la seva població natal, que aleshores té prop de 500 habitants, de baix nivell cultural, i que depèn d'una agricultura molt pobre. La proposta és acceptada pel governador civil i militar de la província, el general Cristino Bermúdez de Castro. Exerceix el càrrec entre octubre de 1924 i gener de 1930, esdevenint així la primera alcaldessa d'Espanya. Poques setmanes després, és també nomenada alcaldessa, però d'El Talladell, Dolors Codina Arnau.

En aquella època, el vot femení és concedit pel Dictador a l'aprovar-se l'Estatut municipal de 8 de març de 1924. Per a ser escollida com alcaldessa es requereix: ser major de 25 anys, no estar subjecta a autoritat marital, saber llegir i escriure, i disposar de casa «oberta» en un municipi. Requisits que Matilde compleix. El sufragi universal femení arriba l'1 d'octubre de 1931, durant la Segona República espanyola.

Entre les seves principals actuacions com alcaldessa, destaca l'impuls a la construcció de la carretera entre Quatretondeta i Gorga, de 5 quilòmetres, connectant així la producció agrària del poble a l'eix econòmic de la comarca d'El Comtat, format per Alcoi i Cocentaina. Així com la instal·lació de l'electricitat a la població.

Desenvolupa també diverses tasques caritatives, com col·laborar amb la leproseria de Fontilles, per als malalts de la qual confecciona mantes de llana, i culturals, com crear un grup de teatre, impartir gratuïtament classes de piano, i publicar articles costumistes en el diari valencià *Las Provincias*.

A Cuatretondeta hi ha un carrer que porta el seu nom.

Bibliografia sobre:

«Desde Cuatretondeta. La primera alcaldesa de España. Su toma de posesión», *Diario de Alicante*, Alicante, 31 octubre 1924.

FUENTE, Mercedes de la: «Matilde Pérez Mollà, primera alcaldesa de España», *Valencianas célebres y no tanto (s. XIII-XXI)*, p. 133-138, Conselleria de Presidencia, Generalitat Valenciana, Gràfiques Vimar, València, 2009.

«Valentes. Matilde Pérez Mollà (1858-1936)», *À Punt Media*, 30 juliol 2018.

MORENO SECO, Mónica: «Matilde Pérez Mollà», *Diccionari Biogràfic de Dones*, núm. 1.004, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

CAPSIR MAIQUES, Sandra, i VIU RODRÍGUEZ, Maria: *Matilde Pérez Mollà, la primera alcaldessa*, Dones valencianes que han fet història, p. 20-21, edicions Bromera, Alzira, 2018.

PÉREZ GARCÍA, Àngela: «Dones activistes (1920-1939). Matilde Pérez Mollà», *Universitat d'Alacant*, Alacant, 5 març 2022.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

PI i FERRER, Maria

Roses, 1884 – Barcelona, 1960

Economista feminista

Els seus articles i les seves conferències dels anys 1930 són un dels escassíssims precedents de l'economia feminista (que no tindrà texts propis fins 50 anys després).

Filla d'un pescador de la Barceloneta que emigraria a Seta (Occitània), estudia Magisteri en una escola normal de mestres de la República francesa. Retornada a Barcelona, participa en algunes de les plataformes cívic-culturals de la Catalunya

autònoma, com el Club Femení i d'Esports (creat el 1928), el Lyceum Club (de 1932), la Unió Socialista de Catalunya, o el FUFEC (Front Únic Femení Esquerrista de Catalunya).

Al 1932 clou un cicle de conferències organitzat pel Lyceum Club, en què els ponents són alguns dels millors economistes catalans del segle XX: Josep Maria Tallada i Paulí, Carles Pi Sunyer, Manuel Serra i Moret, Jaume Miravittles i Navarra, i algunes personalitats polítiques destacades (Joaquim Maurín i Julià, Elionor Serrano i Pabli). La seva participació al cicle es publica: *Una visió femenina del moment present* (1932).

En aquest text, descobreix els cinc *angoixosos dilemes* dels 'temps moderns':

- 1) *Llibertat i igualtat. Ambdós preuats i ambdós tan enemics;*
- 2) *Igualtat i estímul, ambdós necessaris, però actuant en sentit contrari: L'estímul treballant contra la igualtat;*
- 3) *Mundialisme i nacionalitats; la mundialització fa possible, paradoxalment diu, els nacionalismes/ regionalismes: Amplitud col·lectiva (...) per tot el món (i, alhora) dret a la nacionalitat, a la consciència de grup;*
- 4) *Raó i instints: La cultura a l'abast de tothom, més que mai diu, però alhora la descoberta de Freud: el món dels instints, del subconscient, és inaccessible a la raó;*
- 5) *Treball masculí i treball assalariat femení: L'atur forçós, i les dones, llar enfora, han sortit a la lluita, desvaloritzant, per la sobra de braços, la valor del treball; els salaris de l'emancipació femenina van aparentment contra els augments salarials dels homes.*

Als anys 1930, signant sovint com a Maria Pi de Folch, publica articles que són petits assaigs, a periòdics com *La Humanitat*, *L'Opinió*, *Justícia Social* o, durant la guerra 1936-1939, a la revista *Companya*, òrgan de la Unió de Dones de Catalunya.

Del seu pensament, presentem aquesta idea:

«el dret de la dona a la seva total emancipació és no únicament, però sí abans que tot, un problema de salaris». (1932)

Bibliografia de:

«Una visió femenina del moment present», Presentació de Carme Monturiol i Puig, Lyceum Club, Barcelona, 1932.

«La dona i el treball assalariat», revista *Justícia Social*, número 14, 1935.

»La dona i el treball assalariat», seguit de «Perplexitats», a Francesc Roca, ed.: *El pensament econòmic català (1900-1970), II. La transmissió de les idees econòmiques*, pròleg de Lluís Barbé, Barcelona, 1996.

Bibliografia sobre:

SOCIETAT CATALANA D'ECONOMIA: «Maria Pi i Ferrer», *Panells de dones economistes catalanes referents*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2021.

ROCA i ROSELL, Francesc: «Maria Pi i Ferrer», *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na edició, p. 513-514, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

FRANCESC ROCA i ROSELL

PRAT GABALLÍ, Lluïsa

Barcelona, 1896 – Sóller, 1977

Empresària de l'ensenyament privat i progressista

Filla de Pere Prat i Lluch, catedràtic de matemàtiques a l'Institut Jaume Balmes, de Barcelona, i d'Adelaida Gaballí, viu en un ambient típic de la burgesia catalana.

Estudia magisteri i música, i ben aviat, el 1925, aconsellada pel seu pare, funda l'*Acadèmia Prat*, en un pis de la Rambla del Prat, de Barcelona.

El 1932 trasllada l'escola a una torre espaiosa, amb jardí, al carrer de Sant Eusebi, al barri de Sant Gervasi, a Barcelona. Inaugura després 2 altres escoles, a l'Hospitalet de Llobregat, i a Sarrià. El 26 de gener del 1939 es veu obligada a tancar-les. A mitjans de setembre pot reprendre les classes, però només les de primària.

Partidària d'una pedagogia avançada i progressista, la seva Acadèmia Prat, que dirigeix fins 1961, és una escola privada catalana no confessional. Tot i

que, per ordre dels inspectors, després de la guerra 1936-1939, ha de penjar a les aules els símbols exigits pel nou règim polític, a l'Acadèmia hi ha servei de psicologia, s'hi ensenya educació sexual, s'organitzen debats, s'editen revistes i emeten pel·lícules sobre temes prohibits per les autoritats.

A més de dona emprenedora, inquieta i creativa, en l'àmbit personal és dolça i afable. Es casa tres vegades i envidua també tres vegades.

Escriu obres de teatre, que ella mateixa protagonitza a l'Orfeó Gracienc, i és autora de nombrosos poemes.

Bibliografia sobre:

INSTITUT CATALÀ de les DONES: «Lluïsa Prat Gaballí», *Dones d'Empresa*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2009.

INSTITUT CATALÀ de les DONES

PUIG BUCHACA, Carme

Alàs, 1927 – Oliana, 2025

Empresària del sector de la restauració

Filla de Cal Viudet, d'Alàs, pertanyent a una família pagesa i ramadera, estretament vinculada a la fundació de la Cooperativa Lletera del Cadí.

El 1952 arriba a Oliana, i es casa amb Víctor Tàpies Solé, hereu de l'*Hostal Victor*, i amb qui té tres filles i un fill, als quals donen una sòlida formació universitària.

Aquest Hostal va ser fundat el 1887 per Ramon Tàpies Sin, i era conegut com la *posada antiga*, acollint carreters. Allotjava persones i animals, i servien els plats més típics de la comarca, com la perdiu amb llenegues.

El matrimoni Tàpies-Puig es fa càrrec de l'Hostal.

L'activitat de l'Hostal canvia força amb la construcció del pantà d'Oliana, que porta molta mà d'obra al municipi i una important població flotant. Les obres comencen el 1946, i el pantà s'inaugura oficialment el 30 de juny de 1959.

Un altre factor dinamitzador de la zona és la creació, el 1962, per Francesc Betriu i Tàpies i Jordi Escaler, de l'empresa Taurus, empresa fabricant de petits electrodomèstics, el que representa un creixement sostingut, tant en població com en benestar social i econòmic. Els enginyers, tècnics i comercials de l'empresa s'allotgen a l'Hostal.

Quan Víctor Tàpies mor el 1992, als 71 anys, la família es planteja el tancament del negoci familiar, però la determinació de Carme és clau perquè això no passi.

El seu net Guillem García Tàpies, fill d'Àngels Tàpies Puig, llicenciat en química i màster en agricultura ecològica, és qui ha donat continuïtat a l'establiment familiar.

Bibliografia sobre:

SIRVENT, Feliu: «Dol a l'hostaleria de l'Alt Urgell per la mort de Carme Puig, propietària de l'Hostal Víctor, d'Oliana», *Viure als Pirineus*, 12 desembre 2025.

FELIU SIRVENT

R

RABASA i NEGRE, Margarita

Mollet del Vallès, 1933 – Mollet del Vallès, 2018

Empresària del sector de la bicicleta

Filla gran del fundador de Rabasa Derbi, Simeó Rabasa i Singla (1901-1988), qui comença l'any 1922 el negoci de lloguer de bicicletes, munta el 1925 un taller de reparació de bicicletes, constitueix l'any 1931 l'empresa Bicicletas Rabasa, inicia l'any 1949 la fabricació de motocicletes i l'any 1951 crea la marca Derbi (acrònim de Derivats de la Bicicleta).

L'any 1970, quan Derbi s'escindeix en dos, per a separar l'empresa de motos de la de bicicletes, Margarita es fa càrrec, junt al seu espòs, Dante Adami, de l'administració de l'empresa *Bicicletas Rabasa*. El seu germà Andreu s'ocupa del negoci del motor.

La producció de Bicletas Rabasa s'estableix al polígon Can Prat, de Mollet del Vallès. Des d'aleshores, l'empresa està a l'avantguarda en la producció d'aquests vehicles i és capdavantera en la permanent transformació de les bicicletes pel que fa a disseny, materials i acabats, entre d'altres.

El febrer de 1971, en base a la seva habilitat en el disseny de bicicletes —demostrada amb Panther, BMX, Traislim— presenta una patent per a una frontissa perfeccionada per a les bicicletes plegables, que canvia el disseny d'aquesta part de la bicicleta en els models següents.

El gener de 1986 es crea l'equip ciclista Rabasa-Derbi, que amb les bicicletes de la marca es proclama repetidament campió del món de trialsin. És de destacar el Campionat del Món Infantil i Cadet, amb Marc Colomer Casamitjana i Joan Pons Palacios l'any 1987.

Del 1970 al 1996, any en que la fàbrica tanca les portes, es produeixen al polígon molletà prop de 2 milions de bicicletes.

Bibliografia sobre:

FERNÁNDEZ, Antoni: *Rabasa Derbi, 1922-1987*, Rabasa-Derbi, Esplugues de Llobregat, 1987.

CATALÁN i VIDAL, Jordi: «Simeó Rabasa i Singla», *Cien empresarios catalanes* (dir. Francesc Cabana Vancells), p. 497-505, LID Editorial Empresarial, Madrid, 2006.

EDUARD ARRUGA i VALERI

RAGUER MOLINÀS, Antònia

Figueres, 1854 – Barcelona, 1944

Emprenedora, rendista i benefactora

Filla de Narcís Raguer Gipuló, notari, i de Josefa Molinàs Badalló, ambdós de Figueres.

Gaudeix de bona formació, educada amb mestres estrangers, domina el francès, l'italià, i una mica d'alemany, disposa també de coneixements de música i toca el piano.

Es casa amb el metge, pioner en la vacunació infantil antivariolosa, Joaquim Moner Carbonell, natural de Castelló d'Empúries. Tenen quatre filles i un fill.

La parella, apassionada dels viatges, conserva nombroses guies de turisme, que després són donades per la Casa Vila Moner a la Biblioteca de Figueres de guies turístiques del segle XIX i principi del XX, com a testimoni dels inicis del turisme.

Funda una escola nocturna gratuïta, al carrer dels Tints, de Figueres, per a nenes pobres i gitanes, a les quals ensenya les primeres lletres i les introdueix en el catolicisme.

Esmerça esforços en obres caritatives, i presideix la comissió de Senyores de la Creu Roja.

En finalitzar la guerra 1936-1939 es trasllada a Barcelona, prop de la filla petita Josefina, maridada amb el metge oftalmòleg Ignasi Barraquer i Barraquer.

Per a recordar-la, el 1996 el consistori figuerenc dona el seu nom a un carrer de la ciutat.

Bibliografia sobre:

PADROSA GORGOT, Inés: «Raguer Molinàs, Antònia», *Diccionari biogràfic de l'Alt Empordà*, p. 685-686, Diputació de Girona, Girona, 2009.

EDUARD ARRUGA i VALERI I INÉS PADROSA GORGOT

RAVENTÓS FATJÓ, Maria

Sant Sadurní d'Anoia, 1897 – Barcelona, 1951

Empresària cavista i fundadora d'entitat social

Filla de Manuel Raventós i Doménech, hereu de «Can Codorníu», i Montserrat Fatjó i Tintoré, essent la sisena d'onze germans. Creix en una masia envoltada de camps, en contacte directe amb la natura.

Estudia a les Carmelites de la Caritat, conegudes com «les Vedrunes», a Sant Sadurní d'Anoia, i després a les Esclaves del Sagrat Cor, a Barcelona.

A partir del primer decenni del segle XX neix a Catalunya un moviment que reivindica l'atenció a la dona treballadora, línia de pensament que té una profunda influència en ella. Es tracta d'un pensament àmpliament compartit i articulat inicialment a partir de les figures de l'escriptora Dolors Monserdà i Vidal i de la reformista social Francesca Bonnemaison i Farriols.

Entre 1917 i 1942 es fa càrrec de l'Escola Professional i Domèstica de Sant Sadurní, creada per la seva germana gran, Montserrat, i regida per Maria Assumpció Batllellé i Vila, amb el parèntesi de la guerra 1936-1939, en que és tancada. El 1942 l'Escola és demanada per la Sección Femenina de la Falange Española, la qual hi instal·la una Escuela del Hogar.

A la mort del seu pare, el 1929, hereva la seva part proporcional de tots els terrenys de Raimat, la cessió d'una finca de 452 hectàrees, una parcel·la de 30 hectàrees, i l'usdefruit de per vida de la Casa Castell de Raimat.

Inicialment, es bolca als negocis familiars, especialment a la Finca de Raimat, tenint també molta cura d'apaivagar les tensions que es creen entre els hereus de l'empresa.

L'endemà de l'aixecament militar del 18 de juliol del 1936, es confisquen els cellers de Codorniu i també de Raimat. Durant els primers dies de la guerra, fins a dinou treballadors de Codorniu són assassinats. La família Raventós-Fatjó aconsegueix marxar en vaixell cap a Itàlia, primer a Nervi, i després a Bordighera. Passades unes setmanes, Maria i la seva mare van a Anglaterra, a London, i

finalment a Buenos Aires, on coneix a Francesc Cambó i Batlle, i on decideixen establir de nou les Caves Codorniu.

Acabada la guerra 1936-1939, Maria reprèn la seva activitat amb els negocis, especialment a Raimat. Compra una finca a la província d'Osca, pensant que seria una bona inversió. Però quan està a punt d'escripturar-la, un fabricant li compra a bon preu, i li ven.

Viatja sovint.

En un viatge a Egipte, coneix la crua realitat de moltes nenes i dones que són venudes per les seves famílies o robades del carrer per a ser abusades i prostituïdes. Arran d'aquesta experiència, a la tornada a Barcelona, decideix dedicar la seva vida a oferir oportunitats de futur a les dones joves en risc d'exclusió social. I abandona els negocis, que deixa en mans de la família.

A finals del 1944, compra una torre al carrer Anglí, a Barcelona. Fets els arranjaments convenients, s'inaugura i comença a funcionar l' «Escola Taller Santa Eulàlia per a la protecció de la jove», amb capacitat per a unes 40 noies.

Tres setmanes abans de morir, fa donació de la finca de Raimat als jesuïtes. De fet, consta com a venda, per un valor de 650.000 pessetes, i una donació d'aquest import al Preposít de la Companyia de Jesús de la Província Tarraconense.

Després de la seva mort, el 1952 els seus germans decideixen crear la Fundació Maria Raventós i continuar amb el seu llegat. Aquesta Fundació és una organització no lucrativa d'acció social i educativa, que acull futures mares soles i sense recursos, i compta amb una residència maternal i una escola bressol.

Les finalitats de la Fundació Maria Raventós són: l'ajut, l'acolliment, la protecció, l'educació i la formació de les dones joves en general, i més particularment de les que es troben en situació de risc, dificultat i/o exclusió social i personal, desemparament i marginació, per tal de facilitar la seva inserció social i laboral i la promoció de la persona, afavorint el seu creixement personal, la protecció i educació dels fills/es d'aquestes joves.

Bibliografia de:

Apunts d'Exercicis i altres pensaments, 1940-1951, Barcelona, 1954.

Bibliografia sobre:

TORT i RAVENTÓS, Lluís: *L'Escola professional i domèstica de Sant Sadurní d'Anoia*, Conselleria d'Ensenyament i Cultura, Ajuntament de Sant Sadurní d'Anoia, Sant Sadurní d'Anoia, 1984.

RAVENTÓS i ESPONA, Carme: *Apunts sobre la biografia de Maria Raventós i Fatjó*, Monestir de la Immaculada, El Carmel, Mataró, 2009.

GRANÉ i TERRADAS, Francesc: *El fil invisible. Maria Raventós i Fatjó*, editorial Edimutra, Barcelona, 2011.

TARGA, Carles: «La Fundació Maria Raventós ha presentat el llibre *El fil invisible*, de Francesc Grané», Universitat Ramon Llull, Barcelona, 18 gener 2012.

FRANCESC GRANÉ i TERRADAS

RIGAU ROS, Joana

Bescanó, 1911 – Campmany, 1997

Empresària del sector vitivinícola i mestra

Filla de Martí Rigau Masdevall, flequer, natural de Contastins (Bescanó), i Filomena Ros Montells, d'Aiguaviva, és la petita de quatre germanes.

Estudia magisteri a l'Escola Normal de Girona i exerceix de mestre interina a Llagostera, i el 1933 és destinada a Campmany, on es casa amb Josep Oliveda Casanovas, de Campmany, i el matrimoni té dues filles.

Amb el parèntesi de la guerra 1936-1939 —on ensenya durant un curs a Salt—, exerceix fins l'any 1961. Tramet la seva vocació pel magisteri i l'interès per cultivar-se a les noies del poble. La tasca educativa duta a terme a Campmany la fan mereixedora de diversos homenatges, tant per part del Departament d'Ensenyament com de l'Ajuntament de la vila. Al poble és coneguda com la «senyoreta Rigau».

El 1947, juntament amb el seu espòs, creen l'empresa de vins, *Josep Oliveda Casanovas*, i l'empresa dedicada al cava, *Joana Rigau Ros*. Al Cellar ja es produeix vi des de 1764, dedicant la producció al mateix consum familiar. Al cap de quatre anys inicien la venda de vins embotellats.

Les dues empreses formen l'anomenat Grup Oliveda, dedicat a l'elaboració de vins i caves de qualitat, amb Denominació d'origen Empordà. El vi preferit per la seva filla Anna Maria Oliveda Rigau porta el nom de Joana Rigau Ros. Es tracta d'un Chardonnay de les vinyes de la Perdiguera, un vi blanc fermentat en bota i una mica envellit.

Una curiositat d'interès és que, dins la part antiga del Celler, hi ha un petit museu, únic i peculiar, que conté una col·lecció de gairebé 5.000 aixetes, provinents, primer d'un grup de 25 aixetes regalades per la vídua d'un amic del matrimoni Oliveda-Rigau, amb la finalitat de que les conservessin com a record, i que després s'ha anat ampliant amb peces provinents d'altres països productors de vi, com Alemanya, Àustria, Espanya, França i Itàlia. Hi destaca una vitrina dedicada a Salvador Dalí i Domènech, que té un exemple interessant jugant amb el seu imaginari més surrealista.

Bibliografia sobre:

PADROSA GORGOT, Inés: «Rigau Ros, Joana», *Diccionari biogràfic de l'Alt Empordà*, p. 706-707, Diputació de Girona, Girona, 2009.

EDUARD ARRUGA i VALERI I INÉS PADROSA GORGOT

ROCA i SOLER, Àngela

Manlleu, 1880 – Barcelona, 1960

Empresària del sector de radiadors per a calefacció

La Compañía Roca Radiadores fou creada el 1929 sobre una empresa prèvia, Talleres Roca (1923-1929), que a la vegada havia succeït a una altra empresa, Viuda de Pedro Roca (1910-1923), i que al seu torn era la continuació d'un petit taller de ferreria i reparació de maquinària, instal·lat el 1890 a Manlleu per Ignasi Soler, manyà de Navarcles. Pere Roca Jané havia fet créixer el seu negoci essencialment fonent i reparant peces de màquines de vapor i altres màquines de la indústria tèxtil. En morir, el 1910, el motor elèctric estava substituint la màquina de vapor en nombroses indústries.

Els quatre néts d'Ignasi Soler —Àngela, Maties, Martí i Josep Roca Soler— afronten la crisi mitjançant l'ampliació del negoci amb productes les vendes dels quals permetin no només sobreviure sinó fer créixer la seva quota de participació al mercat espanyol. Durant uns 2 anys fabriquen i venen estufes i màquines continues de filar. Martí i Maties van a França per a aprendre la tècnica dels radiadors, Josep inicia els estudis d'enginyeria, i Àngela segueix en la gestió diària de l'empresa.

El 1913 paren completament la producció, liquiden les existències d'estufes del taller i es replantegen innovar.

El 1914 aconseguixen fabricar a Manlleu una peça lleugera, resistent, que no filtra l'aigua: és el primer radiador comercialitzable fabricat a Espanya. Els primers clients són tallers i fàbriques, però s'amplia aviat al mercat de les llars domèstiques.

El creixement de la demanda és l'origen de la construcció a Gavà, el 1917, de la primera gran fàbrica de radiadors per a calefacció domèstica i industrial d'Espanya. Allí poden aprofitar les oportunitats de localització que els ofereixen unes infraestructures de transport, comunicacions i serveis degudes a la proximitat de la capital catalana. Aqueix mateix any fabriquen la primera caldera de calefacció, el 1921 la de ferro esmaltat, i el 1936 s'encén el forn de calefacció de la fàbrica de productes de porcellana vitrificada.

En començar la guerra 1936-1939, la fàbrica és col·lectivitzada, transformada en fàbrica d'armament, i el 1938 hi cauen bombes a sobre.

Recuperada la propietat i la gestió de l'empresa, el 1948 posen en marxa nous forns continus per a la producció de porcellana sanitària, el 1953 inauguren la fàbrica d'aixetes, el 1962 inauguren una fàbrica de porcellana a Alcalá de Henares, el 1963 la fàbrica de construcció d'aparells d'aire condicionat a Sabadell, el 1965 la planta automàtica de banyeres de fosa esmaltada i el 1968 la de porcellana a Alcalá de Guadaira, continuant un procés de creixement.

Àngela ocupa aviat el lloc de la seva mare, malaltissa, en les tasques de la llar familiar. La seva capacitat organitzativa i la seva habilitat amb els números, demostrada al portar els comptes de la casa i de la família fan que, a la mort del

pare el 1910, s'encarregui també de la comptabilitat de l'empresa fins el 1918, i des d'aquest any fins el 1926 junt al seu germà Josep.

La rellevància de la seva tasca no és petita: entre 1913 i 1926 és precisament quan es registra el començament i el ràpid creixement de la producció de radiadors de l'empresa, i la instal·lació d'aquesta producció en la nova fàbrica de Gavà, construïda expressament amb aqueix propòsit el 1917.

Deixa de participar en la gestió de l'empresa a partir de 1926, si bé, en cercles empresarials barcelonins, manté la fama de ser la que «porta els comptes de la companyia». Segueix essent accionista, però abandona els càrrecs executius i d'administració, dedicant-se a tasques benèfiques, assistencials, com ara donar classes a les filles dels treballadors en edat escolar, i culturals.

Les seves circumstàncies econòmic-familiars li permeten desplegar una ampla activitat benefactora. Manlleu li deu, entre altres bones obres, l'ampliació i renovament de l'Hospital, i el Casal de Gràcia, mentre que a Gavà i Viladecans contribueix decisivament a l'adequació de la masia de Can Sellarés com a espai d'esbarjo per als treballadors, la cessió d'un terreny per destinar-lo a centre parroquial, el nou convent-escola de les germanes agustines, la instal·lació d'una comunitat i escola dels germans de la Sagrada Família, el patrocini de l'Hospital de Sant Llorenç, entre altres.

María Catalán es pregunta, textualment: *«la beneficencia, en la que destaca la figura de Ángela Roca, ¿podría ser simplemente una estrategia empresarial para cuidar la imagen de la compañía, llegar a la gente y ganarse su fidelidad y permanencia? Eso pensé en un principio, pero durante la investigación mi percepción fue cambiando. Creo que sus iniciativas benéficas no se reducen a algo tan frío como una estrategia empresarial —todas las empresas ejercen una labor social—, pero «la Roca» superó con creces a todas en ese ámbito. En mi opinión, esa mujer —Ángela Roca— tenía la verdadera vocación de ayudar al prójimo, la beneficencia siempre ha tenido una raíz cristiana».*

El 1945, la senyora «Angeleta» —com era popularment coneguda— és nomenada Filla Adoptiva de Manlleu. En reconeixement a la seva labor altruista, Malleu li té dedicada una plaça.

Les poblacions de Gavà i Viladecans, al Baix Llobregat, han posat el seu nom en importants vies públiques. Gavà, a més, també l'ha nomenat Filla Adoptiva del municipi l'any 1926 i li té dedicat un monument a la plaça de l'Església, inaugurat el 1973.

Bibliografia sobre:

LUJÁN, Néstor: *La lluita contra el fred i la calor a favor de la higiene. Contribució d'una família d'industrial catalans al llarg de 75 anys*, Montserrat Mateu Taller Editorial, Barcelona, 1992.

FERNÁNDEZ PÉREZ, Paloma: «Àngela, Matías, Martín i Josep Roca Soler», *Els cent empresaris espanyols del segle XX* (dir. E. Torres), p. 279-283, LID-Círculo de Empresarios, Madrid, 2000.

CAMPANY, Josep: «Àngela Roca i Soler, fabricant i benefactora», *Les dones i la Història al Baix Llobregat*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

GARAY TAMAJÓN, Lluís Alfons, i TORRENT SELLENS, Joan: «Roca Corporació Empresarial», *El traç de l'excel·lència; empreses, emprenedors, dirigents* (dir. Francesc Ribera Raichs), p. 269-279, Universitat Oberta de Catalunya, Doubleer editorial, Barcelona, 2006.

GABERNET, Assumpció: «Qui va ser l'Àngela Roca?», *Històries Gavanenques*, Arxiu Municipal de Gavà, 19 juliol 2015.

COLOMER ROMA, Pere: *Roca, Història d'una indústria*, Roca Corporación Empresarial, Barcelona, 2018.

CATALÁN CASTAÑEDA, María: *Un pasado común: la Roca*, Col·legi Sagrada Família, Gavà, 2018.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

S

SABI MARTÍNEZ, Mercè

Masquefa, 1885 – Barcelona, 1963

Empresària del sector tèxtil

A causa de la fil·loxera a les vinyes de la comarca de l'Anoia, els seus pares —pagesos— es traslladen a Barcelona, on el 1918 Mercè es casa amb Josep Basi Rullan, que disposa d'una petita fàbrica tèxtil.

Queda vídua, amb 2 fills, a conseqüència de la guerra 1936-1939, i decideix muntar a casa seva, al carrer de Sant Salvador, al barri de Gràcia, a Barcelona, un modest taller de confecció, amb les poques màquines que pot salvar de la fàbrica del seu espòs, destruïda pocs anys abans en un bombardeig, i amb un primer crèdit de Banca Rosés.

Fabrica mitjons i samarretes d'alta qualitat, amb la raó social de *Mercedes Sabi, Creaciones en géneros de punto*. Malgrat les dificultats en obtenir primeres matèries, amb talls d'energia elèctrica, i amb altres inconvenients de l'època de la postguerra, aconsegueix mantenir i consolidar l'empresa.

Més endavant, els seus fills Josep i Armand s'incorporen al negoci familiar en l'àrea comercial i en la de disseny d'una màquina de tricotar, respectivament. El 1962 l'empresa aconsegueix la llicència de la marca «Lacoste» per fabricar i distribuir a Espanya.

Posteriorment, l'empresa —que el 1986 llença la marca de moda i accessoris *Armand Basi*—, ja amb membres de la tercera generació, estableix la seu a Badalona, arribant a disposar de més de 500 persones treballant-hi, i esdevenint una de les empreses catalanes més internacionals, per innovadora, sense gènere ni temporada, i reutilitzant teixits i fornitures.

A Mercè Sabi se la reconeix com una dona amb empena, partint de la seva pròpia capacitat emprenedora, buscant sempre l'excel·lència, i deixant la innovació i la qualitat com a petjada a l'empresa.

Bibliografia sobre:

RIBERA RAICHES, Francesc: «Basi», *El traç de l'excel·lència; empreses, emprenedors, dirigents*, p. 53-63, Universitat Oberta de Catalunya, Doblerre editorial, Barcelona, 2006.

INSTITUT CATALÀ de les DONES: «Mercedes Sabi Martínez», *Dones d'Empresa*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2009.

COL·LEGI D'ECONOMISTES de CATALUNYA: «Mercè Sabi», dins *Panells d'empresàries industrials catalanes referents*, Barcelona, 2024.

INSTITUT CATALÀ de les DONES

SALA i MIRALPEIX, Tecla

Roda de Ter, 1886 – Barcelona, 1973

Empresària del sector tèxtil

Filla de Dolors Miralpeix i de Josep Sala, ambdós fills també de Roda de Ter. Als seus 18 mesos mor la seva mare i als set anys el seu pare, quedant així orfe de molt petita. Els seus oncles, Pau Sala i Roma i Francisca Miralpeix i Masvidal, se la afillen i li fan de pares. Pocs anys després, aquest matrimoni es fa responsable també d'uns altres nebots, fills d'una germana de Pau que havia enviduat molt jove a Sant Sadurní d'Osormort. Un d'aquests nebots, Joan Riera i Sala, serà amb els anys el seu espòs; són doncs cosins germans.

Pau Sala, important tractant de porcs de la comarca, és des de 1892 propietari d'una filatura a Roda de Ter, i ja de ben jove el seu nebot Joan, després d'una etapa de formació a Barcelona i a Bèlgica, l'ajuda en l'empresa.

A la mort de Pau Sala, ella hereta la fàbrica, el negoci i els béns immobles que aquell tenia a Roda de Ter. Tot i ser ella la propietària dels béns dels seus

oncles, i que a la mort d'aquests l'empresa du el nom d'ella: *T. Sala*, qui portarà directament el negoci i el farà créixer és el seu espòs, Joan Riera i Sala.

El 1908 passen a residir a Barcelona, on des de 1904 ja tenien la seu de l'empresa.

El 1913 el matrimoni Riera-Sala compra a la família Basté una filatura de cotó, antic molí paperer, situada a L'Hospitalet de Llobregat, que aprofita el salt d'aigua del Canal de la Infanta, i té bona comunicació viària i ferroviària. El 1923 hi treballen 600 persones i el 1930 arriben a treballar-hi fins a 1.200 persones, la majoria dones.

El 1925 construeixen una nova fàbrica a Roda de Ter, a l'emplaçament on hi havia la petita fàbrica del seu oncle. Aquest nou edifici fabril portarà el nom de La Blava, que és el mateix nom que ja duia la primera fàbrica. El nom és degut a la utilització del blauet en la filatura i en aquest mateix color es pinten els bastiments de les portes i finestres del nou edifici. El poeta Miquel Martí i Pol, també nascut a Roda de Ter, treballa en aquesta fàbrica durant 29 anys, en el departament d'administració, fins que l'esclerosi múltiple l'obliga a retirar-se; és en l'experiència del treball des del punt de vista de l'obrer on es basa la temàtica del seu recull de poemes *La fàbrica* (1972).

Des dels seus inicis, amb Pau Sala i Joan Riera anys després, la qualitat dels seus productes, el tracte excel·lent amb els seus clients i proveïdors, i la màxima qualitat i modernitat del seu equipament industrial seran els principis que guiaran l'empresa i pels que serà àmpliament reconeguda. La seva sensibilitat i preocupació social serà també una de les seves característiques destacades.

Joan Riera i Sala mor el 1926, als 44 anys d'edat. Ella queda vídua, als 40 anys, amb cinc fills (tres noies i dos nois). A la mort del seu espòs, el seu patrimoni industrial és considerable i se'n fa càrrec amb l'ajuda de bons consellers. Ben aviat seran els seus fills Pau, que a la mort del seu pare tenia 18 anys, i Rossend, que en tenia 15, els que la dirigiran, comptant sempre amb el seu recolzament i consell, i seguint els mateixos principis empresarials que la caracteritzaven. Es rodeja de bons assessors, que esdevenen bons amics de la família, entre els que es poden destacar Josep Villalonga i Casañes, important corredor de cotó a

Barcelona i molt amic del seu espòs, i Dr. Lluís Carreras i Mas, sacerdot de gran prestigi i estret col·laborador del cardenal Francesc d'Assís Vidal i Barraquer.

Després de la guerra 1936-1939, recuperada la titularitat de l'empresa (que havia estat col·lectivitzada, com tantes altres indústries i empreses catalanes), aquesta reprèn el seu lideratge, i ella continua amb la seva activitat de mecenatge cultural, i sobretot social, iniciada ja abans del conflicte.

No és fins l'any 1941 que l'empresa pren el nom de *T. Sala e Hijos*, de la que seran accionistes, juntament amb ella, els seus dos fills Pau i Rossend. Fins l'any 1962, ella és l'accionista majoritària de l'empresa, amb més d'un 50 % de les accions, el que explicaria la seva ferma voluntat d'estar al corrent i participar en les decisions que prenien els seus fills. Aquest any 1962 la seva participació passa a ser el 45%.

Mai dirigeix l'empresa, però sí que n'està sempre al corrent. Els seus fills la mantenen al dia i tenen en compte les seves opinions sobre les principals decisions i qüestions empresarials. La seva principal ocupació està relacionada per un costat amb la vida familiar i per l'altre amb el mecenatge.

Dona intel·ligent, de caràcter fort i decidit, i amb moltes aptituds empresarials, té fortes conviccions religioses i una gran preocupació per les condicions de vida i de treball del personal de les fàbriques, i de les treballadores en particular. Instal·la a les fàbriques diversos serveis pels treballadors, serveis d'infermeria, economat, dutxes, guarderia, etc. Una de les seves característiques és també l'atenció personalitzada en els casos en que els treballadors requereixin una atenció especial i individualitzada.

El 1928 encarrega a Francesc Folguera i Grassi —arquitecte pioner del noucentisme— la construcció d'un gran casal a la cruïlla dels carrers de Casp i de Pau Claris, a Barcelona, en el que s'hi localitzen les oficines de l'empresa i els habitatges familiars.

El seu mecenatge, molt important i que ja va iniciar el seu espòs, abasta un gran nombre d'associacions i d'iniciatives. Es concentra sobretot, però no només, a L'Hospitalet de Llobregat i a Roda de Ter, i d'una manera majoritària es dedica a finançar la formació i el lleure d'infants i joves, a equipaments esportius

per la joventut i a l'església, ajudant a la reconstrucció de patrimoni destruït durant la guerra i a d'altres iniciatives religioses, culturals i socials.

En molts casos, de la seva ajuda a diverses institucions i iniciatives no en queda quasi constància, però del que no hi ha cap dubte és de la seva generositat i participació en iniciatives de caràcter social, cultural i religiós.

Com a reconeixement, rep la medalla d'or de L'Hospitalet, un homenatge a Roda i la dedicatòria de sengles carrers en les dues poblacions.

L'any 2008, passats 35 anys de la seva mort, després d'una votació popular en la qual participen més de 20.000 persones, és elegida —entre 175 candidats i candidates— com un dels «7 savis catalans»; és l'única dona elegida, i en el camp de l'economia i l'empresa. La resta de «savis» són: Pau Casals (música i arts escèniques), Pompeu Fabra (llengua i literatura), Antoni Gaudí (arquitectura i arts plàstiques), Ramon Llull (humanitats), Narcís Monturiol (ciències i tecnologia) i Enric Prat de la Riba (política).

Diversos equipaments cívics i culturals porten el seu nom, així com un carrer a L'Hospitalet de Llobregat.

Aspectes fonamentals de la seva vida i de la seva personalitat han estat: l'atzar, que es va manifestar de forma intensa en determinats moments de la seva vida, el seu caràcter emprenedor, el seu encert en rodejar-se de bons consellers, i la seva religiositat i catalanitat.

Es diu d'ella: «Va fer una gestió molt avançada, una gestió emocional, en la qual tenia cura dels seus treballadors, la majoria dels quals eren dones: això explica l'escola-bressol i altres beneficis socials». (1973)

Bibliografia sobre:

ESPINALT, Francesc: «El senyor Joan Riera Sala», *Roda de Ter*, 3, Roda de Ter, 1947.

PLANELL, Marta de: «Del molí paperer Ferrer a la fàbrica tèxtil Tecla Sala: Evolució d'un conjunt industrial», *Actes de les II Jornades d'Arqueologia industrial*, Igualada, 1991.

MAS, Josep M.: *El Casal Sant Jordi*, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, Barcelona, 1992.

OLLIH, Imma (i col.): *A banda i banda del Ter. Història de Roda*, Eumo Editorial, Ajuntament de Roda de Ter, Vic, 1995.

PÀMIES, Jaume: «La fàbrica Tecla Sala», *Actes de les V Jornades d'Arqueologia industrial*, Boixareu Editors, Barcelona, 2000.

MARCÈ, Matilde: *Indústries i obradors a l'Hospitalet*, Ateneu de Cultura Popular, L'Hospitalet de Llobregat, 2001.

SALÉS, Jaume: *De Roda i dels rodencs*, Zenobita, Ed. Manresa, 2007.

MARCÈ, Matilde: «Catalanes que han fet història: Tecla Sala i Miralpeix», *Xipreret, Butlletí de l'Ateneu de Cultura Popular*, núm. 327, pàg. 2 i 3, L'Hospitalet de Llobregat, juliol 2009.

INSTITUT CATALÀ de les DONES: «Tecla Sala Miralpeix», *Dones d'Empresa*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2009.

PLANELL, Marta de: «El patrimoni de L'Hospitalet. De molí paperer a fàbrica de filats i teixits», *Quaderns d'Estudi* 27, Centre d'Estudis de L'Hospitalet, L'Hospitalet de Llobregat, 2014.

ALBERTÍ, Elisenda: «Decidides, set dones contra corrent», pàg. 178-165, Ajuntament de Barcelona, 2017.

BARDERI, Montserrat: «Dones úniques», Columna Edicions, Barcelona, 2018.

GARCÍA ABAD, Gonzalo: *Historia del emprendimiento femenino: 40 mujeres que cambiaron el mundo de los negocios*, 2019.

SOCIETAT CATALANA d'ECONOMIA: «Tecla Sala», *Panells d'empresàries industrials catalanes referents*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2021.

BOATELLA i RIERA, Josep, i RIERA i FIGUERAS, Pilar: *Els nostres avis. Joan Riera i Tecla Sala*, Addenda, Barcelona, 2022.

BOATELLA i RIERA, Josep, i RIERA i FIGUERAS, Pilar: «Tecla Sala i Miralpeix», *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na. edició, p. 600-603, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

JOSEP BOATELLA i RIERA i PILAR RIERA i FIGUERAS

SALA i SCHNORKOWSKI, Mercè

Barcelona, 1943 – Barcelona, 2008

Empresària del sector del transport públic

Política i doctora en Economia, especialista en organització i direcció empresarial i gestió de recursos humans. Professora a l'Escola Oficial de Periodisme (1969-71) i professora associada a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB, 1971-72).

Del 1971 al 1979, cap del Servei d'Anàlisi Financera i després de Tresoreria del Banc Industrial de Catalunya (del grup Banca Catalana), on s'especialitza en nous productes financers i llur optimització.

Regidora de l'Ajuntament de Barcelona entre 1979 i 1991 amb els alcaldes Narcís Serra i Serra i Pasqual Maragall i Mira (el que li permet estar un any al front del Patronat Municipal de l'Habitatge), passant amb Maragall a ocupar el càrrec de primera tinent d'alcalde, responsable d'Urbanisme i Obres Públiques, i també la vicepresidència primera de la Corporació Metropolitana de Barcelona.

El 1983 l'alcalde Maragall l'envia a presidir l'empresa Transports Metropolitans de Barcelona (TMB), que agrupa autobusos i metros de l'àrea metropolitana barcelonina. A TMB ha d'afrontar una llarga conflictivitat laboral i un dèficit d'explotació creixent, fet que provoca un increment exponencial de l'endeutament. Introdueix nous mètodes de gestió, donant prioritat a la millora del servei públic i a la satisfacció de les necessitats del client, a treballar per objectius, utilitzant la planificació estratègica, i a racionalitzar la gestió de l'empresa, integrant els serveis interns de les dues empreses de metro i autobusos i introduint millores en els vehicles.

Amb motiu de les noves Lleis d'Organització Territorial d'abril de 1987, és nomenada presidenta de la nova Entitat Metropolitana del Transport.

Del 1991 al 1996 presideix la companyia ferroviària pública espanyola RENFE, en la que introdueix importants reformes destinades a augmentar el rendiment de la companyia i la qualitat dels serveis.

Membre del Consell d'Administració del la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió (CCRT, 1999-2003) i consellera delegada de TEMOINSA, fabricant d'interiorismes de trens (Técnicas Modulares e Industriales, S.A., 2002-2006).

Presideix diverses entitats: del 1996 al 2003 la Fundació Politècnica de Catalunya; a partir del 1997 la Fundació per a la Motivació dels Recursos Humans, que canvia el nom pel de Fundació Factor Humà, i que organitza trobades i seminaris sobre recursos humans i lideratge; pel juny del 2005 el Consell Social de la Universitat Pompeu Fabra (UPF), en el que participa a la seva constitució; i des del 2006 fins a la seva mort el Consell de Treball Econòmic i Social de Catalunya. Forma part també del Consell d'Administració de diverses empreses. Membre de Convergència Socialista el 1975, fundada el 1974 i que acaba esdevenint el PSC en el Congrés d'unificació de juliol del 1978.

La seva principal aportació és la metodologia i la nova filosofia que introdueix en la gestió empresarial, i en especial de les grans empreses públiques. Aquest procés es concreta en els canvis introduïts en el funcionament de les empreses de TMB i de RENFE. Per a ella, la funció de RENFE no ha de consistir a moure trens i construir vies, sinó a subministrar de forma òptima serveis de transport (de persones i mercaderies) per ferrocarril, en competència amb altres sistemes de transport, però amb l'inconvenient que RENFE s'ha de construir les seves pròpies «carreteres», que són les vies, mentre que els altres sistemes de transport no s'han de construir els seus propis espais de circulació. Les carreteres les construeix l'Estat, i el mar i el cel són oberts a tothom, en els transports aeri i per via marítima (*La transformació d'una empresa de serveis, una opció de futur, desembre 1995*). Per tant, la construcció de vies ha d'anar a càrrec de l'Estat, però en cap cas a càrrec de la pròpia RENFE.

Explica els seus nous mètodes a la seva tesi doctoral, presentada el 8 de setembre de 1999 (reelaborada en el llibre *De la jerarquia a la responsabilitat. El cas de RENFE*, publicat a Barcelona el 2000) i també exposa la seva concepció nova del lideratge en el llibre de divulgació *El Encanto de Hamelín* (2006). Es basa en abundant bibliografia bàsicament anglosaxona, com per exemple les obres de Peter F. Drucker, Michael Hammer o Thomas J. Peters, entre d'altres, o John Kay, de la London Business School, i en l'experiència d'empresaris

exitosos, com Jan Carlzon, president de la SAS sueca d'aviació, o John Sculley, president d'Apple, o en el funcionament de les companyies de ferrocarrils Deutsche Bahn o la francesa SNCF. La primera cosa que fa és dividir els serveis prestats pels trens en tres àmbits: a) rodalies, que transforma radicalment, perquè considera que les distàncies curtes responen a desplaçaments per motius de treball o d'estudi; b) abast regional; i c) llarga distància, a la que s'afegeix l'alta velocitat. I a continuació, passa d'una estructura basada en zones territorials a una estructura basada en les Unitats de Negoci, el que implica prescindir d'alguns serveis deficitaris, com el servei de paqueteria, i externalitzar-ne d'altres.

La seva tesi doctoral té interès perquè hi explica com funcionen les empreses en la societat contemporània i quins són els canvis fonamentals que han experimentat. Hi analitza amb matís el procés de desregulació i privatització del transport ferroviari a la Unió Europea i als EUA i al Japó, i d'una forma central exposa els canvis introduïts en el funcionament de la RENFE sota la seva presidència. Hi explica la definició del negoci i dels objectius de l'empresa i els mitjans per a assolir-los, a través d'una nova arquitectura organitzativa i mostrant el detall del pla estratègic aplicat, lligat al contracte-programa amb l'Estat; la direcció per objectius i la gestió de la qualitat dels serveis; l'externalització de les activitats que no formen part del nucli del negoci; i una reestructuració de la gestió dels recursos humans basada en la motivació i el treball en equip.

En síntesi, la seva obra serveix per a demostrar amb quins mètodes es pot augmentar la competitivitat d'una gran empresa pública, incrementar la seva xifra de vendes i reduir el seu nivell d'endeutament i la seva dependència de les subvencions de l'Estat a l'explotació.

Del seu pensament, presentem aquestes idees:

«Però el problema és que, a l'època en què vivim, les empreses, per triomfar, necessiten conèixer les necessitats dels clients i, de fet, les necessitats dels clients les coneixen millor els treballadors, que tracten directament amb ells, i no els qui estan al vèrtex de la piràmide, que només tenen una informació indirecta, recollida mitjançant estudis de mercat, enquestes i apreciacions». (2000)

Bibliografia de:

L'Àrea Metropolitana de Barcelona: una ciutat de ciutats, Barcelona, 1986.

«La transformació d'una empresa de serveis, una opció de futur», Banca Catalana, *Revista Econòmica*, núm. 107, desembre 1995.

La qualitat al transport públic: experiències a l'àrea de Barcelona, Barcelona, 1999.

De la jerarquia a la responsabilitat. El cas de RENFE, Barcelona, 2000.

Bibliografia sobre:

«Anna Balletbó i Mercè Sala: Diàlegs a Barcelona» (conversa transcrita per Xavier Febrés), Barcelona, 1988.

COL·LEGI D'ECONOMISTES de CATALUNYA: «Mercè Sala», *Panells de dones economistes*, Barcelona, 2020.

ARTAL i VIDAL, Francesc: «Mercè Sala i Schnorkowski», *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na. edició, p. 605-607, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

FRANCESC ARTAL i VIDAL

SALA VIVÉ, Dolors

Sant Sadurní d'Anoia, 1889 – Sant Sadurní d'Anoia, 1978

Empresària cavista i enòloga

Filla i néta d'especialistes en vins tranquils de l'antiga Casa Sala (1861), primera marca exportadora de vins de Sant Sadurní d'Anoia. Cursa estudis mercantils i sobretot d'enologia.

El 1911 es casa amb Pere Ferrer Bosch, fill petit dels Ferrer de la finca Freixeneda, de Sant Quintí de Mediona (Alt Penedès), conegut amb el renom de «Freixenet», i el 1914 funden l'empresa de vins escumosos, elaborats segons el mètode tradicional, que pren aquest sobrenom. Mentre el seu espòs es dedica a la comercialització del producte, ella dirigeix la part tècnica de l'elaboració del cava i també el conjunt de l'empresa.

El 1930 crea un cava «brut reserva», que té gran demanda comercial.

Després de la guerra 1936-39, morts el seu espòs i el seu fill gran, recupera l'empresa, que havia estat col·lectivitzada, i es posa al seu front.

El 1941 llança al mercat el cava «Carta Nevada», també de gran èxit.

Deixa la direcció de l'empresa el 1959 en mans del seu fill Josep Ferrer Sala, i es manté en la presidència fins la mort.

Se la reconeix com una dona amb visió de futur, plantejant el desenvolupament de l'empresa a llarg termini, assentat la producció sobre bases sòlides, i dirigint la firma amb mà ferma i idees innovadores.

En memòria seva, es posa el seu nom a la finca, a les caves instal·lades a Querétaro (Mèxic) i al cava Freixenet Cuvée D.S.

A Sant Sadurní d'Anoia hi ha un passatge amb el seu nom.

Bibliografia sobre:

RIBERA RAICHS, Francesc: «Grup Freixenet», *El traç de l'excel·lència; empreses, emprenedors, dirigents*, p. 185-195, Universitat Oberta de Catalunya, Doblerre editorial, Barcelona, 2006.

INSTITUT CATALÀ de les DONES: «Dolors Sala Vivé», *Dones d'Empresa*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2009.

INSTITUT CATALÀ de les DONES

SANPERA i RODÉS, Josefa

Les Franqueses del Vallès, 1862- Les Franqueses del Vallès, 1926

Gestora patrimonial i benefactora d'obres sanitàries

Filla de Joan Sanpera i Torras, nomenat Marquès de les Franqueses el 31 de desembre de 1913 per Alfons XIII en reconeixement de la tasca efectuada en benefici del poble de Les Franqueses del Vallès. Joan es casa amb Josepa Rodés Ruiz, fa una gran fortuna amb la importació de productes colonials, com

cacau, rom i sucre, construeix una fàbrica de sucre a Zaragoza i compra finques per tot Catalunya.

A la mort dels seus pares, Josefa posseeix doncs el títol de marquesa de Les Franqueses i una considerable fortuna.

El 1926, quan sap que està a punt de morir, fa dues importants donacions.

Una d'elles a l'Hospital Clínic de Barcelona. És recordada en una placa en el Pavelló que des de 1932 porta el seu nom.

Una altra, de la tercera part de la seva herència, d'uns 3 milions de pessetes, per a la construcció del Sanatori Marítim Antituberculós de Sant Joan de Déu, a El Vendrell. La idea d'aquest establiment sanitari és del metge Joaquim de Riba i de Sanz, considerant que el clima marí seria beneficiós, gràcies al repòs, l'helioteràpia (exposició als raigs solars), la talassoteràpia (banys de mar), la ventilació i la bona alimentació, per als nens i nenes amb malalties òssies i processos tuberculosos que l'Orde religiosa hospitalària masculina de Germans de Sant Joan de Déu tracta a Barcelona.

És Amalia P. de Cruset, presidenta de la Secció de Beneficència d'Acció Femenina, qui impulsa la construcció d'aquest Sanatori, amb la publicació d'articles de premsa i la recollida de donatius, sota el lema «Limosna de amor», entre ells, el més important, el de Josefa Sanpera, que cobreix amb escreix el cost de construcció de l'edifici (2 milions i mig de pessetes). Aquesta posa com a condició que s'ha d'atendre als infants de manera altruista: els nens i nenes no paguen i els metges no cobren.

Francesc de Paula, de l'Orde de Sant Joan de Déu, decideix el 1923 comprar una finca rústica vora una platja ampla, de sorra molt fina, que entra suaument al mar, sense carreteres pròximes, polsoses típiques de l'època, separada d'aglomeracions urbanes, i orientada al migdia.

L'edifici, d'estil noucentista, és projectat per l'arquitecte racionalista Germán Rodríguez Arias, secretari i un dels fundadors del Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània. És inaugurat per Alfons XIII el maig de 1929. Molts milers de nens i nenes, amb malalties com la tuberculosi, el raquitisme o la poliomièlitis són tractats i guarits en aquest establiment sanitari.

Els 15 germans de l'Orde de Sant Joan de Déu, que regeixen la institució, són assassinats el juliol de 1936, i beatificats pel papa Joan Pau II el 1992.

Durant la guerra 1936-1939, l'establiment és utilitzat com a hospital de rereguarda del front de l'Ebre; en ell exerceix el metge Josep Trueta i Raspall.

A l'acabament de la contesa, la comunitat de Germans continua la seva tasca: tractament principalment de la tuberculosi, així com altres malalties de la quitxalla.

El 1969 és abandonat, a causa de la progressiva erradicació de la tuberculosi, gràcies a la disponibilitat d'estreptomicina, i també per l'èxit del turisme, sobretot francès, a la zona, que acaba amb la tranquil·litat del lloc.

Bibliografia sobre:

BÀGUENA CERVELLERA, María José: *La tuberculosi i la seva història*, Col·lecció Històrica de Ciències de la Salut, Fundació Uriach 1838, Sant Cugat del Vallès, 1992.

ARASA i FERRER, Josep: «El sanatori de Sant Joan de Déu», *Històries del Penedès*, 24 octubre 2010.

BASELGA, José Manuel: «Los vecinos de Calafell salvaron el sanatorio», *Diari de Tarragona*, 1 enero 2018.

MORELL MESTRE, Joan: «Sant Joan de Déu del Vendrell: de sanatori a hotel-balneari», conferència pronunciada a la Societat d'Amics de la Història i de la Ciència Farmacèutica Catalana el 24 juny 2004, Societat Catalana d'Història de la Farmàcia, butlletí núm. 35, Barcelona, setembre 2018.

BASELGA, José Manuel: «El homenaje pendiente de Calafell a la marquesa», *Diari de Tarragona*, 20 junio 2020.

ALARI i PONS, Fermí, FERRÉ i SOLÉ, Ramon, i SANTACANA i MESTRE, Joan: *Una arquitectura capdavantera: de com el Sanatori de Sant Joan de Déu va esdevenir Hotel*, Amics del Patrimoni de Calafell, 2022.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

SÁRRAGA HERNÁNDEZ, Belén de

Valladolid, 1872 – Ciudad de México, 1950

Empresària fundadora i directora de setmanaris, escriptora i activista feminista

Part de la seva infància i joventut transcorren a San José de Puerto Rico, d'on és l'acomodada família del seu pare, Vicente de Sárraga Rengel, militar liberal, republicà i maçó. Allí estudia «magisterio de la enseñanza normal», en un centre educatiu dirigit pel seu avi Fernando Ascensión de Sárraga Aguayo, amarant-se de l'educació il·lustrada. La seva mare és Felisa Hernández Urgón, natural de Valladolid. Vicente i Felisa es casen primer pel ritus civil; més tard, acollint-se a la llei provisional de matrimonis vigent, després de la Restauració monàrquica, celebren l'enllaç religiós.

El 1890 s'instal·la a Barcelona, on els seus pares es separen, la mare mor, i ella i el seu germà petit queden sota la tutela de l'àvia materna, Ana Urgón. Comença i acaba els estudis de medecina, però aviat desperta el seu interès per la política. Després de caure en una forta crisi personal, llegeix a François-Marie Arouet (dit Voltaire), Mikhaïl Bakunin, Auguste Comte, i Jean-Baptiste-Joseph Fourier, i Pierre-Joseph Proudhon, descobrint també a Olimpe de Gouges, Flora Tristán i Louise Michel —tres defensores dels drets de les dones— i s'afilia al Partit Federal sense especificar el seu sexe.

Fidel seguidora del federalisme de Francesc Pi i Margall, a qui coneix personalment, col·labora amb Amàlia Domingo Soler i Ángeles López de Ayala, dues feministes conegudes del moment, a la revista espiritista *La Luz del Porvenir*, i participa en la creació de l'Asociación Librepensadora de Mujeres, radicada a Gràcia.

El 1894 es casa amb el comerciant republicà i maçó Emilio Ferrero Balaguer, amb qui té tres fills: Libertad, Demófilo Dantón i Víctor Volney. Es traslladen a València, on el 1895 crea la Federación de Grupos Femeninos, dos anys després la Asociación General Femenina de Valencia, i participa en demostracions a favor de la independència cubana i en contra de la monarquia.

El 1896 forma part del grup fundador del setmanari feminista *La Conciencia Libre*, que dirigeix fins a 1907. Aquest setmanari, mentre es publica a València, porta com a subtítol *Libertad, Justicia, Fraternidad*, i quan el 1899 l'edició es trasllada a Málaga, el canvia pel de *¡Guerra a la Hipocresía y la Ignorancia!* i després per *¡Paso a la Ciencia y a la Verdad!*. És jutjada en diverses ocasions per «instigadora moral»; entre altres motius, per advocar des de les seves pàgines per la independència de Cuba i la restauració de la República.

A Málaga, funda una societat per a defensar les reivindicacions dels camperols (*Sindicato de Obreros del Campo*), que arriba a comptar fins a 20 mil associats, així com, després, la *Federación de Sociedades de Resistencia*, que agrupa entitats amb 30 mil associats.

El març de 1901 participa en manifestacions estudiantils de signe anticlerical, i intervé com oradora, en el Teatro Cervantes, de Málaga, en l'estrena de l'obra «Electra», de Benito Pérez Galdós, acte que es converteix en un signe de reafirmació lliurepensadora.

El 1904 és arrestada i condemnada a dos mesos i un dia d'arrest major, per pronunciar un discurs contra el general Camilo García de Polavieja y del Castillo, a les portes de l'hotel on aquest s'allotjava, censurant-lo per l'afusellament del poeta, maçó i heroi de la independència de les Filipines, José Rizal.

El 1906 participa, a Buenos Aires, en el Congreso del Librepensamiento, organitzat per la maçoneria argentina, destacant per la seva eloqüència i els vincles que estableix amb centres obrers anarquistes i socialistes.

El 1907 es trasllada a Montevideo, on dicta una conferència, al Teatro Solís, que motiva el qüestionament dels sectors conservadors («tipo femenino que no acostumbramos conocer por acá, donde la mujer vive en el hogar cultivando las virtudes propias de su recato»). Allí funda i dirigeix el diari *El Liberal*, entre 1908 i 1910. Als seus articles defensa els drets dels xiquets il·legítims, l'educació laica, i la separació de l'Església i l'Estat.

Viatja per diversos països iberoamericans, com Cuba, Mèxic i Xile, propagant els ideals d'emancipació, fundant centres perquè les dones puguin reunir-se, instruir-se i establir xarxes de suport en la lluita obrera, i celebrant revetlles

culturals de teatre, poesia i declamació, al mateix temps que promou el laïcisme i els drets laborals.

Entre 1915 i 1921 resideix a Buenos Aires i assoleix, en la maçoneria mixta internacional El Derecho Humano, el grau 33, el cim a què es pot arribar dins de les lògies, així com forma part del Consell de Govern d'aquesta Federació Argentina maçònica.

A Mèxic, entre 1925 i 1928, dirigeix la revista *Rumbos Nuevos*, alhora que és professora en algunes escoles laiques.

Retorna a Espanya després de la Segona República, i a les eleccions de 1933 encapçala la candidatura pel Partit Republicà Liberal a Málaga, però no obté vots suficients.

Durant la guerra 1936-1939 col·labora amb Dones Antifeixistes i exerceix la Vicepresidència del Partit Federal Ibèric. Després, s'exilia a França, i posteriorment a Mèxic, on destaca el seu activisme com a col·laboradora en la revista *Rumbos Nuevos* i com a membre del Partit Republicà Federal a l'exili i de l'Ateneu Pi i Margall en aquest país.

Bibliografia de:

«La historia de siempre», a *La Conciencia Libre*, València, 24 octubre 1896.

A través de un continente. El anticlericalismo en América, Editorial Lux, Lisboa, 1914.

La Iglesia en la política, Federación Anticlerical Mexicana, México, 1923.

El vicariato divino. Síntesis de la vida pontificia en sus tres más importantes aspectos: político, moral y económico, impr. C. Zamphirópolis, Asunción, 1931.

Bibliografía sobre:

RODRÍGUEZ, Manuel R.: «Doña Belén de Sárraga», *El Diluvio*, 31 octubre 1930.

ÁVALOS PRESA, Antonio: «Belén de Sárraga» (entrevista), *El Diluvio*, 1 julio 1934.

RAMOS PALOMO, María Dolores: «Belén Sárraga. Congreso Universal de Librepensadores de Ginebra (1902)», *Arenal*, p. 119-134, Universidad de Granada, 1995.

GUERRERO JIMÉNEZ, B.: «La Diosa Verdad. Belén de Sárraga y el anticlericalismo en Iquique», *Temas Regionales*, núm. 2, Corporación Norte-Grande, Arica, 1999.

RAMOS PALOMO, María Dolores: «Federalismo, laicismo, obrerismo, feminismo. Cuatro claves para interpretar la biografía de Belén de Sárraga», *Discursos*,

realidades, utopías: La construcción del sujeto femenino en los siglos XIX y XX, Ramos, M.D. y Vera, M.T. (coord.), p. 125-164, Anthropos, Barcelona, 2002.

ZUBILLAGA BARRERA, Carlos Alberto: *Perfiles en sombra. Aportes a un diccionario biográfico de los orígenes del movimiento sindical en Uruguay (1870-1910)*, Librería de la Facultad de Humanidades y Ciencias de la Educación, Montevideo, 2008.

PÉREZ LEDESMA, Manuel: «Un feminismo problemático: El caso de Belén de Sárraga», *Avances del CESOR*, núm. 7, p. 55-70, 2010.

ANTIVILO, Julia: «Crónica de un torbellino libertario por América Latina: Belén de Sárraga (1906-1950)», *Viajeras entre dos mundos*, Beatriz Guardia, Sara (coord.), p. 523-543, Universidade Federal da Grande Dourados, Dourados, 2012.

BURGOS, Ernesto: «Belén de Sárraga, martillo de beatas», *La Nueva España*, 25 setiembre 2012.

HOTTINGER CRAIG, Sylvia: «Un contexto para una masona, librepensadora, feminista y republicana: Belén de Sárraga (1872-1950)», *Revista de Estudios Históricos de la Masonería Latinoamericana y Caribeña*, vol. 5, núm. 1, p. 141-164, 2013.

DÍAZ NOSTY, Bernardo: *Voces de mujeres. Periodistas españolas del siglo XXI nacidas antes del final de la guerra civil*, Renacimiento, 2019.

IRANZO CABRERA, Maria: «Belén de Sárraga Hernández», *Diccionari Històric de Periodistes Catalans* (dir. Josep Maria Casasús i Guri), Institut D'estudis Catalans, Barcelona, 2023.

EDUARD ARRUGA i VALERI

SERRA TUR, Catalina

Es Castell, 1939 – Es Castell, 2017

Empresària del sector editorial i activista política

Persona inquieta, emprenedora, dona de caràcter, i —a l'ensem— humana i sensible.

Participa en l'Assemblea Democràtica de Menorca, però les seves conviccions socialdemòcrates la porten, de la mà del doctor Mateu Seguí, a incorporar-se a Unió de Centro Democràtic (UCD), partit polític espanyol liderat per Adolfo Suárez González, i la qual presidència a l'illa de

Menorca correspon a Francisco Tutzó Bennàssar (primer president del Consell Insular de Menorca, 1979-1983), mentre ella n'assumeix la secretaria general. Intervé activament en la convocatòria i organització de les primeres eleccions democràtiques després de la guerra 1936-1939: les eleccions generals de 1977, i les autonòmiques i municipals de 1979. En aquestes eleccions municipals, encapçala la candidatura d'UCD a l'Ajuntament d'Es Castell, i és elegida regidora, però passa a la oposició, perquè José Tadeo Miguel (de Candidatura Progressista) arriba a l'alcaldia.

Persona de sòlides conviccions catòliques (es defineix com «catòlica practicante»). El novembre de 1979 accepta la sol·licitud de l'aleshores bisbe de Menorca, Antoni Deig i Clotet, per a incorporar-se al primer consell d'administració d'Editorial Menorca, que presideix fins maig de 1984, i inicia el procés de modernització del periòdic *Menorca Es Diari*.

En el decenni dels 80 regenta, a Maó, la *Llibreria Sa Catòlica*, establiment fundat l'any 1943 per mossèn Enrique Cardona, inicialment dedicat a l'especialitat de llibres catòlics, de pensament cristià, etc., i que després es converteix en tot un referent de la cultura menorquina.

Entre 2005 i 2015 exerceix com a jutge de pau a Es Castell.

El 2022 l'Ajuntament des Castell li ret homenatge, junt als altres jutges de pau que han exercit el càrrec a Es Castell des de 1970, «en reconeixement de la feina que han realitzat en favor del poble, aportant el seu seny per resoldre els conflictes entre els veïns, fent més pròxima la justícia als ciutadans».

Bibliografia sobre:

QUETGLAS NEONATO, Juan José: *El espíritu del 78*, 2007.

PONS FRAGA, Josep: «Fallece Catalina Serra Tur, presidenta de Es Diari y dirigente de UCD», *Es Diari*, 5 mayo 2017.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

SIMÓ i MONLLOR, Isabel Clara

Empresària periodística i activista

Alcoi, 1943 – Barcelona, 2020

Estudia a l'acadèmia que dirigeix el seu pare, mestre i pedagog, home liberal, educat en un col·legi francès, i molt decimonònic, que deixa una empremta important al poble d'Alcoi, on li obren un carrer. La seva mare és molt temperamental i amb molt de nervi. Ella afirma (a *El Temps*, març de 1994) ser una barreja de tots dos.

Es llicencia en Filosofia el 1965 a la Universitat de València, on fa coneixença dels primers grups nacionalistes, sota el mestratge de Joan Fuster i Ortells. Exerceix el periodisme a Bunyol, Figueres (a l'Institut Ramon Muntaner) i Barcelona (a l'Institut Sant Josep de Calassanç), on es llicencia en Periodisme el 1973. Posteriorment, és professora a la Facultat de Traducció i Interpretació, de la Universitat Pompeu Fabra, i es doctora en Filologia Romànica el 1995, amb una tesi sobre el simbolisme templer, objecte de recerca d'una inqüestionable duresa científica, ben allunyada dels mètodes de treball del periodisme convencional.

El 1968 es casa amb Xavier Dalfó i Hors, periodista figuerenc que l'any 1954 funda la revista mensual *Canigó*, d'àmbit local, que dirigeix fins a 1971.

Treballa de periodista, amb articles a la premsa en català (*Avui* —columna diària «De Fil de Vint»—, *Diari de Barcelona*, *El Periódico de Catalunya*, *El Temps*, *Serra d'Or*), abans de ser novel·lista i narradora, ocupacions que conrea amb una sensibilitat popular marcada pel compromís nacional i social.

A finals dels anys 60 es vincula a *Canigó*, on es revolta contra la prohibició del règim espanyol de publicar articles en català, i suggereix al seu espòs una via estratègica de catalanització progressiva del periòdic. Ella hi publica el primer article en català. En comprovar que la capacitat de reacció dels censors està estovada per les rutines burocràtiques, la parella directora de la revista va ampliant la superfície redaccional escrita en llengua catalana. Aquest enginyós estratagema, basat en un bilingüisme transitori, acaba el dia en que tot és en català, tret d'una peça final en espanyol.

El 1971, *Canigó* passa de revista mensual a ser un setmanari d'informació general, i el 1973 es trasllada a Barcelona, per esdevenir una revista d'àmbit nacional. A partir d'aquest moment, Isabel Clara passa a dirigir la revista, però l'any 1983, ja en el nou sistema polític, es deixa de publicar. Segons ella: «el problema va ser que, quan es va normalitzar la situació, nosaltres érem massa radicals; amb les primeres institucions democràtiques, notem que tothom tenia subvencions o publicitat, excepte nosaltres; vam veure que aquesta competència no la podíem resistir a la llarga, i vam pensar que era millor morir amb dignitat» (*El Temps*, març de 1994).

La seva obra, tant literària (una cinquantena de títols, entre narracions i novel·les) com periodística, és molt marcada pel compromís reivindicatiu, especialment en la lluita pels drets de les dones, així com també contra les injustícies socials i la defensa del català i la cultura catalana. A *Júlia*, per exemple, retrata una jove valenta, independent i lluitadora.

Membre de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana, ocupa el càrrec de vicepresidenta durant el període 1985-1988.

El 1993 rep el Premi Sant Jordi de novel·la, per *La salvatge*, elegia de Dolores Mendoza, en la qual recrea el mite de Pigmalión.

Entre 1996 i 1998 és Delegada del Llibre, del Departament de Cultura, de la Generalitat de Catalunya, en l'etapa en que aquest organisme passa a formar part de la Institució de les Lletres Catalanes.

El 1999 rep la Creu de Sant Jordi, de la Generalitat de Catalunya, per la seva trajectòria literària.

El 2008 és distingida amb els Premis Joan Coromines, que atorga la Coordinadora d'Associacions per la Llengua Catalana a persones i col·lectius que destaquen pel seu compromís en la normalització de la llengua catalana, la cultura i la nació.

L'agost del 2010 s'integra a la coalició electoral Solidaritat Catalana per la Independència, bé que no surt elegida.

El 2013 rep la Medalla d'Or d'Alcoi, ciutat que li concedeix també el títol de filla predilecta.

El 2016 comparteix amb el seu espòs (a títol pòstum) el Premi de la Crítica de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

Entre 2016 i 2019 és —substituint Francesc Parcerisas i Vázquez— degana de la Institució de les Lletres Catalanes, entitat autònoma, del Departament de Cultura, de la Generalitat de Catalunya. Per aquest càrrec, ocupa la presidència de la Junta de Govern (òrgan superior de la Institució) i la vicepresidència del Consell Assessor.

El 2017 rep el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes.

Des de novembre de 2022 un carrer de Crevillent porta el seu nom.

Segons Josep Maria Casasús i Guri, en la seva periodística hi ha 3 trets determinants: el primer, el mestratge de Joan Fuster i Ortells, el gran assagista i articulista català del segle XX; el segon tret, la consciència activa i crítica d'una pancatalanitat militant i democràtica; i el tercer, les reivindicacions dels drets de les dones i de la infància.

Bibliografia de:

Dona i societat en la Catalunya actual (amb BALLETBÓ, Anna; CAPMANY, Maria Aurèlia; ORANICH, Magda; i PRATS, Maria Rosa), llibres A l'Abast, Edicions 62, Barcelona, 1978.

«Volen matar la Universitat», *Canigó*, 22 desembre 1979, i molts altres articles en aquesta publicació.

«Keep calm», articles a *El Punt-Avui*.

En legítima defensa: Els millors articles de l'Avui, Columna, Barcelona, 2003.

Bibliografia sobre:

CORTÉS ORTS, Carles, i GISBERT, Iván: «La reivindicació de la situació de la dona en la Transició a través de la revista Canigó», a Mañas Viejo, Carmen et al. (ed.), *I Coloquio Internacional Haciendo Historia: Género y Transición Política*, p. 66-78, Universitat d'Alacant, 2015.

PAÜLS, Lena; MIÀS, Josep: *Isabel Clara Simó*, Autors i autores, Associació d'escriptors en llengua catalana, 2016.

GABANCHO GHIEMMETTI, Patricia: «Una dona tenaç», *Ara*, 17 gener 2017.

CAPSIR MAIQUES, Sandra, i VIU RODRÍGUEZ, Maria: «Isabel-Clara Simó i Monllor, l'ambaixadora de les nostres lletres», *Dones valencianes que han fet història*, p. 40-41, edicions Bromera, Alzira, 2018.

CASASÚS i GURI, Josep Maria: «Isabel-Clara Simó, periodista d'arrels», *Revista de Catalunya*, núm. 309, p. 127-132, 2020.

CASASÚS i GURI, Josep Maria: «Isabel-Clara Simó i Monllor», *Diccionari Històric de Periodistes Catalans* (dir. Josep Maria Casasús i Guri), Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2023.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

SOLANS HUGUET, Pilar

Barcelona, 1946 – Barcelona, 2022

Economista especialitzada en finances municipals

Estudia a la Facultat de Ciències Polítiques, Econòmiques i Comercials, de la Universitat de Barcelona, obtenint brillants qualificacions en els exàmens de totes les assignatures. Entre altres companys i companyes, Inmaculada Fernández de Retuerto, amb qui es professen gran amistat personal i mútua admiració professional.

Es doctora en Ciències Econòmiques a la mateixa Facultat, on durant molts anys explica l'assignatura d'Econometria i mètodes estadístics, als alumnes de quart curs de la carrera.

A l'ensem, treballa al departament financer de Catalana de Gas y Electricidad.

El 1991 entra a treballar a l'Ajuntament de Barcelona, essent la Directora de l'Àrea de Finançament durant els mandats de Pasqual Maragall i Mira, incloent-hi doncs la gestió dels recursos municipals a l'època de preparació i celebració dels Jocs de la XXV ena Olimpíada, i de part del mandat de Joan Clos i Matheu.

A començaments de 1999 es trasllada a Washington, on col·labora com a assessora del Banc Internacional de Reconstrucció i Foment (conegut com a Banc Mundial), liderant l'àrea de finances municipals d'aqueix organisme de cooperació internacional, com a institució especialitzada dins de l'òrbita de l'Organització de les Nacions Unides.

Retorna a l'Ajuntament de Barcelona a mitjans de 2000.

El 2004, l'alcalde Joan Clos i Matheu la nomena gerent municipal, convertint-se així en la primera dona a ocupar aqueix càrrec. Es manté en el càrrec durant el mandat de Jordi Hereu i Boher i en part del mandat de Xavier Trias i Vidal de Llobatera, qui, malgrat que ella ja ha demanat la jubilació, li prega «que es quedi el temps que pugui», com així fa.

És germana de l'arquitecte i urbanista Joan Antoni Solans Huguet.

Jaume Collboni i Cuadrado, tinent d'alcalde de l'àrea d'Economia, Treball, Competitivitat i Hisenda, de l'Ajuntament de Barcelona, durant el mandat d'Immaculada (Ada) Colau Ballano, afirma, en ocasió de la seva mort, que «perdem una gran servidora pública i un exemple de rigor».

L'alcalde Joan Clos i Matheu indica d'ella: «Destacava per una intel·ligència i una discreció paradigmàtiques, qualitats que no sempre van juntes. No intervenia pràcticament mai en els debats de casos, però, quan ho feia, sempre encertava el punt clau». Més endavant, després de destacar algunes circumstàncies: «Dic això per deixar per escrit la immensa sort que l'Ajuntament de Barcelona va tenir, en un moment determinat, de comptar amb persones d'aquesta vàlua professional, acompanyada d'una integritat impertorbable». I acaba dient: «Molta gent a l'Ajuntament reconeix l'impacte positiu d'una manera de fer que ha posat l'Ajuntament de Barcelona en la llista de les institucions financerament més responsables. Gran part del mèrit d'aquesta fita es deu a Pilar Solans».

I un dels seus successors, Jordi Martí i Galbis, assenyala que «va deixar les finances (de l'Ajuntament de Barcelona) sanejades després de la transformació olímpica, i el mestratge per a aquells que després ens ha tocat assumir les mateixes responsabilitats».

Bibliografia de:

«Les finances de Barcelona: 21 anys de finances municipals», *Revista Econòmica de Catalunya*, núm. 68, p. 70-76, Col·legi d'Economistes de Catalunya, Barcelona, 2014.

Bibliografia sobre:

CLOS i MATHEU, Joan: «Pilar Solans i la solvència de Barcelona», *Política & Prosa*, núm. 50, Barcelona, 1 desembre 2022.

SURÓS JULIÀ, Rosario

Riudarenes, 1909 – Caldes d'Estrac, 1976

Empresària del sector de la restauració

Quan només té nou anys va a fer de cuinera a casa del metge del poble. Comença a idear, amb molta intuïció i creativitat, plats basats en la cuina tradicional catalana, amb productes de primera qualitat de cada temporada. Alhora que els inventa, els escriu en una llibreta.

En casar-se amb Joaquim Rexach, es posa a vendre peix i fruita a Sils, fins que, el 1952, veuen clar que es poden establir en un antic garatge de la carretera N-II, a l'alçada de Caldes d'Estrac: neix l'*Hispania* (nom del garatge).

Calculant el risc empresarial de la inversió, ella diu: «*Valen més les 5 jàsseres de ferro que hi ha al sostre que els diners que ens han deixat*». És l'època de la postguerra, quan el ferro és escàs i va car.

Al garatge hi ven benzina, amanides, «suaus», cafès i gasoses. De primer, la gent es porta el dinar de casa i s'hi paren els camioners camí de França. Després, comença a oferir plats cuinats amb els millors productes de tota la comarca, i converteix el garatge en un restaurant.

El seu arròs a la greixonera és encara recordat amb admiració i delit per les seves dues filles, Paquita i Lolita Rexach, que, plegades, han continuat l'obra de la seva empenedora mare.

Bibliografia sobre:

INSTITUT CATALÀ de les DONES: «Rosario Surós Julià», *Dones d'Empresa*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2009.

INSTITUT CATALÀ de les DONES

T

TALTAVULL SERRA, Eulàlia

Maó, 1743 – Maó, 1818

Empresària armadora de naus

Es casa amb l'anglès burgès i adinerat Llorenç Poli Ridgeway (1708-1777), de qui envidua un any abans que la guerra a l'illa de Menorca, i —essent de família comerciant— les nocions i coneixements que té li permeten convertir-se en la dona més rica de Maó, i en una de les inversores més importants del moment. És també coneguda com Eulàlia Poly i Taltavull, o bé Vídua Poly.

Durant l'època en què Menorca està sota dominació britànica, inverteix en naus corsàries, que ataquen i requisen les riqueses dels vaixells espanyols. De les 66 naus corsàries que s'armen a Menorca durant la guerra, inverteix en la majoria.

Concretament, en un dels vaixells corsaris més grans de l'època, el xabec Sant Antoni de Pàdua, del qual n'és l'agent —principal inversor i encarregat dels negocis relacionats— i la copropietària, juntament amb el seu company de negocis, Antoni Seguí Sintès.

Aconsegueix així augmentar considerablement el seu capital. I el més paradigmàtic és que tot succeeix perquè aleshores les autoritats no deixen treballar a les dones, i ella fa diners a través de la inversió.

Però després, segurament preveient el canvi en la sobirania de l'illa, passa d'invertir en vaixells contra Espanya a ser àdhuc amfitriona del comandant de les tropes espanyoles (ajudades per diferents tropes franceses i mercenaris d'altres llocs, com per exemple dos regiments suïssos), el francès Louis Berton des Balbes

de Quiers, Duc de Crillon, qui s'allotja a casa seva, i per a qui, en acabar la guerra, el 1782, el rei Carlos III crea i atorga el títol nobiliari de Duc de Maó.

Bibliografia sobre:

PALLICER BENEJAM, Marc: *Los corsarios de Menorca al servicio de la Gran Bretaña (1778-1782)*, Editorial Círculo Rojo, Maó, 2014.

TRIAY FLORIT, Miriam: «Dones que protagonitzaren la història menorquina», *ellIris.cat*, Ciutadella de Menorca, 2023.

MIRIAM TRIAY FLORIT

TRABAL i TALLADA, Isabel de Portugal

Barcelona, 1924 – Barcelona, 2014

Enginyer industrial i empresària promotora d'entitat financera

Neix en el sí d'una família d'industrials. El seu pare és empresari i la seva mare mestra.

La seva presentació mereix dues precisions inicials que ella repeteix normalment en introduir les converses. D'una banda, el nom poc corrent d'Isabel de Portugal respon al desig del seu pare de recordar a una santa catalana; i de l'altra, que no acostuma a feminitzar el nom del seu títol universitari (enginyer industrial) ni el dels càrrecs que ostenta: bibliotecari, tresorer i president. Sense que això tingui cap altra connotació. De fet, aconsegueix trencar estereotips i fer-se un lloc en espais de lideratge normalment masculins.

El 1943 comença els estudis a l'Escuela Técnica Superior de Ingenieros Industriales, a Barcelona, obtenint el títol d'Enginyer Industrial el 1949, ocupant el primer lloc en la seva promoció (en la que és l'única dona), amb la qualificació d'excel·lent amb Premi Extraordinari. El mateix any ja es vincula al Col·legi i a l'Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya amb la tasca de bibliotecària, on s'ocupa de constituir un arxiu complet de normes tècniques.

El 1963 és la primera dona de l'Estat espanyol en obtenir el títol de Doctor Enginyer Industrial.

Exerceix professionalment a l'empresa metal·lúrgica del seu pare, al barri de Sants, a Barcelona, especialitzada en la construcció de maquinària per a la fabricació de cel·lulosa, paper i cartró, estant al capdavant de la fàbrica fins a la venda de l'empresa, per problemes econòmics, l'any 1981, i treballant amb el seu germà Pere, enginyer tècnic. Durant aquest llarg període, modernitza els processos productius i millora les condicions laborals dels treballadors.

Compaginant la seva tasca empresarial, el 1959, sense renunciar a la seva funció interna com a bibliotecària, entra a la Junta Directiva de l'Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, i, el 1966 forma part de la Comissió interinstitucional entre aquesta associació i el Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya, que explora les possibilitats de crear una entitat que respongui a les necessitats financeres dels enginyers industrials. La seva missió és la de contactar amb la Caixa de Metges per a conèixer-ne bé el seu funcionament.

El 1967 participa activament en la fundació de la Caixa Cooperativa de Crèdit i Estalvi del Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya, que aviat es coneix com a *Caixa d'Enginyers*, ocupant, dins del Consell Rector de l'entitat, el càrrec de tesorera. Es bolca a la consolidació i expansió de l'entitat, intervenint activament en la captació de socis i en la política creditícia. Potencia l'atenció personalitzada en totes les relacions.

El desembre de 1991 és escollida presidenta, lloc que ocupa durant 16 anys, i després n'és presidenta d'honor fins el seu traspàs. Durant la seva presidència, la Caixa d'Enginyers experimenta un creixement sostingut, en implantació territorial, en passiu, en socis, en plantilla i en prestacions, accedint als serveis propis d'una activitat bancària moderna i multifacètica. S'encarrega de les relacions amb el Col·legi, amb els altres bancs, amb el Banc d'Espanya i d'altres qüestions d'estratègia. En aquest sentit, defensa sempre que Caixa d'Enginyers mantingui la seva independència, tant en la gestió com en allò polític com una condició per a poder assolir els seus objectius.

Qui la coneix la qualifica com una persona intel·ligent, culta, modesta, generosa, una mica introvertida, executiva, amb capacitat de lideratge i fidel als compromisos. També una dona valenta i compromesa amb la societat. Participa en diverses associacions culturals, educatives i solidàries. És membre fundador de l'Institut Català de les Dones.

Rep diversos reconeixements per la seva trajectòria pionera i innovadora. L'any 1991 és guardonada amb la Medalla Francesc Macià, de la Generalitat de Catalunya.

En record seu, la Fundació Caixa d'Enginyers, des de 2018, organitza anualment el Premi Idees Innovadores Isabel P. Trabal, un concurs amb l'objectiu de promoure el desenvolupament de projectes emprenedors relacionats amb el món de la ciència, la tecnologia, la innovació i la sostenibilitat.

Tal com s'indica al llibre editat per l'Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, la seva visió, dedicació i essència cooperativa constitueixen un llegat que segueix viu i que inspira dia a dia el propòsit d'humanitzar les finances.

Bibliografia sobre:

IBÁÑEZ, María Jesús: «Isabel de P. Trabal: Nunca me importó mancharme las manos de grasa», *El Periódico de Catalunya*, Barcelona, 3 julio 2012.

CARDONA, Victor: *Isabel de P. Trabal, pionera i innovadora*, Caixa d'Enginyers, Barcelona, 2019.

ASSOCIACIÓ D'ENGINYERS INDUSTRIALS de CATALUNYA – CAIXA D'ENGINYERS: «Isabel de Portugal Trabal Tallada (1924-2014), una dona pionera en la història de l'enginyeria i la banca», *Col·lecció Enginyers Il·lustres*, núm 12, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, Barcelona, 2024.

XAVIER FARRIOLS i SOLÀ

TRIAS JOAN, Maria

Sant Joan de Palamós, 1892 – Palamós, 1960

Empresària del sector de l'hostaleria

Filla única de Francisco Trias i Matilde Joan, als 14 anys queda òrfena de pare i mare, i als 16 anys ella sola agafa les regnes del negoci familiar: la fonda.

Es casa amb el veterinari Lluís Colomer Moret, però queda vídua, embarassada de la segona criatura. Transforma la fonda en un hotel, i ja el 1924 la professió la distingeix amb la medalla de la Societat d'Atracció de Forasters, de Barcelona.

El pintor Josep Maria Sert i l'actriu Madeleine Carol figuren entre els clients de l'hotel, abans d'afincar-se a la Costa Brava.

Durant la guerra 1936-1939, un bombardeig destrueix l'hotel.

S'instal·la a Le Perthus, i ajuda a travessar la frontera a les persones que ho necessiten.

Acabat el conflicte, torna a Palamós, però un Tribunal de Girona la porta a judici, i sort en té del testimoni del rector de la parròquia del poble.

Compra dues torres davant del mar, amb l'ajuda d'antiga clientela i amistats, i —al començament dels anys 40— hi fa construir un magnífic hotel, situat al passeig marítim, a peu de platja, amb una vista impressionant sobre el mar i la badia de Palamós. En ell hi fan estada personatges com Truman Capote, Ava Gardner, David Niven, i Robert Ruark. Per aquestes estades, és anomenat «l'hotel de les estrelles». L'*Hotel Trias* és també lloc de trobada per a la intel·lectualitat: del grup Destino, Manuel Brunet i Solà, Álvaro Cunqueiro Mora, Carmen Laforet i Díaz, Néstor Luján Fernández, Josep Pla i Casadevall, i Josep Vergés i Matas.

Jordi Pujol i Soley, en sortir de la presó de Zaragoza, també s'hi allotja i recupera. Posteriorment, el conseller de la Generalitat republicana, Bonaventura Gassol i Rovira, hi sojorna tornant de l'exili, de la mà de l'historiador Josep Maria Ainaud de Lasarte. També hi va el president Josep Tarradellas i Joan.

Dona forta, sempre a punt per emprendre i ajudar, amb el seu fill Josep, a partir dels anys 50, aconsegueix que la qualitat de les habitacions i la cuina ben cuidada facin de l'Hotel Trias un lloc únic. La seva llagosta amb pollastre i la bullabessa augmenten l'atractiu d'un viatge a Palamós, vila on hi ha un passatge al seu nom.

Bibliografia sobre:

INSTITUT CATALÀ de les DONES: «Maria Trias Joan», *Dones d'Empresa*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2009.

TUSQUETS i GUILLÉN, Esther

Barcelona, 1936 – Barcelona, 2012

Empresària del sector editorial i escriptora

Neix en el sí d'una família d'editors, escriptors i professionals. Neboda de Joan Tusquets Terrats (pedagog, sacerdot i intel·lectual), i germana d'Òscar Tusquets i Guillén (arquitecte).

Estudia a l'IES alemany de Barcelona, es llicencia en Filosofia i Lletres a les Universitats de Barcelona i de Madrid. Imparteix classes de literatura i història a l'Acadèmia Carrillo, fins que, a principis del decenni dels 60, s'endinsa en el món editorial.

Entre 1960 i 2000 dirigeix l'*Editorial Lumen*, un dels segells de prestigi del món del llibre a Catalunya. Aquesta empresa havia estat creada el 1936, a Burgos, sota el nom d'Ediciones Antisectarias, pel seu oncle patern Joan Tusquets Terrats, qui la ven al seu germà Magí Tusquets Terrats, per a la seva filla Esther, la qual reorienta completament l'Editorial.

A un *in memoriam*, la Neue Zürcher Zeitung escriu: «Esther Tusquets ha fet grans coses en dues àrees. L'any 1960, quan encara no té 24 anys, hereta l'Editorial Lumen, una casa tenyida d'un fonamentalisme catòlic. De molt jove, i enmig del feixisme clerical ambient, en fa no només una de les millors editorials del món de parla hispana, però sobretot una editorial al seu gust: cosmopolita, crítica i liberal; no orientada cap al benefici, sinó a la qualitat literària».

Als primers anys, Editorial Lumen endega: una col·lecció adreçada als infants (iniciada amb *El saltamontes verde* i *El aprendiz*, d'Ana Maria Matute Ausejo), la col·lecció «Palabra e imagen» (que combina textos d'autors de primera línia amb fotografies d'artistes destacats, com l'obra de Camilo José Cela Trulock «Izas, rabizas y colipoterras»), i la col·lecció «Palabra en el tiempo» (que acaba essent la més representativa de l'Editorial, amb 150 títols).

Més endavant, per mitjà de les traduccions que publica, inicia el món hispànic a l'obra de grans autors internacionals com, entre molts d'altres, Samuel Beckett, Louis Ferdinand Céline, Umberto Eco, Ernest Hemingway, James Joyce, Alice Munro, Marcel Proust, Susan Sontag i Virginia Woolf.

El segell es consolida econòmicament a partir de 1970 gràcies a la inoblidable «Mafalda», de Joaquín Salvador Lavado Tejón, humorista gràfic i creador de còmics, argentí, conegut amb el pseudònim de «Quino».

A partir del 1975, a banda de la seva activitat professional com a editora, desenvolupa la seva tasca literària, una trajectòria que abasta diferents gèneres, des de la novel·la, a l'autobiografia, el relat breu o l'assaig.

Crea la col·lecció de poesia «Femení singular», només per a dones escriptores.

El 1996 ven l'Editorial al grup Berstelmann que, després d'una llarga sèrie de canvis en l'accionariat, esdevé Penguin Random House.

El 1979 rep el Premi Ciutat de Barcelona, de l'Ajuntament de Barcelona, i el 2005 rep la Creu de Sant Jordi, de la Generalitat de Catalunya.

Bibliografia de:

Confessions d'una editora poc mentidera, 2005.

Prefereixo ser dona, 2006.

Pasqual Maragall: l'home i el polític, amb Mercè Vilanova, 2008.

Bibliografia sobre:

MORGADO, Marcia: «Jo molt rarament em sento culpable», entrevista amb Esther Tusquets», *The Barcelona Review*, 2000.

BIBLIOTECA NACIONAL de ESPAÑA: *Esther Tusquets, Barcelona, 1936-2012*.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

U

UDAETA GIL, Margarita

Barcelona, 1915 – Cunit, 2017

Empresària del sector de l'hostaleria

Esposa del cònsol d'Espanya a Cuba, que —en retornar a Catalunya— s'instal·la individualment a Cunit.

Compra la casa pairal anomenada de Cal Olivella que, considerada com Hostal des de 1515, havia estat lloc de parada dels carruatges de la línia de viatgers de

Barcelona a València i, més concretament, de les diligències que, almenys des del 1818, feien la línia Valls-Rodonyà-El Vendrell-Cunit, que després seguien cap a Vilanova i Sitges, per a enllaçar cap a Barcelona.

El 1878 es crea la Compañía del Ferrocarril de Valls a Vilanova y Barcelona, passant la línia ferroviària pel terme municipal de Cunit des del 1882, i construint-se l'estació —baixador— de Cunit el maig del 1971, fets que impliquen successivament la progressiva desaparició del sistema de transport per diligències que feien parada en aqueixa població penedesenca.

El 1963 reforma l'edifici en apartaments, i, l'any següent, invertint una important quantitat de diners, el converteix en Hostal, batejant-lo com *La Diligència*, en honor a aquest mitjà de transport i al fet de que havia estat lloc de parada de diligències durant molts anys. Segueix en certa manera i en paral·lel l'exemple de Caietà Bori Tallada, promotor de la urbanització Roc de Sant Gaietà, a Roda de Berà.

La seva bona relació amb l'alta societat barcelonina permet que per La Diligència hi passin destacades personalitats de l'època —artistes, empresaris, periodistes—, a les qui ofereix plats típics catalans i de la zona, com ara calçotades, cargolades i xatonades. Entre altres personalitats, l'actriu britànica, nascuda a

Índia, Julie Christie, qui s'hi allotja en diverses ocasions en els anys 1964 i 1965, durant el rodatge de la pel·lícula «Doctor Givago», a Madrid, interpretant el paper de Lara Antipova, al costat d'Omar Sharif, segons la novel·la homònima de Boris Pasternak, escriptor rus guardonat amb el Premi Nobel de Literatura l'any 1958. També dona refugi i treball a una família espanyola, coneguda com «els xanos», provinent de Guatemala, on ha tingut problemes de caire polític.

El 1969 passa la propietat i la gestió de l'Hostal a Renato García Jerez i la seva esposa Loren Majuelo Fresno, provinents de London.

És recordada com a pionera del turisme a Cunit, atractiva, amb molt bona presència, i també com una gran balladora: a la Festa Major de Cunit, sempre surt a ballar el primer vals que toca l'orquestra, amb l'alcalde de la vila, com Jaume Mestre Jané —qui havia estat batlle de Cunit entre 1932 i 1934 i entre 1936 i 1939 i qui col·laborà com a porter o recepcionista o cuiner de l'hostal en els anys 60— i com Jaume Vidal i Almirall —primer alcalde democràtic després de l'aprovació de la Constitució espanyola de 1978—, o amb persona significada.

El 2015 la Directora territorial de Benestar Social i Família, a Tarragona, li lliura la medalla Centenària de la Generalitat de Catalunya.

Bibliografia sobre:

LA DILIGENCIA: *Su historia*, Cunit, 2019.

EDUARD ARRUGA i VALERI

V

VEHILS i GRAU BOLÍVAR, Maria del Carme

Barcelona, 1881 – Punta del Este, 1925

Economista documentalista

Amb un excel·lent com a nota final dels estudis per a mestre d'escola primària (1903), treballa inicialment com a documentalista al Centre d'Investigació Econòmica, de la Casa d'Amèrica, de Barcelona, patrocinat per l'Ajuntament de Barcelona, la Companyia Transatlàntica, la CHADE, Tabacos de Filipinas, la Cambra Oficial del Llibre de Barcelona, i l'Institut Industrial de Terrassa.

Des de 1911 escriu notes i articles breus —sense signar— a la revista *Mercurio. Revista Comercial Iberoamericana*, dirigida aleshores per Frederic Rahola i Trèmols. L'any 1901, quan fou fundada, aquesta revista portava el nom de *Mercurio, Revista Comercial Hispano-Americana*, denominació que canvia el 1907.

Des de 1917 signa els articles amb un pseudònim (M. Arrigo) que és un petit homenatge al seu espòs, Domènec Casimir Arrigo Cacciotola, marquès d'Arrigo. En un d'ells, per exemple, a «Las islas de Galápagos o archipiélago de Colón» (*Mercurio*, núm. 356, abril 1920), proposa situar a les illes dels Galápagos, desmilitaritzades i tutelades per les repúbliques andines, com un equivalent, al Pacífic Sud, del pont entre Amèrica i Àsia que significa Hawaii, al Pacífic Nord: *Las islas de los Galápagos es de prever que en breve ocupen una posición semejante a la de las islas de Hawaii.*

El 1920 organitza l'AGE (Arxiu General d'Economia), de la Casa d'Amèrica, que dirigeixen Marià Viada i Lluch i Rafael Vehils i Grau, seguint les pautes de l'arxiu de la Unió Panamericana i de l'Institut d'Economia Mundial, de Kiel.

Entre 1920 i 1923 dirigeix un equip de 25 documentalistes que, partint d'unes 120 revistes d'economia, confegeixen unes 25.000 fitxes, ordenades en 10 àrees temàtiques. Alhora inicia una biblioteca especialitzada en economia americana que el 1936 tindrà 14.000 volums.

També el 1920 posa en marxa, a l'AGE, una innovadora instal·lació d'un Servei Cablegràfic que permet la connectivitat transatlàntica de les informacions econòmiques. El 1924 és escollida com a representant de la Casa d'Amèrica de Barcelona al Congrés internacional d'Història i Geografia d'Amèrica que se celebra a Buenos Aires.

Bibliografia sobre:

DALLA CORTE i CABALLERO, Gabriela: Cultura y negocio. El americanismo catalán de la Revista Comercial Iberoamericana «Mercurio» (1901-1938), Barcelona, 2012.

SOCIETAT CATALANA d'ECONOMIA: «Maria del Carme Vehils», *Panells de dones economistes catalanes referents*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2021.

ROCA i ROSELL, Francesc: «Maria del Carme Vehils i Grau-Bolívar», *Diccionari d'Economistes Catalans* (dir. Eduard Arruga i Valeri), 2na. edició, p. 691-692, Societat Catalana d'Economia, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022.

FRANCESC ROCA i ROSELL

VIDAL BOU, Josepa

Cassà de la Selva, 1881 – Sant Feliu de Guíxols, 1931

Empresària del sector de missatgeria i transport

Filla de Martirià Vidal i Buscà, natural de Llambilles, i de Josepa Bou i Oliver, natural de Blanes, domiciliats a Sant Feliu de Guíxols d'ençà l'any 1898, la «Pepeta» Vidal —tal com se la coneixia— s'esposa l'any 1900 amb el comerciant guixolenc Josep Hereu i Maruny, amb arrels paternes a Montfullà i Regencós, que disposava d'una botiga de comestibles anomenada «La Palma», i també d'un expenedor de benzina davant mateix de l'Església de Sant Joan.

La poca activitat comercial d'aquest establiment de queviures —precisament en uns anys en que les cases Bonet, de Fermí Calzada, i de Can Plácido, dominaven comercialment el mercat d'alimentació de Sant Feliu de Guíxols— fan decidir-la a engegar el negoci de missatgeria l'any 1918.

D'aquesta manera, i proveïda de diversos mocadors de farcell, recull tots tipus d'encàrrecs de la població, i se'ls endú cap a Barcelona, on s'han de gestionar. Bàsicament es tracta de comandes relacionades amb comerços de Sant Feliu, com les merceries que sol·licitaven vetes i fils, o robes i patronatges per a les modistes, i de caixes de cartró per a fàbriques de xocolata, però també compta amb gestions per tal de recollir productes farmacèutics o d'àmbit estrictament comercial, com la tramitació d'afers oficials o administratius.

Inicialment, porta els seus embolcalls tot carregant-los en els òmnibus d'Artigas y Cia. —gestionada pels empresaris Ribot, Font i Artigas, que més tard esdevé la companyia SARFA— que cobreixen el trajecte de Palafrugell a Sant Feliu de Guíxols i Caldes de Malavella. A l'estació ferroviària de Caldes de Malavella, i un cop els mossos han pujat els paquets al tren, se'n va en ell a Barcelona, a l'estació de França, davant mateix de la qual, al carrer del Rec, hi ha la central de recaders, i ella hi crea una Delegació. Des d'allí, els encàrrecs per la ciutat es reparteixen i es gestionen, per mitjà de dependents, mentre que ella mateixa es responsabilitza dels assumptes oficials i cartes personals.

Així ho fa durant molts anys, de 2 a 3 dies per setmana, fins que el gener de 1928 crea l'empresa de transports *J. Vidal Recadera*, i compra el primer camió, marca Chevrolet (General Motors), per fer els encàrrecs directament.

Aquest fet provoca que deixi de realitzar el freqüent trajecte en tren fins a la Ciutat Comtal, i des d'aleshores se n'encarrega el seu fill gran, Josep Hereu i Vidal, qui a l'abril 1930 es casa amb Concepció Llebot Quintilla. Des d'aleshores, tant Josepa com el seu espòs gestionen l'administració de l'empresa fins la mort d'ella, el 1931, a l'edat de 50 anys.

La seva empenta comercial ha servit perquè l'empresa —amb els seus fills Josep, al capdavant, el petit Alfons, i, en menys mesura, en Pere, que per qüestions de salut no pot integrar-se plenament a la companyia familiar— continuï amb la seva activitat de missatgeria i transport, aleshores diàriament, cap a, i des de,

Barcelona, ampliant la seva flota amb els camions Dodge (1930) —importat directament per a ella—, un Mercedes Benz (1934), i un nou Chevrolet i un GMC (1936).

Una iniciativa semblant la trobem en Laura Bonaset Moner qui, amb el seu espòs Josep Balaguer Escortell, obre l'any 1927 una agència de transports per treballar en el transport en general de mercaderies, en particular carbó, llenya, suro, així com bestiar, des de l'estació de tren de Flaçà fins al mercat de La Bisbal d'Empordà.

Durant la guerra 1936-1939 els vehicles són col·lectivitzats.

L'empresa torna a estar en funcionament amb la reconversió i rectificació del Chevrolet del 1936. Al decenni dels anys 40, amplia les seves tasques de transport amb el lliurament de plaques de suro empordanès o de peix provinent de Barcelona, aquest últim carregat enmig de gel, a les banquetes laterals inferiors d'un camió anglès marca Bedford (1950).

Bibliografia sobre:

BUSSOT i LIÑÓN, Gerard: «Vidal Bou, Josepa», *Gent d'un segle*, Sant Feliu de Guíxols, 1900-2000, col·lecció Urània, *Estudis Guixolencs*, número 26, p. 440-441, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, abril 2011.

ARXIU MUNICIPAL de SANT FELIU de GUÍXOLS: «Fons Transports Vidal», 2024.

GERARD BUSSOT i LIÑÓN

VILA i PUJOL, Isabel

Calonge, 1843 – Sabadell, 1896

Empresària docent, sindicalista i internacionalista

Tercera filla del taper Segimon Vila Roure i de Teresa Pujol Armet.

Als anys 1850, per la feina del pare, la família (matrimoni i cinc filles) es trasllada a Llagostera, aleshores un dels centres de la indústria del suro, i on el pare mor l'any 1857, deixant a la seva família en una situació econòmica molt delicada.

Sense saber llegir ni escriure, es dedica a treballar, tenir cura dels malalts i instruir-se, amb la idea de ser mestra d'escola.

Paulatinament, es va endinsant en el món de l'activisme social revolucionari, del sindicalisme i dels drets humans i laborals, quan l'activitat laboral del ram del suro està en constant moviment. Es relaciona amb els cercles republicans, i comença la seva militància política assistint el 1868 al míting del federal i cooperativista Fernando Garrido Tortosa i de l'etnòleg i anarquista francès Elie Reclus.

El 1869, els decebuts revolucionaris republicans s'aixequen en armes i es mobilitzen agrupant-se en una concentració de tots els federals a La Bisbal d'Empordà per anar plegats a Girona, i instaurar la República Democràtica Federal. Els llagosterencs, amb Isabel entre ells, passen per Calonge en la seva marxa cap a La Bisbal, on es produeix el «foc de La Bisbal» o «fets del 6 d'octubre», i on ella, amb una bona colla de dones té cura dels ferits, entre els quals hi ha el seu oncle Josep, qui se l'endú cap a Llagostera, malgrat la seva oposició.

És coneguda com a «Isabel Cinc Hores», per la seva reivindicació de la jornada màxima de cinc hores per als nens menors de 13 anys i per a les nenes menors de 14 anys que treballen a les fàbriques. Es tracta de l'anomenada «lleï Benot» (de 24 de juliol de 1873, en honor al seu promotor, Eduardo Benot Rodríguez, ministre de Foment, al Govern espanyol, sota la presidència de Nicolás Salmerón Alonso —tot i que el text, preparat per Manuel Baena, és elaborat sota les presidències d'Estanislau Figueras i Moragas i de Francesc Pi i Margall, durant la primera República Espanyola—), que a més prohibeix que els menors de 10 anys treballin, estableix una jornada laboral màxima de vuit hores per als joves compresos entre 13 i 15 anys i per a les joves entre 14 i 17 anys, i que les fàbriques a més de 4 quilòmetres del poble han de tenir una escola a la qual han d'assistir, almenys tres hores al dia, els nens entre 9 i 13 anys i les nenes entre 9 i 14 anys. La seva tenacitat per tal que aquesta normativa sigui aplicada li dona tal fama, que a Llagostera li fan una cançó:

*No hi ha dones al món
com les de Llagostera,
que pels republicans
varen portar bandera.*

*No hi ha dones al món
com Isabel «cinc hores»
que pels republicans
va caminar vuit hores.*

Aqueixa reivindicació, junt amb la seva participació en la campanya «Fora quintes», i la sol·licitud d'una biblioteca i un local per a l'educació dels obrers de Llagostera, entre altres, fan que se la consideri una dona paradigmàtica en el seu temps.

El 1872 abandona el republicanisme federal i participa en la implantació de l'Associació Internacional de Treballadors al Baix Empordà, crea la Federació Local d'aquesta Associació a Llagostera, així com el Consell Local Obrer d'aquesta vila. És la primera dirigent sindical d'Europa en ser nomenada secretària del Sindicat La Internacional, fundat el 1840 a Anglaterra per Karl Heinrich Marx i Friedrich Engels.

El 1874, amb el cop d'estat del general Manuel Pavía y Rodríguez de Albuquerque, que significa la fi pràctica de la primera República Espanyola, s'il·legalitza La Internacional i s'emet una ordre de detenció contra Isabel, que es veu obligada a exiliar-se a Carcassona, on és acollida per una família de maçons il·lustrats, amb terres a Algèria, i cursa els estudis de magisteri, mentre imparteix classes d'espanyol i francès, i treballa com a comptable en la fàbrica de taps de suro d'aquesta família. Després entra a treballar com a professora d'espanyol i francès a l'escola Pension Drolette.

El 1880 torna a Catalunya, però no a Llagostera, perquè una llei borbònica ho impedeix, sinó a Barcelona, per dedicar-se a l'ensenyament, treballant de professora particular de francès a domicili.

Amb els seus estalvis, estableix el *Colegio Franco Español*, a Barcelona.

La seva fama com a docent laica arriba a Sabadell, que compta amb uns 20.000 habitants i està en plena expansió industrial. Joan Anton Salas, republicà i maçó, li proposa la direcció de l'Escola Laica per a Nenes, de Sabadell, depenent del Círcol Republicà Democràtic Federal, i regida pels principis de la Institució Lliure d'Ensenyament. Ella accepta l'oferta, amb la condició de poder anar un cop a la setmana a supervisar la feina al seu col·legi de Barcelona. Tanmateix, la

fórmula no funciona, decideix vendre el centre de Barcelona, i roman a Sabadell. És doncs una de les primeres dones d'Espanya en dirigir una escola.

Es troba, però, amb l'hostilitat dels sectors conservadors de la ciutat, encapçalats per Fèlix Sardà i Salvany, qui edita l'opuscle «Escuelas laicas, es decir, escuelas impías». S'enfronta a la dimissió de tres mestres, totes elles espiritistes, encara que Isabel també ho sigui, i ha de combatre la manca de recursos econòmics, ja que l'escola no gaudeix de cap mena de subvenció ni ajut institucional. Tot i que s'organitzen balls i vetllades literàries, les finances del col·legi s'esgoten, agreujades per les repercussions de la «vaga de les set setmanes». De fet, la Junta Directiva del centre es planteja clausurar-lo. Només la ferma voluntat d'Isabel ho impedeix: «No serà dit de mi que, en unes circumstàncies tan crítiques, abandoni Sabadell; abans s'haurien de quedar el meu cos. Em faig càrrec del Col·legi». I aquest segueix funcionant, fins que és destituïda el 1895 per la Junta, possiblement pel seu apropament a l'espiritisme, i una certa deriva cap el protestantisme i cap un cert misticisme, que no agrada als sindicalistes.

Malgrat les dificultats de tota mena, munta una escola privada, al seu domicili privat, a Sabadell, amb 40 alumnes, dedicada a l'ensenyament elemental gratuït.

Té dedicats espais públics, carrers o places, a Barcelona, Calonge, Girona, La Bisbal d'Empordà, Llagostera, Palafrugell i Sabadell. A Sant Feliu de Guíxols existeix l'Associació de Dones Isabel Vila, que desenvolupa tasques solidàries. El 2019 s'estrena una obra de teatre, en format monòleg, escrita el 2005 per Antoni Strubell i Trueta, titulada *Isabel Cinc Hores*.

Bibliografia sobre:

CASTELLS i PEIG, Andreu: *Sabadell, Informe de l'oposició. República i acció directa. 1868-1904*, Edicions Riutort, Sabadell, 1977.

DELGADO CRIADO, Buenaventura: *La Institución Libre de Enseñanza de Sabadell*, Quaderns d'Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach, Sabadell, 1979.

FERRER i GIRONÈS, Francesc: *Isabel Vila i Pujol. La primera sindicalista catalana*, Viena Edicions, Barcelona, 1995.

GELABERTÓ i ORÚE, Joan Carles: «Isabel Vila de Llagostera, lluitadora social i pedagoga», *Revista de Girona*, núm. 20, març-abril 2001.

STRUBELL i TRUETA, Antoni: *Isabel Cinc Hores*, obra de teatre musical en tres actes, Editorial El Gall, Mallorca, 2005.

MUÑO FERNÁNDEZ, Ana: *Rebeldes periféricas del siglo XIX*, La linterna sorda, p. 60, Madrid, 2008.

SERRANO BLANQUER, Jordi: *Joan Salas Anton*, Cossetània Edicions, Valls, 2011.

COLLELL i ROSELLÓ, Mireia: «La lluitadora social i pedagoga Isabel Vilà», *Personatges il·lustres del Gironès i de la Selva*, p. 70, Abertis Autopistes, Esplugues de Llobregat, 2012.

MASANA RIBAS, Maria Rosa: «Heroïnes que curaven ferits al «Foc de La Bisbal» (6 d'octubre del 1869)», *Revista Baix Empordà*, núm. 41, p. 108-111, Palamós, 2013.

MASANÉS CASAPONSA, Cristina: «Qui va ser Isabel Cinc Hores?», *Sapiens*, núm. 148, 2014.

BASTONS i VIVANCO, CARLES; i BASTONS i GARCIA, Montserrat: «Isabel Vilà i Pujol», *Dones de les terres gironines que han fet història*, p. 397 a 401, Editorial Base, Barcelona, 2018.

CASTILLÓN PLANA, Xavier: «Isabel Cinc Hores puja a l'escenari», *El Punt Avui*, 15 setembre 2019.

SANTAMARIA, Antonio: «Isabel Vila Pujol, sindicalista i pedagoga (1843-1896)», *Història de Sabadell*, gener 2020.

COOPERATIVA LA CIUTAT INVISIBLE: «Isabel Vila i Pujol (1843-1896)», *Dones de foc i d'aigua, històries femenines obreres*, Institut Català d'Antropologia, Barcelona, 2025.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

Z

ZAFORTEZA i de TOGORES, Catalina

Son Berga, 1833 – Palma de Mallorca, 1912

Empresària financera i activista

Filla de Tomàs de Quint-Zaforteza i Dameto i de Maria Antònia de Togores.

El 1856 es casa amb Marià de Villalonga —marquès de la Casa Desbrull—, important terratinent mallorquí, de qui queda vídua el 1868.

Passa aleshores a administrar el patrimoni de l'espòs. Promou la creació dels jardins de Son Angelats, a Sóller (Mallorca), i la construcció del gran hort famós per la perfecció tècnica dels seus marges. S'interessa per l'arquitectura neogòtica, promovent nombroses reformes a sa casa del carrer de la Portella, a Palma de Mallorca, així com la construcció de la capella-panteó de la Torre de Lluçmajor.

És una dona molt culta, de caràcter i molt popular per la seva generositat. Sa casa, edifici d'origen gòtic, que rep el nom de Ca la Gran Cristiana, manté tertúlies on la literatura i el carlisme són temes habituals. Està compromesa amb la causa del carlisme mallorquí, col·laborant amb els pretendents Carles Lluís de Borbó i de Bragança i Carles de Borbó i Àustria-Este.

Quan comença la Tercera Carlinada, el 1872, és desterrada a Guadalajara i els seus béns embargats. Tanmateix, aconsegueix enganyar les autoritats, i dirigir-se amb un vaixell a França, on roman exiliada a Montpeller, fins que acaba la guerra.

Bibliografia sobre:

PASCUAL BENNASAR, Aina, i LLABRÉS MULET, Jaume (coord.): *Dones i èpoques. Aproximació històrica al món de la dona a les Illes Balears*, col·lecció La Foradada, núm. 61, José J. de Olañeta editor, Palma de Mallorca, 1999.

MIRALLES CLIMENT, Josep: «Catalina Zaforteza i de Togores», *Diccionari Biogràfic de Dones*, núm. 4.015, Associació Institut Joan Lluís Vives, 2010.

ZENDRERA TOMÁS, Concepció

Barcelona, 1919 – Esplugues de Llobregat, 2020

Empresària editora i traductora

Filla gran de Josep Zendrera Fecha, fundador d'Editorial Juventud l'octubre de 1923, empresa en la qual comença a treballar des de 1939. Es forma a França, on aprèn l'ofici d'editora, i viatja per les fires del llibre més importants del món.

El 1944, en una època en la qual la presència femenina en llocs directius és molt escassa, es fa càrrec de la Divisió infantil i juvenil de l'Editorial, fins al 1992.

El 1956, durant un viatge familiar a Tournai, per a visitar l'editorial Casterman, i després a la Fira Internacional del Llibre Infantil i Juvenil, a Bologna, descobreix els àlbums de *Tintín*, la principal obra de Georges Prosper Remi «Hergé», que tradueix personalment a l'espanyol. Més endavant, Joaquim Ventalló i Vergés en fa la traducció al català.

També és responsable dels drets de les obres de l'escriptora anglesa Enid Blyton, dels contes de l'italià Gianni Rodari, dels llibres de la sueca Astrid Lindgren i dels àlbums de Mitsumasa Anno. Es considera que aquestes iniciatives, especialment l'exclusivitat en els drets en llengua espanyola i en llengua catalana de les obres de «Hergé», són decisives en el creixement i en la consolidació de l'editorial.

El 2019, en forma d'homenatge, l'entitat «1001 – Associació catalana de tintinaires» publica una historieta en català intitulada *Com Tintín va arribar al nostre país*, amb el subtítol «Les aventures de Conxita Zendrera».

Bibliografia sobre:

JULVE, Rafa: «La família adoptiva de Tintín», *El Periódico de Aragón*, Zaragoza, 10 enero 2004.

CORRERO IGLESIAS, Cristina: «Entrevista a Concepció Zendrera», *Revista Faristol*, Consell Català del Llibre Infantil i Juvenil, Barcelona, 2018.

INMACULADA FERNÁNDEZ de RETUERTO

REDACTORS DELS ARTICLES

ARRUGA i VALERI, EDUARD

Economista, directiu en l'empresa Nestlé España, professor universitari d'economia mundial, especialitzat en l'anàlisi de la política agrària comuna europea, president del Banc dels Aliments de Barcelona (2014-2017), de la Societat Catalana d'Economia (2010-2022), i del Centre d'Estudis Econòmics i Socials, i impulsor i director del *Diccionari d'Economistes Catalans* (2020).

ARTAL i VIDAL, FRANCESC

Economista, professor universitari, coautor del llibre *El pensament econòmic català durant la República i la Guerra (1931-1939)*, autor de diverses recensions en el *Diccionari d'Economistes Catalans* (2020) i del llibre *Economia i economistes catalans: 1840-1898* (2021).

BAS MARTÍN, NICOLÁS JOAQUÍN

Historiador, doctor en geografia i història, professor universitari i autor de diversos llibres, i col·laborador en mitjans de comunicació.

BOATELLA i RIERA, JOSEP

Farmacèutic, escriptor i professor universitari, acadèmic de la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya, autor de diversos llibres sobre la història de la bromatologia i de la indústria dietètica.

BUSSOT i LIÑÓN, GERARD

Escriptor, autor de la novel·la *Temps d'herois (el setge de Girona de 1809)* (2016) i de diversos llibres d'història, centrats en el seu poble natal (*Gent d'un segle. Sant Feliu de Guíxols 1900-2000*, 2011) i la Vall d'Aro.

CAPSIR MAIQUES, SANDRA

Periodista de formació, treballa a la ràdio (redactora, locutora i productora) i a la premsa escrita (col·laboracions i articles) i dirigeix el gabinet de comunicació d'Edicions Brumera; també és músic, basant la seva experiència professional en la docència.

CASAÑAS MESTRE, JAUME

Historiador, llicenciat en periodisme per la Universitat Autònoma de Barcelona, fundador i president del Grup d'Estudis Cunitencs «Delmacio de Conito» (associació dedicada a recuperar i difondre la història municipal de Cunit).

FÀBREGAS i VIDAL, PERE-A.

Membre d'una nissaga d'empresaris del tèxtil, llicenciat en ciències empresarials per ESADE, directiu de Catalana de Gas/Gas Natural, i expert destacat en la recerca, el coneixement i la difusió del patrimoni històric d'empreses, empresaris i institucions, amb vuit llibres publicats. Fundador i president d'ESADE Alumni (1989-1993), i president de la Coordinadora Catalana de Fundacions (2014-2023).

FARRIOLS i SOLÀ, XAVIER

Economista, amb activitat professional al sector bancari, empresa privada i Generalitat de Catalunya, entre 1973 i 2016. Professor associat d'Economia a la UPF (1983-2008). Col·labora a la Societat Catalana d'Economia, com a coordinador del Grup d'estudis d'Economia ecològica i Política ambiental, i al Col·legi d'Economistes de Catalunya, com a membre de la Comissió d'Urbanisme i Territori.

FERNÁNDEZ DE RETUERTO, INMACULADA

Economista, directiva en el sector bancari i professora universitària de comptabilitat financera (1970-2007), membre de l'Instituto Español de Analistas Financieros, col·laboradora voluntària en el Banc dels Aliments de Barcelona (2000-2021), i autora de diverses recensions en el *Diccionari d'Economistes Catalans* (2020).

GÓMEZ VALLS, FRANCESC

Doctor en Ciències Econòmiques i Empresariales, professor titular d'Economia Financera i Comptabilitat, de la Universitat Autònoma de Barcelona.

GRANÉ i TERRADAS, FRANCESC

Doctor en Ciències de la Comunicació, professor de la Universitat Ramon Llull, director del Centre Edith Stein, premi Farel del Festival Internacional de Cinema Espiritual (Neuchâtel) a 2008, i autor de diverses publicacions.

GRAS SALAS, FRANCESC

Oftalmòleg i escriptor, contribueix a la difusió de la memòria i història reusenca, i impulsa la recuperació de persones, entitats i edificis de la capital de la comarca del Baix Camp.

JORDANA i CREUS, EULÀLIA

Filla de Ramon Jordana i Marimón i de Montserrat Creus i Goig (exiliats a Veneçuela des del 1939). Nascuda a Caracas el 1944, retorna a Barcelona el 1953 i es queda a viure amb els seus oncles Marc Massó Vergés i Rosa Jordana i Marimón, responsables de l'Institut Tècnic Eulàlia.

LLORETA PANÉ, NATÀLIA

Llicenciada en Comunicació audiovisual i Postgrau en creació publicitària i vídeo digital, directora executiva de la Fira de Teatre al «Carrer», de Tàrraga, i cofundadora del Festival Embarrat, de Tàrraga, dedicat a la creació contemporània.

MARTÍ PIDELASERRA, JORDI

Doctor en Ciències Econòmiques i Empresariales, professor titular i sotsdirector al departament de Comptabilitat de la Universitat de Barcelona, membre de la Reial Acadèmia Europea de Doctors.

MONTSERRAT i SOLÉ, ANTONI

Economista, professor universitari, diputat pel PSUC al Congreso de los Diputados (1978-1982), membre del Cuerpo de Técnicos Comerciales del Estado, autor de diversos treballs sobre economia regional, de diverses recensions en el *Diccionari d'Economistes Catalans* (2020), i —en col·laboració amb Jacint Ros Hombravella— del llibre *L'aptitud financera de Catalunya* (1967).

OCHOA FROUCHTMAN, RODRIGO i JORGE

Fills d'Herminia Fouchtman Corachán i continuadors del negoci de pelleteria «Herminia Fouchtman».

PADROSA GORGOT, INÉS

Bibliògrafa, investigadora, historiadora, bibliotecària de la Biblioteca del Palau de Perelada, membre de la Junta de l'Institut d'Estudis Empordanesos, i guardonada el 2001 amb el Premi Estudis sobre la Sardana, instituït per l'Obra del Ballet Popular.

PUIG i BASTARD, PERE

Economista, catedràtic de teoria econòmica a ESADE, director general de Programació Econòmica a la Conselleria d'Economia i Finances de la Generalitat de Catalunya, president de la Societat Catalana d'Economia (2001-2010), i autor de diversos estudis de recerca, així com de diverses recensions en el *Diccionari d'Economistes Catalans* (2020).

PUJAL i CARRERA, LLUIS

Estudiós de la història de Catalunya, autor de *General Moragues, pallarès insigne* (1979), *Ermengol Amill, heroi de la Guerra de Successió* (1984), *Antoni Desvalls, marquès del Poal* (1988), *Història del Comtat d'Urgell i de l'últim comte, Jaume el Dissortat* (2010), entre altres.

RIERA i FIGUERAS, PILAR

Historiadora i geògrafa, professora universitària de Geografia Humana a la UAB, investigadora centrada en l'estudi del funcionament dels sistemes urbans, l'estudi de les àrees funcionals de Catalunya i de les xarxes de ciutats, i dels treballs de la Generalitat el 1935 sobre la divisió territorial de Catalunya.

ROCA i ROSELL, FRANCESC

Economista, professor universitari a la UB, coautor del llibre *El pensament econòmic català durant la República i la Guerra (1931-1939)*, autor de diverses publicacions i estudis sobre temes d'urbanisme i arquitectura, col·laborador en molts diaris i revistes, a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, i autor de moltes recensions en el *Diccionari d'Economistes Catalans* (2020).

RODRÍGUEZ PARADA, CONCEPCIÓ

Professora universitària de Biblioteconomia, Documentació i Comunicació Audiovisual de la UB, doctora amb la tesi *Biblioteca del convento de Barcelona de la Orden de la Merced* (2009) i autora de nombrosos llibres i articles publicats en diaris i en revistes especialitzades.

SANFELIU GIMENO, LLUM

Professora d'Educació Comparada i Història de l'Educació, i Participant en el Programa de Tutories Electròniques, de la Universitat de València.

SEGURA SORIANO, ISABEL

Investigadora i curadora d'exposicions, especialitzada en la història de la fotografia i del feminisme a Barcelona.

TEIJÓN i AMIGO, AMÈLIA

Professora, psicòloga i membre de l'equip directiu de l'Institut Tècnic Eulàlia.

TICÓ i CAMÍ, XAVIER

Economista, cofundador de l'Associació «Joventut i Economia de Ponent», assessor d'empreses i institucions, president de la seu a Lleida del Col·legi d'Economistes de Catalunya (2007-2009), assessor d'empreses i institucions, responsable d'àrea al Parc Científic i Tecnològic Agroalimentari de Lleida.

TRIAY FLORIT, MIRIAM

Periodista menorquina graduada a la UAB, escriptora, redactora als setmanaris *El Iris*, *Foodies on Menorca*, *Nua*, especialitzada en cultura i societat.

VIU RODRÍGUEZ, MARIA

Filòloga, treballa en el sector editorial i en l'ensenyament, des de l'infantil fins a formació del professorat, universitat i persones adultes.

BIBLIOGRAFIA RELACIONADA

En paper

FONT, Àngel: *Empresàries de Catalunya*, col·lecció Personatges de Catalunya, 3er volum, Models Photo, Barcelona, 1998.

PASCUAL BENNASAR, Aina, i LLABRÉS MULET, Jaume (coord.): *Dones i èpoques. Aproximació històrica al món de la dona a les Illes Balears*, col·lecció La Foradada, núm. 61, José J. de Olañeta editor, Palma de Mallorca, 1999.

VINYOLES VIDAL, Teresa: *Història de les dones a la Catalunya medieval*, Eumo ed., Pagès editors, Vic, 2005.

CABANA VANCELLS, Francesc: *Cien empresarios catalanes*, LID Editorial Empresarial, Madrid, 2006.

RIBERA RAICHES, Francesc: *El traç de l'excel·lència; empreses, emprenedors, dirigents*, Universitat Oberta de Catalunya, Dobleerre editorial, Barcelona, 2006.

BAYO JUAN, Emili: *Lleida és femení: dones per a la historia*, AlfaZeta, Lleida, 2009.

FUENTE, Mercedes de la: *Valencianas célebres y no tanto (s. XIII-XXI)*, Conselleria de Presidencia, Generalitat Valenciana, Gràfiques Vimar, València, 2009.

INSTITUT CATALÀ de les DONES: *Dones d'Empresa*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2009.

INSTITUT CATALÀ de les DONES: *Moments històrics de les dones a Catalunya*, coord. Núria Jornet i Benito (UB), María Milagros Rivera Garretas (UB), i M. Elisa Varela Rodríguez (UdG), Universitat de Barcelona, 2009.

- PADROSA GORGOT, Inés: *Diccionari biogràfic de l'Alt Empordà*, Diputació de Girona, Girona, 2009.
- REAL ACADEMIA de la HISTORIA: *Diccionario Biográfico Español*, 2009.
- ALBERTÍ i CASAS, Elisenda: *Dones de Barcelona. Històries i llegendes barcelonines del segle IV al XIX*, Albertí editor, Barcelona, 1ra. edició a 2011, 3ra. edició a 2023.
- SINCA i ALGUÉ, Genís: «Elles: 18 dones invisibles de la nostra història», *Diari ARA*, Barcelona, 11 setembre 2017.
- ALBERTÍ i CASAS, Elisenda: *Decidides. Set dones contra corrent*, Albertí editor, Barcelona, 2017.
- BASTONS i VIVANCO, Carles, i BASTONS i GARCÍA, Montserrat: *Dones de les terres gironines que han fet història*, Editorial Base, Barcelona, 2018.
- CAPSIR MAIQUES, Sandra, i VIU RODRÍGUEZ, Maria: *Dones valencianes que han fet història*, edicions Bromera, Alzira, 1ra. edició a 2018, 3ra. edició a 2020.
- AJUNTAMENT de LLEIDA: *100 dones que van canviar el món*, Regidoria de Polítiques Feministes, Lleida, 2020.
- COL·LEGI d'ECONOMISTES de CATALUNYA: «Panells de dones economistes», Barcelona, primera exposició a 2020, seguida de moltes més arreu de Catalunya, amb molts més panells.
- SOCIETAT CATALANA d'ECONOMIA: *Diccionari d'Economistes Catalans*; dir. Eduard Arruga i Valeri, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1ra. edició a 2020, 2na. edició a 2022.
- FURIÓ i DIEGO, Antoni Josep: *Quinze dones valencianes*, editorial Afers, Catarroja, 2020.
- INSTITUT CATALÀ de les DONES: *Dones de Lleida, Dones rurals*, Generalitat de Catalunya, 2021.
- FERRÉ ALIMANY, Maria Rosa: «Converses a peu de vinya, 50 viticultores del Penedès», Edicions i Propostes Culturals Andana, Vilafranca del Penedès, 2022.

ARAUJO-CAROD, Josep Maria, GIMÉNEZ GÓMEZ, José Manuel, i VILELLA BACH, Cori: *Dones economistes. Dels inicis de la ciència econòmica a l'actualitat*, Universitat Rovira i Virgili, Tarragona, 2023.

TRIAY, Miriam: «Dones que protagonitzaren la història menorquina», *elIris.cat*, Ciutadella de Menorca, 2023.

MARTÍNEZ TORRES, Judith: *Ellas triunfan, Las historias de éxito de 14 empresarias del siglo XXI*, Zanilo Editorial, Sant Cugat del Vallès, 2025.

En línia

ASSOCIACIÓ INSTITUT JOAN LLUÍS VIVES: *Diccionari Biogràfic de Dones*.

CENTRE de RECERCA DUODA de la UNIVERSITAT de BARCELONA: *Moments històrics de les dones a Catalunya*, coord. Núria Jornet i Benito (UB), María-Milagros Rivera Garretas (UB), i M. Elisa Varela Rodríguez (UdG), Institut Català de les Dones, Biblioteca Virtual de Investigación y Docencia Duoda.

COOPERATIVA LA CIUTAT INVISIBLE: *Dones de foc i d'aigua, històries femenines obreres*.

INSTITUT d'ESTUDIS CATALANS: *Diccionari Històric de Periodistes Catalans*; dir. Josep Maria Casasús i Guri.

Al llarg de la història, les aportacions de les dones en l'àmbit econòmic, empresarial i professional han estat fonamentals per al progrés de la nostra societat. Tot i això, moltes vegades aquestes contribucions han quedat minimitzades o invisibilitzades en un món econòmic predominantment masculí. Aquest llibre, que recull més de cent biografies d'economistes, professionals i empresàries catalanes, és una invitació a reconèixer i donar veu a aquelles dones que, amb talent, esforç i visió, han contribuït decisivament al desenvolupament econòmic i social de Catalunya. Aquestes dones representen una rica diversitat de perfils, experiències i èxits que, a mesura que es donen a conèixer en aquestes pàgines, esdevenen fonts d'inspiració per a les generacions presents i futures.

Biografies rescatades de l'oblit, d'altres recuperades de les memòries difuminades de familiars i conegudes. Un conjunt de vides que queden impreses per poder-ne aprendre, referenciar-les i preservar-ne el llegat. Amb l'esperança que la difusió d'aquest recull contribueixi a fer aflorar moltes més biografies de dones que han caigut injustament en l'oblit. Que aquest llibre no sigui un punt d'arribada, sinó un punt de partida. Que les pàgines que avui recullen aquestes històries demà en puguin acollir moltes més, fins a convertir-se en una font de referents a les aules, perquè les joves coneguin les aportacions de les generacions que les han precedit.

Es tracta de dones que han destacat, per la seva tasca com economistes o en altres camps de les ciències socials, o bé com empresàries o emprenedores o activistes, i que poden ser rellevants o servir de referència. No hem fet cap tria especial ni aplicat cap altre criteri subjectiu d'exclusió; ans al contrari, hem incorporat totes aquelles de les quals, complint dit criteri, ens ha arribat informació suficient. Involuntàriament, potser hem oblidat algunes persones o algunes dades que mereixen figurar en aquesta publicació. Agraïem al lector que ens ajudi a completar-la en posteriors versions d'aquesta.

